TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIŞ POLİTİKADA DEĞİŞİM: AKP DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

EMİRHAN KAYA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2015

Tezin Adı: Dış Politikada Değişim: AKP Dönemi Türk Dış Politikası

Hazırlayan: Emirhan Kaya

ÖZET

AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu değişimler, AKP dönemine kadar Batıcı ve statükocu bir eksende şekillenen Türk dış politikasının bu dönemde yeni bir yönelim edindiğine dair iddiaların gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında Soğuk Savaş sonrası dönemin getirdiği fırsatların yanı sıra AKP yönetiminde elde edilen ekonomik büyüme ve görece siyasi istikrar ortamının da etkisi olmuştur. Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasıyla genişleyen imkânlarından maksimum düzeyde faydalanmak istemiş ve böylece bölgesinde söz sahibi olan önemli bir güce dönüşmeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, Türk dış politikasında yaşanan bu değişimin mevcut yazında belirtildiği gibi eksen kayması boyutuna ulaşıp ulaşmadığını tartışmayı amaçlamaktadır. Bu noktada bir sonuca varabilmek için Charles F. Hermann'ın dış politika değişiminin boyutu ile ilgili ortaya koyduğu dört aşamalı değişim tipolojisinden yararlanılmıştır. Böylelikle söz konusu değişimin eksen ya da yönelim değişiminden ziyade aslında bir program değişikliğini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, AKP, Dış Politika Değişimi

Thesis Title: Foreign Policy Change: Turkish Foreign Policy in the AKP Era

Prepared by: Emirhan KAYA

ABSTRACT

Turkish foreign policy began to experience significant changes with the AKP's coming to power in 2002. These changes have led to claims that Turkish foreign policy, which has been shaped by Turkey's Western orientation and pro-status quo stance until the AKP era, developed a new foreign policy orientation. Additionally, as well as the opportunities brought by the end of the Cold War, the economic growth and relatively stable political atmosphere provided during the JDP administration was effective in bringing about this change. Turkey aimed to benefit at a maximum level from its extended opportunities by using its active and multi-dimensional foreign policy and hereby to turn into a major power having a say in its region. This study intends to discuss whether the aforementioned change has reached to the point of an "axis shift" as stated in the existing literature. Charles F. Hermann's typology identifying four graduated levels of foreign policy change was used in order to reach a conclusion at that point. Finally, the thesis concluded that the change in Turkish foreing policy reflected a "program change" rather than an a shift of axis or an international orientation change.

Key Words: Turkish Foreign Policy, JDP, Foreign Policy Change

ÖNSÖZ

Türk dış politikasının son dönemini inceleme fırsatı veren bu tezi yazmamda bana yardımcı olan başta tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Sibel TURAN olmak üzere Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün değerli öğretim elemanlarına içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu süreçte benden desteğini esirgemeyen sevgili anne ve babama ve her durumda beni koşulsuz destekleyen değerli eşim Merve KAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

PROBLEM

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Türkiye'nin dış politikada daha etkin olabilmek adına önemli fırsatlar yakaladığı algısı 2002 sonrası elde edilen siyasi istikrar ve ekonomik büyümeyle birlikte daha da pekişmiştir. Bu sayede Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış politikada gerçekleştiremediği sıçramayı 2000'lerde yeni imkanlar ve yeni bir vizyon eşliğinde gerçekleştirmesi beklenmiştir. Dış politikada öncellerinden farklı bir vizyona sahip olduğunu iddia eden AKP yönetimi, aktif ve zaman zaman iddialı olarak nitelenebilecek dış politikasıyla dikkatleri Türkiye'nin üzerine çekmeye başlamıştır. Bu yüzden, İslamcı geçmişi nedeniyle iç ve dış aktörler tarafından eylemleri yakından takip edilen AKP'nin Türkiye'nin dış politikadaki etkinliğini ne yönde kullanacağı merak konusu olmuştur. Türk dış politikasının yöneliminin değişip değişmediği bu bağlamda en çok ilgi çeken konulardan birisini oluştururken, AKP'nin Batı politikaları ile ters düşmeye başlaması ya da Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşması bu çerçevede daha çok eleştiri ya da tavsiye niteliğinde analizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışma, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimi sorunsallaştırırken; değişimin niteliği üzerinden eleştiri yapmak ya da tavsiyelerde bulunmak yerine Uluslararası İlişkiler disiplininde ve dış politika analizi çalışmalarında "değişim" kavramının yerini tespit ederek Türk dış politikasına da benzer bir çerçeveden bakmayı tercih etmiştir. Son dönem Türk dış politikası ile ilgili yazında önemli bir yer işgal eden eksen kayması tartışmalarının da bu tez için değerli olduğu kabul edilmekle birlikte bu konunun farklı bir çerçevede yeniden ele alınmasının mevcut yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu tezde kullanılan teorik çerçevenin daha önce son dönem Türk dış politikasını ele alan birkaç makalede kullanıldığı tespit edilmekle birlikte söz konusu teorik çerçevenin Türkçe yazılmış bir yüksek lisans tezinde daha ayrıntılı olarak ele alınıyor olması bu çalışmanın bir diğer katkısını ortaya koymaktadır.

AMAÇ

Bu çalışmanın temel amacı, 2002 yılından itibaren Türk dış politikasında yaşanan değişimi ayrıntılı bir biçimde ele alarak bu değişimin Türk dış politikasının uluslararası yönelimi ve dış politika analizi çalışmaları bağlamında ne ifade ettiğini ortaya çıkarmaktır. Böylelikle değişimin ne boyutta gerçekleştiği kapsamlı bir şekilde tartışılırken "eksen kayması" iddialarının doğruluğu test edilmiş olacaktır. Ayrıca bu değerlendirmenin yapılabilmesi için geçmiş dönemlere atıfta bulunabilmek adına erken Cumhuriyet döneminden günümüze kadar Türk dış politikasının ve özellikle Ortadoğu politikalarının nasıl şekillendiği ele alınacaktır. Böylece, Türk dış politikasının mevcut yönelimini ortaya çıkaran faktörlerin tespit edilmesiyle birlikte konuyu daha bütüncül bir yaklaşımla ele almak mümkün olmaktadır.

ÖNEM

AKP dönemi Türk dış politikasını son yıllarda yaşanan değişim bağlamında incelemek pek çok açıdan önemli görülmektedir. İlk olarak, Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu dünya siyasetinin sınırlılıkları ile yüzleşen Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış politikasını daha dinamik bir çerçevede şekillendirmek zorunda kaldığı belirtilmelidir. Bu durum bir yandan var olan statükoyu korumayı zorlaştırırken diğer yandan da değişen şartlar karşısında yeni bir vizyon ortaya koymayı gerekli kılmıştır. AKP dönemi, Türk dış politikasının böyle bir fırsatı nasıl değerlendirebileceğine yönelik önemli ipuçları sunması dolayısıyla büyük öneme sahiptir. AKP'nin İslamcı bir geçmişe sahip olması ve kendi dış politika vizyonunu kendinden önceki dönemlere hâkim olan dış politika anlayışının bir eleştirisi olarak sunması ise bir başka önemli noktaya işaret etmektedir. Türk dış politikası ile ilgili yapılan değerlendirmelerde laiklik ilkesinin ve Batı politikaları ile uyumun sıkça vurgulanması bu noktanın önemini destekler niteliktedir. Üçüncü olarak altı çizilmesi gereken nokta ise Türk dış politikasında yaşanan değişimin boyutu ile ilgili yapılan analizlerin son aşamada Türkiye'nin dış politikadaki kapasitesi ve uluslararası siyasetteki konumuyla ilgili ipuçları sunabilmesidir. Böylelikle bu konuda yapılan

çalışmalar Türk dış politikasının genel gidişatıyla ilgili de önemli tespitler yapmaya imkân verecektir.

SINIRLAMALAR

Bu çalışmada Atatürk dönemi dış politikasına ve AKP dönemine kadar izlenen Ortadoğu politikalarına da yer verilmekte birlikte temel olarak AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren günümüze kadarki sürece odaklanılmıştır. Çalışmada ortaya konan bulgular zaman zaman AKP dönemi ve daha önceki dönemler arasında karşılaştırma yapmaya imkân verse de söz konusu dönemler arasında detaylı bir karşılaştırmaya gitmek yerine tartışmanın AKP döneminde benimsenen dış politika anlayışı, dış politikada değişen aktörler ve Ortadoğu politikalarının Batı ile uyumu çerçevesinde yürütülmesi tercih edilmiştir.

TANIMLAR

Çalışmanın ana temasına uygun olarak ortaya atılan ya da mevcut yazında üzerinde önemle durulan kavramların tanımlarına ana metinde ve dipnotlarda yer verilmektedir.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKPM: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DP: Demokrat Parti

DPA: Dış Politika Analizi

EİT: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

KBY: Kürdistan Bölgesel Yönetimi

KDK: Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü

KPDA: Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi

MİG: Medeniyetler İttifakı Girişimi

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OEEC: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü

PJAK: Kürdistan'da Özgür Yaşam Partisi

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

RCD: Kalkınma için Bölgesel İşbirliği

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ: Şangay İşbirliği Örgütü

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

YTB: Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile 1990'lı yıllarda ciddi bir dönüşüm sürecine giren Türk dış politikası, AKP hükümetinin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir döneme adım atmıştır. Türk dış politikasında "AKP dönemi" olarak adlandırılan ve 2002 yılından bu yana devam etmekte olan bu yeni dönem, ülkenin siyasi lideri konumunda olan Recep Tayyip Erdoğan ve dönemin dış politika anlayışının kuramsal altyapısını hazırlayan Ahmet Davutoğlu'nun fikir ve uygulamalarıyla şekillenmiştir. Bu dönemde, Ortadoğu'da oluşan güç boşluğunun yanı sıra AKP'nin Müslüman-Arap dünyasıyla ideolojik yakınlığı ve Ortadoğu ülkeleriyle geliştirilen ekonomik ilişkiler neticesinde Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelişinin hızlanması söz konusu olmuştur.

Bu süreçte Suriye ve İran ile yaşanan yakınlaşmaya karşın İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesi, Türk dış politikasında yeni dönemle birlikte yeni bir yönelimin hâkim olmaya başladığı izlenimini oluşturmaya yetmiştir. Bu durum, 2005 sonrası dönemde AB ile ilişkilerdeki dalgalanmaların da etkisiyle "eksen kayması" tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Böylece Türk dış politikasında yaşanan değişim, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının Batı ile ilişkilerine yansımaları bağlamında ele alınarak son dönem dış politikasıyla ilgili yazında önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

Türk dış politikasında yaşanan bu değişim, Türkiye'nin dış politikadaki ekseninin yanı sıra dış politika kapasitesinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Söz konusu değişimin -asıl amacı eksen kayması iddialarına benzer bir şekilde yine Türk dış politikasına yön veren ana ekseni/ideolojiyi tartışmaya açmak olsa da- bölgesel güç olma hedefini ön plana çıkaran "Yeni-Osmanlıcılık" iddiaları çerçevesinde ele alınması bu durumu ispatlar niteliktedir. Buna paralel olarak, AKP dönemi dış politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nun izlediği emperyal politikaya benzer bir Yeni Osmanlıcılık politikası olduğuna dair iddialar bu sorgulamanın bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Zira Yeni Osmanlıcılık iddiaları, Türkiye'nin bölgesel güç olma arzusu ve bu hedefin gerçekçiliğini ele alması dolayısıyla Türk dış politikasında yaşanan değişimin boyutu hakkında önemli ipuçları ortaya koymaktadır. Bu yüzden, Türkiye'nin yeni bir uluslararası role sahip olma noktasındaki imkân ve sınırlılıklarını, bir başka deyişle dış politika kapasitesini ortaya koyan söz konusu

iddialar; Türk dış politikasındaki değişimin sınırlarını çizmesi bakımından son derece önemli görülmektedir.

Eksen kayması ve Yeni-Osmanlıcılık iddiaları çerçevesinde şekillenen bu tartışmalara ek olarak, 2010 yılı sonunda Arap Baharı'nın patlak vermesinin ardından Türkiye'nin İslam toplumlarının demokratikleşmesi için bir model olduğu/olması gerektiği görüşünün ortaya çıkması değişim konusunu daha da ilgi çekici hale getirmiştir. Bu sayede, AKP dönemine kadar "Batıcılık" ve "statükoculuk" ekseninde şekillenen Türk dış politikasının AKP döneminde söz konusu geleneksel çizgisinden uzaklaşıp uzaklaşmadığına dair tartışmalar mevcut yazında farklı tartışmalar ekseninde ele alınmaya başlamıştır. Bu çalışmanın da ana temasını oluşturan "değişim" konusu, söz konusu üç tartışmayı aynı anda değerlendirebilme imkânı tanımasının yanı sıra AKP dönemi Türk dış politikasının daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacak bir çerçeve sunması dolayısıyla tercih edilmiştir.

Bu çalışmada amaçlanan ise AKP hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimi analiz ederek söz konusu değişimin yönü ve niteliğinin tartışılmasıdır. AKP iktidarının halen devam ediyor olması bu dönemin bütüncül bir analizini yapmayı zorlaştırsa da bu dönemi incelemek, AKP'nin dış politikaya bakış açısını ve bu bakış açısının Türkiye'nin geleneksel dış politika çizgisinde yarattığı değişimleri anlamak açısından faydalı olacaktır. Öncelikle Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı blokuna olan bağımlılığı ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) kanat gücü olarak oynadığı rol sonucunda siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal alanlarda çok boyutlu ilişkiler geliştirememesi düşünüldüğünde; ortaya çıkardığı fırsatlar bakımından Soğuk Savaş sonrası dönemin önemi gözler önüne serilmektedir. Bu noktada Soğuk Savaş sonrası dönemin çok alternatifli bir dış politika geliştirmek için uygun bir ortam oluşturması ve 2002 seçimleri sonrasında ortaya çıkan görece ekonomik ve siyasal istikrar ortamının dış politikada Türkiye'nin elini güçlendirmiş olması büyük önem taşımaktadır. Türkiye bu dönemde, ekonomisindeki iyileşmenin yanı sıra demokratikleşme ve kendi kimlik temelli sorunlarını çözümlemeye yönelik attığı adımlarla dış politika vizyonunda bir dönüşüm yaşamış ve AKP bu yeni dış politika vizyonunu pratiğe dökme imkânı bulmuştur. Böylelikle Soğuk Savaş döneminin klasik güvenlik merkezli yaklaşımı

terk edilmeye başlanmış ve Türk dış politikası aynı anda farklı alanlarda etkin olmaya çalışan bir nitelik kazanmıştır.

Bu çalışmada Türk dış politikasında son dönemde yaşanan değişimin ele alınmasının nedenlerinden biri de yazarın konuya olan şahsi ilgisidir. Genel anlamda Türk siyasal hayatının ve Türkiye'deki siyasi partilerin ideolojik tutumlarının yazarın ilgi alanına girmesi bu ilginin de temel sebebini oluştururken, lisans ve yüksek lisans öğrenimleri sırasında Türk dış politikası ve Ortadoğu siyaseti ile daha yakından ilgilenilmesi bu noktada belirleyici olmuştur. Böylece, Türkiye'nin siyasi ve sosyal hayatında önemli bir yeri olan "Doğu-Batı ikileminin" dış politikada da belirgin bir şekilde öne çıkması bu tezin çıkış noktalarından birini oluşturmuştur.

1.1. Analitik Yapı

Bu çalışmada cevap aranacak temel soru, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin ne boyutta olduğudur. Bu noktada mevcut yazında sıklıkla vurgulanan ve "eksen kayması" olarak nitelenebilecek türde bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı tartışılacaktır. Böylece AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişim sorunsallaştırılırken; değişimin niteliği üzerinden eleştiri yapmak ya da tavsiyelerde bulunmak yerine Uluslararası İlişkiler disiplininde ve dış politika analizi çalışmalarında "değişim" kavramının yeri tespit edilerek Türk dış politikasına da benzer bir çerçeveden bakılması hedeflenmiştir. Buna paralel olarak, Charles F. Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi kullanılarak yukarıda sözü edilen araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

Bu çalışmanın temel hipotezi ise AKP dönemi ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin bir eksen ya da uluslararası yönelim değişiminden ziyade aslında bir program değişikliğini yansıttığıdır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin uluslararası yöneliminin ve temel dış politika hedeflerinin değişmediği vurgulanırken, asıl değişimin dış politikada yeni araçların ve yöntemlerin kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı savunulmaktadır. Önceki dönemlere göre daha faal bir dış politika anlayışının benimsenmesi, çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı bağımlılığın artırılması amacıyla ticaretin öne çıkarılması ve

yumuşak gücün artırılmasına önem verilmesi bu noktada yaşanan değişimi ispatlar nitelikte olmuştur.

AKP dönemi Türk dış politikasının son yıllarda yaşanan değişim bağlamında incelenmesi pek çok açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak, Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu dünya siyasetinin sınırlılıkları ile yüzleşen Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış politikasını daha dinamik bir çerçevede şekillendirmek zorunda kaldığı belirtilmelidir. Bu durum bir yandan var olan statükoyu korumayı zorlaştırırken diğer yandan da değişen şartlar karşısında yeni bir vizyon ortaya koymayı gerekli kılmıştır. AKP dönemi, Türk dış politikasında böyle bir fırsatın nasıl değerlendirebileceğine yönelik önemli ipuçları sunması dolayısıyla büyük öneme sahiptir. AKP'nin İslamcı bir geçmişe sahip olması ve kendi dış politika vizyonunu kendinden önceki dönemlere hâkim olan dış politika anlayışının bir eleştirisi olarak sunması ise bir başka önemli noktaya işaret etmektedir. Türk dış politikası ile ilgili yapılan değerlendirmelerde laiklik ilkesinin ve Batı politikaları ile uyumun sıkça vurgulanması bu noktanın önemini destekler niteliktedir. Üçüncü olarak altı çizilmesi gereken nokta ise Türk dış politikasında yaşanan değişimin boyutu ile ilgili yapılan analizlerin son aşamada Türkiye'nin dış politikadaki kapasitesi ve uluslararası siyasetteki konumuyla ilgili ipuçları sunabilmesidir. Böylelikle bu konuda yapılan çalışmalar Türk dış politikasının genel gidişatıyla ilgili de önemli tespitler yapmaya imkân verecektir.

Bu çalışmanın siyaset bilimi ve Uluslararası İlişkiler açısından önemi, ilgili yazını ele alan kısımda tekrar değinileceği üzere, AKP dönemini dış politika değişimine odaklanarak ele alan çalışmaların sayıca azlığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca dış politikada "değişim" kavramının Türkçe yazında yeteri kadar irdelenmemiş olması da bu konuda yeni çalışmalar yapılmasını teşvik eder nitelikte olmuştur. Böyle bir çalışmanın AKP'nin üçüncü iktidar döneminin sonuna yaklaşılan bir zamanda yapılması ise daha kapsamlı ve eleştirel bir analiz yapılabilmesinin önünü açmaktadır. Bu nedenle bu tezde "komşularla sıfır sorun", "stratejik derinlik" ve "yeni-Osmanlıcılık" gibi kavramlar, Arap baharı süreci sonrası oluşan koşullar göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirmeye tabi tutulabilmiştir.

Bu çalışmada Türk dış politikasında yaşanan değişimin boyutu ile ilgili sistemli bir değerlendirme yapabilmek için üç aşamalı bir yol haritası izlenecek ve dolayısıyla tez üç ana bölümden oluşacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde "değişim" kavramının dış politika çalışmaları bağlamında sahip olduğu önemi anlayabilmek için başlıca Uluslararası İlişkiler kuramlarının/yaklaşımlarının değişime bakışı ele alındıktan sonra -başta Hermann'ın değişim kuramı olmak üzere- dış politika değişimiyle ilgili kuramlar/yaklaşımlar/modeller incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Türk dış politikasında temel ilkeler ve belirleyici faktörler ele alınarak AKP iktidarına kadar olan dönemde izlenen dış politikanın hangi temellere dayandığı saptanmaya çalışılacaktır. Ayrıca AKP dönemine kadar izlenen dış politika dört safhada incelenerek Türk dış politikası genel bir değerlendirmeye tabi tutulacak ve böylece Türkiye'nin tarafsızlıktan aktivizme doğru evirilen dış politikası mercek altına alınacaktır.

Üçüncü bölümde ise "stratejik derinlik", "komşularla sıfır sorun politikası" ve "Yeni-Osmanlıcılık" kavramları ışığında AKP dönemi Türk dış politikası ana hatlarıyla ele alındıktan sonra eksen kayması iddiaları daha ayrıntılı bir biçimde tartışılacak ve son aşamada söz konusu dönemde yaşanan dış politika değişiminin boyutu Hermann'ın yaklaşımıyla yeniden incelenecektir. Böylelikle son dönemde yaşanan değişimin tam olarak ne ifade ettiğine ve ne boyutta gerçekleştiğine dikkat çekilerek AKP dönemi Türk dış politikasının diğer dönemlerden hangi yönleriyle ayrıldığı daha iyi anlaşılacaktır.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde Atatürk dönemi dış politikasına ve AKP dönemine kadar izlenen Ortadoğu politikalarına da yer verilmekte birlikte çalışmanın genelinde temel olarak AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren günümüze kadarki sürece odaklanılmıştır. Çalışmada ortaya konan bulgular zaman zaman AKP dönemi ve daha önceki dönemler arasında karşılaştırma yapmaya imkân verse de söz konusu dönemler arasında detaylı bir karşılaştırmaya gitmek yerine tartışmanın AKP döneminde benimsenen dış politika anlayışı, dış politikada değişen aktörler ve Ortadoğu politikalarının Batı ile uyumu çerçevesinde yürütülmesi tercih edilmiştir.

1. 2. Yazın

AKP dönemi dış politikası, hâlihazırda devam etmekte olan bir sürece işaret etmesi dolayısıyla güncellik arz eden bir konu olmasına rağmen Türk dış politikasını ele alan mevcut yazın incelendiğinde söz konusu dönem hakkında azımsanamayacak kadar çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle akademisyenler, araştırmacılar, analistler, köşe yazarları ve siyasi aktörlerin katkıda bulunduğu bu geniş yazın içinde Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanan birçok kitap, makale, rapor ve köşe yazısından yararlanmak mümkün olmuştur. Söz konusu yazında değişim konusuna odaklanıldığında da son dönem Türk dış politikasına olan bu ilginin azalmadığı dikkat çekmektedir. Buna paralel olarak, Türk dış politikasında yaşanan değişimi ele alan çalışmalarda değişim ve/veya süreklilik,[1] paradigma değişimi,[2] dış politikada özerklik,[3] eksen kayması,[4] eksen genişlemesi,[5] Türk Gaulizmi,[6] Ortadoğululaşma[7] ya da Avrasyacılık[8] gibi kavramların öne çıkarılarak konuya birçok farklı açıdan yaklaşılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan

---

[1] Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 4, Sayı 2, 2010; Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011.

[2] Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, Cilt 11, Sayı 1, 2010.

[3] İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", *Radikal*, 2 Ekim 2011, http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk_dis_politikasinin_ozerkligi-1065190, (02.05.2015).

[4] Erol Manisalı, *Eksen Kayması*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011; Şaban Kardaş, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011; Svante Cornell, "Axis Shift", *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011; Cengiz Çandar, "Türk Dış Politikasında 'Eksen' Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon", *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010; Veysel Ayhan, "Eksen Kayması mı? Sistemik Etkiler mi? : Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010; Özlem Demirtaş Bagdonas, "A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey's Uses of Its 'Uniqueness' vis-à-vis the West/Europe", *Turkish Journal of Politics*, Cilt 3, Sayı 2, Kış 2012.

[5] Cüneyt Gürer, "Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu", *USAK*, 21 Haziran 2010, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=7&cat=365365631#.VSI8_NKsUa8, (06.04.2015); İhsan Bal, "Türkiye Eksen Değiştirmiyor Eksenini Genişletiyor", *USAK*, 10 Kasım 2009, http://www.usak.org.tr/print.php?id=300&z=6, (06.04.2015).

[6] Ömer Taşpınar, "Rise of Turkish Gaullism", *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011.

[7] Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008; Burhanettin Duran, "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?", *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

[8] Emre Erşen, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013; Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreing Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009.

kuramsal çerçeveden yararlanarak AKP dönemini ele alan çalışmalar ise sayıca az olmasına rağmen bu tez için de ilham kaynağı olmaları bakımından önemli görülmektedir.

Hermann'ın dış politika değişimini dört aşamada ele alan tipolojisini kullanarak Türk dış politikasındaki değişimleri inceleyen çalışmalar incelendiğinde bu konuda önceki yıllarda yayımlanan üç farklı makalenin bulunduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, Birgül Demirtaş-Coşkun tarafından 2010 yılında yayımlanan "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)" adlı çalışmadır.[9] Demirtaş-Coşkun bu çalışmasında Türkiye'nin neden 18 Şubat 2008'de Kosova'yı tanıma kararı aldığını analiz ederken Kosova konusundaki politika değişikliğinin taktiksel bir değişikliği yansıttığını ve dolayısıyla Hermann'ın kuramına göre bir "program değişikliği" olarak adlandırılabileceğini ifade etmiştir. Mesut Özcan ve Ali Resul Usul tarafından 2011 yılında yayımlanan "Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes Within Continuity, is Turkey Departing from the West?"[10] adlı makalede ise Türk dış politikasının tarzı ve niteliğinde son yıllarda önemli değişimler yaşanmasına rağmen Türkiye'nin uluslararası yönelimini koruduğu ve bu yüzden süreklilik ve değişim unsurlarının bir arada görüldüğü savunulmaktadır. Böylece Türk dış politikasındaki değişimin program değişikliğinden öteye gitmediği tartışılmakta ve söz konusu değişimin kaynaklarının altı çizilerek Türk dış politikasındaki değişimin esasında lider-güdümlü bir değişimi yansıttığı vurgulanmaktadır.

Hermann'ın değişim tipolojisinden yararlanarak son dönem Türk dış politikasında yaşanan değişimi irdeleyen bir diğer yazar da 2014 yılında yayımlanan "Locating Change in Turkish Foreign Policy: Visa Policies of the Justice and Development Party in the 2000s" adlı makalesinde Türkiye'nin uyguladığı vize rejiminin dış politika değişimi açısından önemli bir gösterge olduğunu savunan Cenk Aygül'dür.[11]

---

[9] Birgül Demirtaş, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010.

[10] Mesut Özcan-Ali Resul Usul, "Understanding the 'New' Turkish Foreign Policy: Changes within Continuity, Is Turkey Departing from the West?", *USAK Yearbook of International Politics and Law*, Cilt 4, 2011.

[11] Cenk Aygül, "Locating Change in Turkish Foreign Policy: Visa Policies of the Justice and Development Party in the 2000s", *Turkish Studies*, Cilt 15, Sayı 3, 2014.

Bu çalışmasında en belirgin değişimin birinci ve ikinci AKP hükümetleri arasında görüldüğünün altını çizen Aygül, Türkiye'nin özellikle 2009 yılından itibaren AB'nin vize rejiminden uzaklaşmaya başladığını tespit etmiştir. Bu noktada AKP'nin ikinci iktidar döneminde vize politikaları bakımından AB'den uzaklaşılırken İslam ülkeleriyle yakınlaşılmasının dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir.

1.3. Yöntem

Bu çalışmada güncel bir konuya odaklanılması dolayısıyla AKP dönemi dış politikasına ilişkin gün geçtikçe gelişmekte olan ve özellikle son yıllarda basılmış olan kitap ve makalelerden oluşan yazından büyük ölçüde yararlanılmıştır. Söz konusu kaynaklara ulaşabilmek için Trakya Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi kütüphanelerinin imkânlarından faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra günlük gazetelerin çevrimiçi sayfalarından elde edilen gazete haberleri ve köşe yazıları da son dönem Türk dış politikasında yaşanan gelişmeleri ve bunlar üzerine yapılan yorumları okuyucuya aktarabilmek açısından faydalı olmuştur. Bu nedenle sayı ve nitelik bakımından gerekli kaynaklara ulaşılabilmiş, fakat daha çok ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmada niteliksel içerik analizi yöntemine başvurularak AKP dönemi Türk dış politikasının ve bu dönemde yaşanan değişimin hangi kavramsallaştırmalar aracılığıyla somutlaştırıldığı ortaya konmuştur. Söz konusu dönem değerlendirilirken (stratejik derinlik, komşularla sıfır sorun politikası, Yeni-Osmanlıcılık, merkez ülke vb.) birçok kavramın öne çıkarıldığının tespit edilmesi,[12] değişim konusuna odaklanıldığında da benzeri bir kavramsal çeşitliliğin ortaya çıkabileceği düşüncesini tetiklemesi bakımından bu noktada teşvik edici olmuştur. Nitekim mevcut yazında son dönem Türk dış politikasında bir tür değişimin varlığına işaret eden "eksen kayması" gibi birçok kavramın kullanılması söz konusu kavramları içeren metinlerin üzerinden bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmıştır.

[12] AKP dönemi ile birlikte kullanıma sokulan kavramlar hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Dergisi*, Sayı: 23, Kış 2011.

2. ÇALIŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

Çalışmanın teorik çerçevesinde; bir karşılaştırmalı dış politika çalışmasının dış politika kavramının nasıl görülüp tanımlandığına göre şekilleneceği düşüncesinden hareketle;[13] ilk olarak dış politika kavramının tanımlanması, ardından da dış politika çalışmalarının gelişimi kısaca değerlendirilecektir. Konunun teorik altyapısını oluşturan "dış politikada değişim/dış politika değişimi" ile ilgili çalışmalar ise üçüncü kısımda ele alınacaktır.

2.1. "Dış Politika" Kavramı

Dış politika, günümüzde uzmanların üzerinde anlaştığı bir tanımı olmamakla birlikte,[14] çeşitli ekollerden gelen uzmanlar tarafından farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Örneğin; Christopher Hill dış politikayı "*uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör (çoğunlukla devlet) tarafından yürütülen resmi dış ilişkilerin toplamı*"[15] olarak tanımlarken, George Modelski "*toplumların diğer devletlerin davranışlarını değiştirmek ve kendi eylemlerini uluslararası ortama uygun hale getirmek için geliştirdikleri faaliyetler sistemi*"[16] olarak tanımlar. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere; dış politikaya dair aktör, amaç, eylem ve yöntemler dış politika tanımlamalarının temelini oluşturan unsurlardır.

Üzerinde asgari fikir birliği sağlandığı kadarıyla[17] dış politika; "*egemen ulus-devlet ortamının ötesinde bazı aktör ya da durumlara yönelik olmak üzere, politika yapıcılar tarafından istenilen şekilde hedefi etkilemek amacıyla, resmi ya da yetkili pozisyonlardaki kişilerce formüle edilen bir dizi hedef, talimat ve niyeti*"[18] ifade etmektedir. Böylesine uzun ve ayrıntılı bir tanımlama, tanım içerisinde dış politika kavramının kapsamı ve niteliğiyle ilgili tartışmalı noktaları net bir şekilde ortaya

[13] Ömer Göksel İşyar*, Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa 2013, s. 202.

[14] Nilüfer Karacasulu, "Dış Politika Nedir?", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınevi, Ankara 2008, s. 13.

[15] Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003, s. 3.

[16] George Modelski, *A Theory of Foreign Policy*, Praeger, New York 1962, s. 6.

[17] Jakob Gustavsson, "How Should We Study Foreign Policy Change?", *Cooperation and Conflict*, Cilt 34, Sayı 1, 1999, s. 75.

[18] Bernard C. Cohen ve Scott A. Harris, "Foreign Policy", *Handbook of Political Science*, Derleyen: Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby, Addison-Wesley, Reading 1975, s. 383.

koyması bakımından faydalı gözükmektedir. Bu noktada dış politikayı yalnızca "bir devletin başka bir devlete veya devletlere karşı izlediği politika" ya da -daha da kısaltılmış bir biçimde- "devletlerin dış aksiyonları" olarak tanımlamanın söz konusu tartışmalara açıklık getirmek bakımından yetersiz kalacağı görülmektedir.

Söz konusu tartışmalı noktaları yansıtan ve dış politikanın tanımını yapmayı zorlaştıran faktörler arasında; devlet dışı aktörlerin devletin hegemonyasını tehdit etmesi, devletler arası karşılıklı bağımlılığın artması sonucu iç ve dış politika ayrımı yapmanın giderek zorlaşması ve yüksek/düşük derecede öneme sahip konular (*high politics/low politics*) arasındaki ayrımın belirsizleşmesi neticesinde dış politika içeriğinin genişlemesi gibi hususlar yer almaktadır.[19] Bu nedenle "politika" ile tam olarak ne kastedildiği[20] ve istenmeden yapılan dış politika davranışlarının dış politika kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, dış politika yapıcılar arasında devlet dışı aktörlerin yer alıp almadığı, hangi konularda yürütülen politikaların dış politika kapsamına girdiği gibi sorular[21] net bir dış politika tanımının ortaya çıkmasını engellemektedir. Ayrıca, dış politika tanımlarının tek tek ele alındıklarında yetersiz görülmeleri, farklı ekollere yakınlıkları dolayısıyla dış politika analizinin belirli bir yönünü öne çıkarmalarından da kaynaklanmaktadır.[22] Bu noktada konuya birçok perspektiften bakılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Dış politika kavramının çerçevesinin oluşturulmasında en önemli konulardan biri de analiz düzeyidir. Analiz düzeyi, dış politika çalışmalarında temel aktör ya da aktörleri ve çalışmanın kapsamını belirleyen başlıca unsurlardandır. Dış politika yalnız ulusal düzeyde ele alındığında aynı iç özelliklere sahip devletlerin farklı dış politikalar üretmesini, yalnızca sistem düzeyinde yapılan analizlerde ise iç

---

[19] Nilüfer Karacasulu, *a.g.m.*, ss. 12-13.

[20] Burada altı çizilmek istenen nokta, dış politikanın amaç/tasarım ya da davranış/uygulama olarak ele alındığında dış politika tanımlamalarında önemli farklılıkların ortaya çıkacak olmasıdır. Bir başka kavramsallaştırmaya göre ise dış politika; "yönelim olarak dış politika", "planlar ve taahhütler olarak dış politika" ve "eylem (davranış) olarak dış politika" olmak üzere üç farklı şekilde ele alınabilmektedir. Bu konuda bkz. Mehmet Fatih Tayfur, "Dış Politika", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İkinci Baskı, Derleyen: Atila Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 76 -77; Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, ss. 202-205.

[21] Dış politika eylemi-dış politika çıktısı, dile getirilen/ilan edilen-(aslında) izlenen politika (*verbalized-nonverbalized policy*) ve tasarlanan-fiili dış politika ayrımları bu konuyla ilgili olarak yapılan değerlendirmeler sonucu ortaya çıkmıştır.

[22] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Üçüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 150.

aktörlerin/iç dinamiklerin dış politikaya etkisini anlamamız mümkün olmayacaktır. Birey düzeyinde inceleme yapmaktan kaçınılması ise liderlerin veya karar alıcıların karar alma sürecindeki rollerinin ve dış politika algılamalarının göz ardı edilmesine, dolayısıyla eksik ya da hatalı değerlendirmelere sebep olabilmektedir. Bu nedenle dış politika analizinin farklı düzeylerde yapılması ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınması daha faydalı olacaktır. Böylelikle, çok düzeyli ve çok boyutlu olarak ele alınan "dış politika" kavramı olabildiğince kapsamlı bir şekilde incelenebilecektir.

2.2. Dış Politika Analizi

Dış politika, 1950 öncesi dönemde çoğunlukla uluslararası ilişkiler yazınına hâkim olan realist kuram bağlamında incelenmiştir. Dış politikayı sadece yüksek politika (*high politics*) konularıyla ilgilenen bir alan olarak gören realizm, iç siyasi yapı ile karar alma sürecini inceleme gereği duymamış ve devleti "kara kutu" olarak görmüştür.[23] Bu bağlamda "ulusal çıkar" ve "ulusal güvenlik" kavramları çerçevesinde yapılan incelemelerde iç yapı/iç dinamikler ve dış çevre arasındaki bağlantı reddedilmiştir.[24] Böylece iç yapısı göz ardı edilen devlet, üniter bir rasyonel aktör olarak görülmüş; siyasal rejim, ordu, sivil toplum, medya, düşünce kuruluşları ve devlet kurumları gibi unsurlar dış politika çalışmalarında yer edinememiştir.

Dış politikaya ilişkin teorik yaklaşımlarda yaşanan gelişmelerle birlikte çoğulcu/liberal, inşacı ve bağımlılık yaklaşımları da dış politika konusunda farklı varsayımlar ortaya koymuşlardır. Devletleri benzer durumlarda -kendi güçleri nispetinde- benzer şekillerde davranmaya iten sistemik faktörlerin varlığına işaret eden realist yaklaşımın iki kutuplu dünya sisteminin çökmesiyle birlikte uluslararası politikadaki gelişmeleri açıklamada yetersiz kalması, liberal/çoğulcu yaklaşımın dış politika alanında egemen olmasına zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, askeri ve siyasi konuların yanı sıra; ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar gibi alçak politika (*low politics*) konularının da dış politika konusu haline geldiği ve

[23] Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı, "Giriş", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt 1, Derleyen: Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, s. 1.
[24] Gös. yer.

karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkilerde hâkim olması sonucu çok taraflı işbirliğinin mümkün olduğu kabul edilmeye başlanmıştır.[25]

II. Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde elde ettiği etkin konum dolayısıyla ilgi alanına giren coğrafyalar hakkında bilgi üretme ihtiyacı duyan Amerika Birleşik Devletleri (ABD); üniversitelerde kurulan Uluslararası İlişkiler bölümlerini, diğer ülkelerde hakkında yapılan alan araştırmalarını ve bölgesel çalışmalar yapan enstitü ve merkezlerin kurulmasını desteklemiştir. Bu dönemde pek çok araştırmacı, büyük çaplı savaşların nedenlerinin anlaşılması, savaşların öngörülmesi ve engellenmesi gibi amaçlarla Dış Politika Analizi (DPA) çalışmalarına yönelmiştir.[26] Daha sonraki süreçte bağımsızlığını kazanan devletlerin sayısında görülen artış bu yönelimi daha da güçlendirmiş, üçüncü dünya ülkelerinin uluslararası politikadaki etkinliğinin artması ile DPA'nın ilgi alanı daha da genişlemiştir.

DPA'nın 1950'li yılların sonu ve 1960'ları kapsayan dönemde Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt disiplini olarak ortaya çıkmasını sağlayan tartışmalar ise temelde dış politikanın oluşturulmasına katkı sağlayan faktörlerin sınıflandırılması ve bunların alınacak kararlar/dış politika çıktıları üzerindeki etkisinin ortaya konulmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda DPA, karar alıcılar ve karar alma sürecine odaklanması nedeniyle uluslararası ilişkileri yalnızca sistem üzerinden analiz eden makro düzeyli yaklaşımlardan farklı bir yere sahip olmuştur. Böylelikle dış politika davranışlarının dışsal bir uyarıcıya karşı kendiliğinden ortaya çıkmadıkları, aksine devlet içinde tanımlanabilir ve tanınabilir bir mekanizma tarafında üretildiği sonucuna varılmıştır.[27] Bu yaklaşım sayesinde siyasal sistem ve karar alıcıların kişisel özellikleri de devletlerin dış politikalarını çözümlemede önemli etkenler haline gelmiş; böylece sosyolojik ve psikolojik unsurların da dış politikanın belirlendiği sürecin bir parçası olduğu kabul edilmiştir.

DPA yaklaşımının benimsenmesi sonucu dış politika karar ve çıktılarının araştırılmasında hedef; "*normalde kurumsal bir varlık olan fakat geleneksel*

---

[25] Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı, *a.g.m.*, s. 10.
[26] Gencer Özcan, "Dış Politika Analizi", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 330.
[27] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 96.

analizcilerce kendisine neredeyse insancıl meziyetler atfedilen devlet olmaktan çıkar, devlet adına karar vererek tanımı gereği 'devletin kendisi' haline gelen bireylerin davranışları olur."[28] Bu yönelim, realist yaklaşımda dış politika kararları alırken rasyonel bir aktör olarak davranan "devlet" yerine; rasyonelliği kısıtlı olan, psikolojik ve sosyolojik yönleri ağır basan karar alıcıları karar alma mekanizmasının merkezi olarak kabul etmektedir. Böylece, devletlerin dış politika davranışlarını anlamanın karar alıcı durumundaki kişilerin olaylara bakışını anlamaktan geçtiği düşüncesi ağırlık kazanmakla birlikte, karar alma mekanizmalarında etkili olan birey, grup ve örgütsel süreçler dış politika analizlerinde ön plana çıkmaya başlamıştır.

Söz konusu düşünceden hareketle devletlerin kendi başlarına değil, karar alıcıları vasıtasıyla hareket ettiklerini savunan "karar verme yaklaşımı" ilk kez Richard Synder, H. W. Bruck ve Burton Sapin tarafından gündeme getirilmiştir.[29] Bu yaklaşımın ardında, devletin aslında kavramsal bir soyutlama olduğu ve dolayısıyla kendi kendine bir davranışa girmesinin mümkün olmadığı düşüncesi vardır.[30] Synder ve ekibi bu yaklaşımla birlikte, devlet liderlerinin -kişisel farklılıkları gözetilmeksizin- benzer durumlarda ulusal çıkarlara dayalı olarak benzer dış politika tercihlerinde bulunacağı yönündeki realist düşünceye karşı çıkmışlardır. Bu yaklaşıma göre dış politika resmi karar vericiler tarafından alınan bir dizi karardan ibaretken; dış politikanın açıklanması da devletin dış politika karar mekanizmasının içinde yer alan birey ya da grupların davranışlarının açıklanmasıyla mümkün olmaktadır.[31] Böylece dış politika tercihlerinin bireysel karar vericilerin hayatları ve örgütsel süreçler de dâhil olmak üzere birçok farklı kaynaktan etkilendiği savunulurken, çoklu analiz düzeylerinin kullanılmasının gerekliliğine işaret edilmiştir.[32]

DPA çalışmalarının evrimine bakıldığında; bu alanda yapılan çalışmaların –ve dolayısıyla da araştırmacıların- kendi aralarında "birinci nesil" ve "ikinci nesil"

---

[28] Gös. yer.
[29] Richard Snyder-H. W. Bruck-Burton Sapin, *Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics*, Princeton University Press, Princeton 1954.
[30] Mehmet F. Tayfur, *a.g.m.*, s. 81.
[31] Gös. yer.
[32] Laura Neack, *The New Foreign Policy: U.S and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*, Rowman and Littlefield, Oxford 2003, s. 29.

olmak üzere iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Birinci nesil araştırmacılar, dış politika üzerine çalışmalar yapan ilk insanlar olmamakla birlikte, DPA'yı ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya koymaya çalışan ilk araştırmacılar olarak kabul edilmektedir.[33] Kurucu kuşağın yaptığı çalışmalardan sonra 1960'lı yılların ortasından itibaren 1970'lerde etkili olan ve "Karşılaştırmalı Dış Politika" olarak da adlandırılan birinci nesil çalışmalar, farklı analiz düzeylerinden yararlanarak dış politika teorileri geliştirmeyi ve böylelikle dış politika çalışmalarına ortak bir yaklaşım kazandırmayı hedeflemişlerdir. Uluslararası ilişkiler ve karşılaştırmalı siyaset çalışmalarına pozitivizmin hâkim olduğu bir dönemde ortaya çıkan *Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi (KPDA),* davranışçı (*behavioralist*) akımın da etkisiyle "bilimsel" bir dış politika teorisi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sayede dış politikanın bilimsel analizi metodolojik olarak karşılaştırmalı yöntem, ekol olarak da davranışçı akım ile özdeşleştirilmiştir.[34]

1966 yılında ortaya koyduğu "teori öncülü" (*pre-theory*) değişkenlerle bu alandaki çalışmaların temellerini atan James Rosenau,[35] 1968 yılında yazdığı bir makalesinde birden fazla aktörün dışsal davranışlarındaki benzerlik ve farklılıkları tanımlayarak KDPA yaklaşımını dış politika araştırmacılarına tanıtmıştır. Böylece test edilebilir genellemelerden ve genel bir kuramdan yoksun olan dış politika analizlerinin –vaka analizlerinin (*case studies*) de ötesinde- daha yüksek genelleştirilme seviyelerine ulaştırılabileceği iddiasında bulunmuştur. KPDA, çeşitli devletlerin dış politikalarını ya da bir devletin farklı dönemlerde izlediği politikaları karşılaştırması bakımından bu çalışmanın genel çerçevesine uygun düşmektedir.

---

[33] Dönemsel olarak ilk kuşaktan olmalarına karşın KPDA'yı ayrı bir alan olarak ortaya koyma çabası içinde olmayan araştırmacılar bu noktada birinci nesilden ayrılmaktadır. Graham Allison, Michael Brecher, Morton Halperin, Ole Holsti, Samuel Huntington ve Kenneth Waltz gibi araştırmacıların bazı çalışmaları kurucu dönemin özgül çalışmaları olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Laura Neack- Jeanne A. K. Hey-Patrick J. Haney, "Generational Change in Foreign Policy Analysis", *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in its Second Generation*, Derleyen: Laura Neack, Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney, Prentice-Hall, New Jersey 1995, s. 2; Gencer Özcan, *a.g.m.*, s. 332.

[34] Davranışçılar, uluslararası ilişkiler ve dış politikada kuram oluşturabilmek için devletlerin dış politika eylemlerinde tekrar eden davranışları saptayarak bir takım genellemelere ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu yüzden dış politikayı ülke bazında değil, karşılaştırmalı olarak ele almayı tercih ederken; nicel (kantitatif) teknik ve ampirik metodolojinin kullanımına önem vermişlerdir. Bkz. Mehmet F. Tayfur, *a.g.m.*, ss. 82-83.

[35] Rosenau, dış politikayı etkileyen öğeleri sıraladığı çalışmasında, söz konusu değişkenleri kişi, rol, devlet, toplumsal ve sistemik olmak üzere 5 gruba ayırmıştır.

DPA'da ikinci nesil çalışmaları ön plana çıkaran ise 1970'ler sona ererken daha karmaşık yöntemler kullanarak Uluslararası İlişkiler ve DPA'yı anlamaya çalışan yeni bir kuşağın ortaya çıkmasıdır.[36] Yöntem konusunda KPDA kuşağından ayrılan ikinci kuşak, niceliksel ve niteliksel yöntemleri bir arada kullanmayı tercih etmişlerdir. Eleştirel yaklaşımlardan esinlenmeleri ve ABD dışı vakalarla sistematik bir biçimde ilgilenmeleri de ikinci kuşağı önceki kuşaktan ayıran özelliklerdendir.[37]

2.3. Dış Politikada "Değişim"

Uluslararası ilişkiler disiplinindeki temel yaklaşımların -dış politika kavramı üzerinde olduğu gibi- değişim kavramı üzerinde de farklı varsayımları vardır. Uluslararası ilişkilerde değişimin mümkün olup olmadığına dair tartışmaları yansıtan değişkenlik (*mutability*) konusu, bu noktada anlaşmazlığa neden olan en önemli meselelerden birini oluşturmaktadır. Dış politikada değişimin, özellikle de radikal değişimin sıklıkla rastlanan bir durum olmaması ve demokratik ülkelerde bu tür değişimlerin gerçekleşebilmesi için hem bürokrasinin hem de kamuoyunun bu yönde ikna edilmesi gerektiğine dair oluşan yaygın kanı[38] araştırmacıların değişim konusuna mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Buna ek olarak; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler çalışmalarına egemen olan realist yaklaşımın iki blok arası ilişkilere ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidine ağırlık vermesi değişim konusunun yeterli ilgiyi görememesinin sebepleri arasında gösterilmektedir.

Değişim konusunda karamsar gözüken realistler, uluslararası arenada yaşanan köklü değişimler sonucu 18. ve 19. yüzyıl Avrupası'nın askeri ve diplomatik yaşamını açıklamaya yarayan kavramsal araçların günümüzde faydasız hale geldiğini kabul etmemekle suçlanmışlardır.[39] Realist yaklaşım, uluslararası ilişkilerde değişimin güç dengelerinde, güç kutuplarında ve büyük güç yapılarında meydana gelen değişiklikler ile sınırlı olduğunu savunurken; liberal ve inşacı yaklaşımlar, buna karşın, politika yapıcıların öğrenme kapasitesine ve realistlerin güvenlik

[36] Gencer Özcan, *a.g.m.*, s. 334.
[37] Gös. yer.
[38] Birgül Demirtaş, *a.g.m.*, s. 53.
[39] Kalevi J. Holsti, "The Problem of Change in International Relations Theory", Working Paper No. 26, *Institute of International Relations, The University of British Columbia*, Aralık 1998, s. 2.

ikilemlerinden sıyrılabilme ihtimaline dikkat çekmişlerdir.[40] Böylelikle, realist yaklaşımın temel varsayımlarına karşı ortaya çıkan söz konusu eleştiriler "dış politika" ve "değişim" kavramlarına karşı yeni bakış açıları üreterek dış politika değişiminin kavramsallaştırılmasında etkili olmuştur.

Değişimi dış politika bağlamında tanımlayan Rosati, bu kavramın "*daha mütevazı değişikliklerden dış politikanın önemli derecede yeniden yapılandırılmasına kadar uzanan geniş yelpazeli değişimi ifade eden bir dış politika olgusu*" olduğunu belirtmiştir.[41] Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere dış politikada değişim; dış politikaya yeniden yön verme (*redirection*) ya da dış politikayı yeniden yapılandırma (*restructuring*) olarak nitelendirilebilecek büyük çaplı değişikliklerin yanı sıra küçük çaplı ayarlama ve düzeltmeleri (*adjustment*) de inceleyen kapsamlı bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış politikada değişim, 1970'lerde başlı başına bir araştırma konusu olarak ortaya çıkan ve 1980'li yıllarda konunun çerçevesini oluşturan çalışmaların yayınlanmasıyla ilgi görmeye başlayan görece yeni bir çalışma alanıdır. Dış politikada değişimi "ihmal edilmiş bir olgu" olarak niteleyen K. J. Holsti, değişim konusunun teorik yazında fazlaca yer almadığını, dış politika kaynaklarının dış politikanın kendisinden daha çok dikkat çektiğini belirtmiştir.[42] DPA çalışmalarındaki gelişmeler sonucu düzen yerine değişimi ele alma eğilimi, davranışçılık akımının etkisiyle orta ölçekli teorilere (*middle-range theories*) duyulan ihtiyaç ve Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güç politikalarına olan ilginin azalması gibi unsurların etkisiyle değişim kavramı DPA çalışmalarında ön plana çıkmıştır.[43]

---

[40] Gös. yer.

[41] Jerel A. Rosati, "Cycles in Foreign Policy Restructuring: The Politics of Continuity and Change in U.S Foreign Policy", *Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change*, Derleyen: J. A. Rosati, Joe D. Hagan ve Martin W. Sampson, University of South Carolina, Columbia 1994, s. 225'den aktaran Joakim Eidenfalk, "A window of opportunity? Australian Foreign Policy Change Towards East Timor 1998-99 and Solomon Islands 2003", 2009, School of History and Politics, Faculty of Arts, University of Wollongong, s. 23.

[42] Kalevi J. Holsti, "Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon in Foreign Policy Theory", *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World*, Derleyen: Kalevi J. Holsti, Allen and Unwin, Londra 1982, sf. ix.

[43] David B. Huxsoll, *Regimes, Institutions and Foreign Policy Change*, The Graduate Faculty of the Louisiana State University, The Department of Political Science, Doktora Tezi, Baton Rouge 2003, ss. 16-18. Ayrıca dış politika değişiminin ihmal edilmesinin nedenleri için bkz. Jerel A. Rosati, Martin W. Sampson III ve Joe D. Hagan, "The Study of Change in Foreign Policy", *Foreign Policy*

1990'lı yıllarla birlikte uluslararası ilişkilerde köklü değişimlerin yaşanması sonucu dış politikada değişimi ele alan çalışmalara olan ilgi artmaya başlamıştır. Soğuk Savaş ortamının sağladığı görece istikrar ve karşılıklı bağımlılığın istikrarı artırıcı etkilerinin abartılması dolayısıyla uzun süre göz ardı edilen değişim konusu;[44] James Rosenau, Kal Holsti, Kjell Goldmann, Charles F. Hermann ve David Skidmore gibi araştırmacıların öncülüğünde uluslararası ilişkiler yazınında yer edinmiştir. Dış politikada radikal değişim sıklıkla rastlanan bir durum olmadığından, küçük ve orta ölçekli değişikliklerle birlikte "süreklilik" ve "istikrar" kavramları da bu çalışmalarda sıkça yer almıştır. Devletlerin dış politikalarını ne zaman, nasıl ve niçin yeniden şekillendirme ve yapılandırma ihtiyacı duydukları sorularına cevap arayan çalışmalarda; değişime neden olan faktörler, karar alma süreçleri, değişimin türü/boyutu ve zamanlaması gibi unsurlar başlıca odak noktaları olmuştur.

Dış politika değişimi ile ilgili kuram geliştirme çabalarına bakıldığında, bu konudaki tek ciddi girişimin David A. Welch'e ait olduğu görülmektedir.[45] Daniel Kahneman ve Amos Tversky tarafından geliştirilen Beklenti Teorisi'nden (*Prospect Theory*)[46] esinlenen Welch; insanların kaybetme ihtimali karşısında risk almaya eğilimli iken, kazanma ihtimali söz konusu olduğunda "riskten kaçınma" eğilimi gösterdiklerine dair düşünceyi dış politika değişimine uyarlamıştır. Welch, insanların riskten kaçınma eğilimlerinin kazanma isteklerine karşı ağır bastığını savunmuş ve dış politika değişimine dair iddialarını bu doğrultuda "kayıptan kaçınma kuramı" (*loss-aversion theory*) adı altında kuramsallaştırmaya çalışmıştır. Böylece, insanların kazanma ihtimali olduğu durumlarda riskten kaçınan, kayıp ihtimalinde ise riske giren tavır takındıklarına göre; devletlerin de benzer şekilde –eğer elde edilecek kazanç çok önemli boyutlarda değilse- kazanma ihtimali karşısında değişimi tercih etmezken, mevcut politikanın bedellerini ödemekten kaçınmak adına dış

Restructuring: How Governments Respond to Global Change, Derleyen: Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan ve Martin W. Sampson III, University of South Carolina Press, Columbia 1994, ss. 4-8.

[44] Kalevi J. Holsti, *a.g.m.*, s. 8.

[45] Jonas Schneider, *The Change toward Cooperation in the George W. Bush Administration's Nuclear Nonproliferation Policy toward North Korea*, European University Studies Vol. 584, Peterlang, Frankfurt 2010, s.15.

[46] Belirsizlik ortamında karar alan bireylerin davranışlarını inceleyen Kahneman ve Tversky, geliştirdikleri "Beklenti Teorisi" ile insanların her zaman rasyonel karar veremedikleri sonucuna varmışlardır. İnsanların kayıptan kaçındıkları için kayıplara karşı (kazançlara oranla) daha duyarlı olduklarını öne sürmüşlerdir.

politikalarını değiştirme yönünde karar aldıkları sonucuna varmıştır. Değişim çoğu zaman daha büyük kayıplar verme ihtimalini de beraberinde getireceğinden, karar alıcılar ancak statükonun önemli kayıplara sebep olacağını düşündüklerinde değişim daha olası hale gelmektedir.[47] Bu yüzden Welch, değişim kararını "acılı bir seçim" (*a painful choice*) olarak nitelendirmiştir.

2.3.1. Uluslararası İlişkiler Kuramlarının/Yaklaşımlarının Değişime Bakışı

Değişim konusunun DPA çalışmalarında nasıl ele alındığını incelemeden önce başlıca uluslararası ilişkiler kuramlarının/yaklaşımlarının değişime bakışını irdelemek, konunun uluslararası ilişkiler yazınındaki yerine dair genel bir çerçeve sunulması bakımından faydalı olacaktır. Bu anlamda uluslararası ilişkiler kuramlarının değişime bakışı çerçevesinde uluslararası sistemi oluşturan yapının değişimi**,** söz konusu yapı içerisinde oluşan işbirliği imkânı, aktörlerin sahip olduğu kimlik ve rollerin dönüşümü ve kapitalist sistemin içinde yabancılaşan insanın özgürleşmesiyle birlikte var olan bağımlılık ilişkilerinin dönüştürülmesi gibi konulara odaklanan (neo)realist, (neo)liberal, inşacı ve eleştirel yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Realizme benzer şekilde devletleri dünya siyasetinin temel aktörleri olarak gören neorealizm, devletlerin merkezi otoriteden yoksun anarşik bir ortamda kaldıkları için güvensizlik duygusuyla hareket ettiklerini varsaymaktadır. Söz konusu varsayımdan yola çıkan neorealistlere göre -devletlerin uluslararası ilişkilerdeki temel motivasyonu olan- hayatta kalma (*survival*) güdüsü, uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmaktadır. Devletler, dış politikalarını bu doğrultuda çıkar ve güvenlik odaklı şekillendirirken, askeri ve ekonomik kapasiteleri gibi çeşitli güç parametreleri tarafından belirlenen stratejik durumlarını/konumlarını göz önünde bulundururlar. Bu durumda devletler, neorealist bakış açısına göre, stratejik durumlarında yaşanan değişimler karşısında dış politikalarında değişime giderler.[48] Buna rağmen, uluslararası sistemin süreklilik gösterdiğini düşünen neorealistlerin değişim sorunu

---

[47] David A. Welch, *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton 2005, s. 8.
[48] Jonas Schneider, *a.g.e.*, s. 19.

üzerinde fazlaca durmadıkları gözlenmiştir.[49] Uluslararası ilişkileri sistem düzeyinde inceledikleri için değişim konusunu da "uluslararası sistemin değişimi" olarak ele alan realistler, güç dengelerindeki değişim karşısında devletlerin uluslararası sistemde elde ettikleri yeni konumlarına odaklanırlar. Bu yüzden realistler, II. Dünya Savaşı sonrasında çok kutuplu sistem yerine iki kutuplu sistemin egemen olması gibi sistemsel değişimlerle ilgilenmişlerdir.

Neorealizmin fikir babası olarak anılan Kenneth Waltz, uluslararası yapıda sürekliliğin egemen olduğunu varsayarken değişimi de tamamen reddetmemiş; devletlerin askeri kapasitelerinde ve dolayısıyla güç dağılımında değişim yaşanabileceğini, fakat bu durumun sistemin anarşik özelliğinde bir değişiklik meydana getirmeyeceğini ileri sürmüştür.[50] Böylece uluslararası sistemin "yapısal devamlılığının" altı çizilirken; devamlılıktan kastedilen nokta, değişimin yokluğundan ziyade, değişimin benzer kalıplar içerisinde tekrar etmesi olmuştur.[51] Böylelikle değişimi ele almak yerine istikrar adına tekrar eden kalıplar bulunmaya çalışılmıştır.

Uluslararası siyasal değişimi uluslararası sistemle ilişkilendiren bir diğer yazar Robert Gilpin ise değişimde çıkarı olan aktörlerin sistemi kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek istemeleri sonucu değişimin söz konusu olacağını savunmuştur. Böylelikle değişimin tamamen çıkarların ve gücün dağılımına bağlı olduğuna işaret eden Gilpin,[52] tarih boyunca değişimin temel mekanizmasının savaşlar, kendi deyimiyle hegemonik savaşlar olduğunu vurgulamıştır.[53] Fakat Gilpin'e göre de uluslararası ilişkilerin temel niteliği bin yıllar içinde değişmemiş, uluslararası ilişkiler anarşi hali içinde bağımsız aktörler arasında yinelen güç ve bağımsızlık mücadelesi olmaya devam etmiştir.[54] Bu noktada realizme getirilen

---

[49] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa 2013, s. 165.
[50] Gös. yer.
[51] Emanuel Adler, *Communitarian International Relations*, Routledge, New York, 2005, s. 66.
[52] Robert Gilpin, "War and Change in World Politics", *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, Derleyen: Paul R. Viotti-Mark V. Kauppi, 2. Basım, Macmillan, New York 1993, s. 147'den aktaran Tayyar Arı, *a.g.e*., s. 166.
[53] Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 15.
[54] Robert Gilpin, *a.g.e.*, s. 7.

eleştiriler, realist "istikrar" düşüncesinin, sonsuza dek savaşın ve çatışmanın eşiğinde olan bir dünyayı resmetmesi itibarıyla uluslararası sistemin kalıcı ve barışçıl bir dönüşümüne imkân vermiyor olmasından kaynaklanmaktadır.[55]

Realizmin aksine temel analiz düzeyi olarak devlet-içi birimleri ya da aktörleri esas alan liberalizm, böylelikle hem devletlerin dış politikalarını hem de uluslararası sistemin genel karakterini anlamaya çalışır.[56] Bu nedenle liberal teoride hem uluslararası sistemin değişimi, hem de dış politika değişimine dair değerlendirmeler bulmak mümkündür. Liberallere göre uluslararası sistemde değişim; dış kaynaklı teknolojik gelişmeler, siyasete konu olan bazı alanların öneminin görece artıp azalması (ekonominin ulusal güvenlik meseleleri karşısında öneminin artması ya da insan haklarının uluslararası politikada öne çıkması gibi) ya da çok uluslu şirketler ve hükümet-dışı örgütlerin uluslararası ilişkilerin yeni aktörleri olarak ortaya çıkması gibi gelişmeler sonucunda gerçekleşebilmektedir. Değişim devlet düzeyinde ele alındığında ise liberal kuramın dış politika değişimi ile ilgili varsayımları öne çıkmaktadır. Bu noktada neoliberalizmin değişime bakışını ele almak faydalı olacaktır.

Neoliberalizm, dış politikanın tek bir aktöre dayalı olarak analiz edilemeyeceğini ve iç politikada yaşanan değişimlerin dış politikayı etkilediğini savunması bakımından dış politika çalışmaları içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yüzden neoliberalizm, bir uluslararası politika teorisi olarak ortaya çıkmasının yanı sıra aynı zamanda bir dış politika teorisi ortaya koyması sebebiyle[57] çalışmanın bu bölümünde ele alınmaktadır. Neoliberaller, devletlerin temsil ettiği grupların çıkarlarını artırmak istediğini savunurken dış politikayı da hükümete etki edebilen baskın toplumsal grupların kendi çıkarlarına yönelik girişimleri olarak görmektedir.[58] Neoliberalizm bu çerçevede devletlerin dış politikalarında değişime gitmelerine ilişkin iki olasılık sunmaktadır. İlk olarak, toplumun farklı bir kesiminin desteğini alarak onların

---

[55] Paul R. Viotti-Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism and Globalism*, İkinci Basım, Allyn and Bacon, Boston 1993, s. 64.
[56] Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyen: Şaban Kardaş-Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 99-100.
[57] Bkz. Andrew Moravcsik, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organisation*, Cilt 51, Sayı 4, Eylül 1997, ss. 513-553.
[58] Jonas Schneider, *a.g.e.*, s. 22.

temsilcisi durumunda olan yeni bir iktidarın göreve gelmesi; ikinci durumda ise hâlihazırda görevde olan yönetimin sürdürdüğü dış politikanın iç politikadaki gücünü ve etkinliğini riske attığını ya da yeni bir politikanın iç siyasi gücünü pekiştireceğini düşünmesi sonucu değişim gerçekleşebilmektedir.[59] Kurumsalcı liberalizme göre ise işbirliği yapılabilecek aktörlerin hedef ve çıkarları hakkındaki belirsizliğin azalmasıyla devletler dış politikalarında işbirliğine yönelik değişime giderler.[60]

Soğuk Savaş'ın bitmesini öngöremeyen ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarının değişimi açıklamakta yetersiz kaldığı kanısının oluşması üzerine, kendilerini neorealizm ve neoliberalizm gibi rasyonalist teorilere rakip olarak konumlandıran ve uluslararası ilişkilerin sosyo-kültürel yapısındaki değişiklikler sonucunda aktör kimliklerinin ve tercihlerinin dönüşebileceğine vurgu yapan inşacı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır.[61] İnşacılar, aktörlerin dış politikada kimlikleri ve dünya siyasetinde oynadıkları rollerle uyumlu olarak hareket etmeye çalıştıklarını savunurken, bu noktada güvenlik ve kazanç arayışını ön plana çıkaran rasyonalist görüşten ayrılmaktadır. Dolayısıyla değişim, kolektif sosyal öğrenme vasıtasıyla aktörlerin sosyal kimlik ve rol algılarında gerçekleşen değişiklikler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden inşacılık, politikanın üzerine kurulu olduğu normların değişimine odaklanırken tek başına bir politikanın araçsal ya da stratejik anlamda değişimi konusunda bize bir fikir sunmamaktadır.[62]

Değişimi açıklayabilen bir yapısalcılık anlayışı benimseyen inşacılık,[63] aktörlerin kimlik ve çıkarlarını sabit gören rasyonalistlerin aksine, yapılanma yaklaşımı (*structuration theory*) bağlamında yapan-yapı (*agent-structure*) ilişkisinin karşılıklı olup birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini savunmaktadır. Yapan ve yapının birbirlerini eşit derecede ve karşılıklı olarak teşkil ettiklerini varsayan yapılanma yaklaşımına göre, bu karşılıklı teşkil etme ilişkisi içinde değişim mümkün olmakta; fakat söz konusu değişim bir ya da birden çok aktörün farklı politikalar izlemesiyle

---

[59] Jonas Schneider, *a.g.e.*, s. 23.
[60] Jonas Schneider, *a.g.e.*, s. 21.
[61] Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 151.
[62] Jonas Schneider, *a.g.e.*, s. 24.
[63] Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, s. 782.

değil, yapıya dair ortak anlayışların zamanla evirilmesiyle gerçekleşebilmektedir.[64] Örneğin küreselleşme yapısı bir yandan devletler tarafından atfedilen anlamlarla şekillenirken, aynı zamanda devletlerin kimlik ve çıkarlarını açık ekonomi politikaları uygulama ve küreselleşmeye uyum sağlama yönünde şekillendirmektedir.[65] Böylelikle inşacıların -benimsedikleri sosyal ontoloji doğrultusunda- değişimi varlıklara atfedilen anlamlardaki değişimle ilişkilendirerek açıklamaya çalıştıkları ortaya çıkmaktadır.

İnşacı yaklaşım çerçevesinde uluslararası sosyo-kültürel yapının unsurları olarak ele alınan kurallar, fikirler ve normlar; aynı zamanda devlet politikalarının değişmesine yol açabilen unsurlar olarak da öne çıkmaktadır. Uluslararası normların bu noktada oynadığı rol, iç siyaset ve dış siyaset arasındaki geçişkenlik de vurgulanarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bir ya da birkaç ülkede yerel aktörler sayesinde gelişen ulusal normların uluslararasılaşması sonucu ya da iç siyasette yeterince etkili olamayan aktivistlerin uluslararası normları öne çıkarmak suretiyle hükümetlerini diğer devletlerin ve uluslararası örgütlerin baskısıyla değişime zorlamaları neticesinde değişimin gerçekleşeceği üzerinde durulmuştur.[66]

Uluslararası ilişkiler disiplinine egemen olan geleneksel teorilerin oluşturdukları anlatı ve bu teoriler tarafından yaratılan kurucu mitlerin sorgulanması anlamına gelen eleştirel yaklaşım ise söz konusu teorilerin uluslararası siyasal tarihe ve uluslararası ilişkilere bakışındaki teorik ve etik zafiyetleri açığa çıkarma misyonuna sahip olmuştur.[67] Eleştirel kuram, dünyayı var olan sosyal ilişkiler ve güç ilişkileriyle ve bunların oluşturduğu kurumlarla olduğu gibi ele alıp var olan düzeni hareket noktası olarak benimseyen problem çözücü teorilerin (*problem-solving theories*) aksine; var olan düzenin dışında durarak bu düzenin nasıl ortaya çıktığını sorgulamaktadır.[68]

---

[64] Bahar Rumelili, *a.g.m.*, s. 158.
[65] Gös.yer.
[66] Bu konuda bkz. Margaret E. Keck-Kathryn Sikkink, *Activists Beyond Borders*, Cornell University Press, New York 1998, ss. 12-13.
[67] Funda Hülagü, "Marksizm ve Eleştirel Teoriler*", Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 176.
[68] Volkan Yaramış ve Klevis Kolasi, "Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, Kripto Yayınları, Ankara 2014, https://www.academia.edu/5894904/with_Volkan_Yaram%C4%B1%C5%9F_Ele%C5%9Ftirel_Teori_Hegemonya_ve_G%C3%

Eleştirel kuram bu bağlamda, sosyal ilişkileri ve iktidar ilişkilerini verili olarak ele almak yerine, bu ilişkilerin kökenlerini sorgulayarak değişim süreçlerini incelemektedir.[69] Eleştirel kuramın bu çerçevede sadece geçmişe odaklanmayarak devam eden tarihsel değişim süreciyle de ilgilenmesi bakımından bir tarih teorisi olarak da değerlendirilmektedir.[70]

Uluslararası ilişkilerdeki eleştirel kuramların temel referans kaynağını oluşturan tarihsel maddecilik/materyalizm ise, tarihte eğilimlerin varlığına işaret ederken (tarihsel) değişim konusunda bir çerçeve sunmaktadır. Tarihin ilerlediği belirli bir güzergâh olduğuna dikkat çeken tarihsel maddecilik, içinde kendi karşıtını barındıran kapitalizmin ortadan kalkmasını zorunlu ve kaçınılmaz olarak görmektedir.[71] Bu bağlamda her toplumsal formasyonun bir sonraki aşamayı nüve halinde içinde barındırdığı varsayımından yola çıkılarak, sosyalizmin de kapitalizmde nüve halinde bulunduğu iddia edilmektedir.[72] Eleştirel yaklaşımlar, uluslararası ilişkiler alanının bir süreklilik/tekrar olduğu düşüncesine karşın bağımlılık ilişkilerinin dönüştürülebilir olduğuna vurgu yaparak ilerici/değişim yanlısı düşüncenin disiplinde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda var olan sosyo-ekonomik ve siyasal düzenin değişmesini ve dönüştürülmesini sağlayacak bir düşüncel çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır.[73] Böylece uluslararası siyasetin nasıl değiştiğinin yanı sıra ne şekilde/ne doğrultuda değişmesi gerektiği konusu üzerinde de durulmaktadır.

Marksist teoriye göre; devletlerin bireyler ve toplumlar tarafından oluşturulan yapılar olduğu düşüncesinden hareketle, devletin politik sistemde aldığı kararların değişmesi noktasında halkların etkin olabileceği ve dolayısıyla –uluslararası ilişkilerin karar mekanizmaları için de geçerli olmak üzere- halkların bir değişim

---

BCvenlik_Critical_Theory_Hegemony_and_Security_Uluslararas%C4%B1_%C4%B0li%C5%9Fkiler_Teorileri_Temel_Kavramlar_Ankara_Kripto_2014_p._171-208, s. 12.

69 İlhan Uzgel, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, ss. 43-44.

70 Volkan Yaramış-Klevis Kolasi, *a.g.m.*, s. 12.

71 Funda Hülagü, *a.g.m.*, s. 179.

72 Gös. yer.

73 İlhan Uzgel, *a.g.e.*, s. 37.

gücüne sahip olduklarının altı çizilmektedir.[74] Marksizm'in toplumsal değişim dinamiğini analizin odak noktasına yerleştirmesi de bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Söz konusu değişimin rotası düşünüldüğünde ise kapitalist sistemin içinde yaşanan yabancılaşma (*alienation*) sürecinden kurtulmaya çalışan insanın özgürleşme (*emancipation*) hedefinin öne çıkarıldığı göze çarpmaktadır. Uluslararası politikanın nasıl değiştiğinin ötesinde ne şekilde değişmesi gerektiği hakkında bir çerçeve sunan özgürleşme meselesi, böylelikle eleştirel teorinin normatif boyutunu da gözler önüne sermektedir.

2.3.2. Dış Politika Değişimi Modelleri

Dış politika değişimi ihmal edilmiş bir alan olarak görülse de konunun teorik altyapısını hazırlayan ve dış politika çalışmalarına önemli katkıda bulunduğu düşünülen çalışmaların incelenmesi dış politika değişiminin çerçevesinin çizilmesi bakımından faydalı olacaktır. Söz konusu çalışmalar sonucu ortaya çıkan modellerden altısını inceleyen Gustavsson, bu modelleri kontrol listesi modelleri, yapısal sınırlama modelleri ve konjonktürel modeller olmak üzere üçe ayırmıştır.[75] Hermann ve Holsti'nin modelleri kontrol listesi modelleri kategorisinde yer alırken; Goldmann ve Skidmore'un çalışmaları yapısal sınırlama modelleri, Rosati ve Carlsnaes'e ait modeller ise konjonktürel modeller arasında yer almıştır.

2.3.2.1. Kontrol Listesi Modelleri

Kontrol listesi modelleri; değişimi tetikleyen arka plan faktörleri (*background factors*), bilişsel faktörler ve karar alma sürecine ait faktörlerden oluşabilen ara değişkenler (*intervening variables*) ve sonuç aşaması olmak üzere üç temel aşamadan oluşmaktadır. Bu modellerde yer alan söz konusu faktörler, deneysel çalışmalarda kullanılabilecek analitik araçlar olarak ortaya konmuş, fakat önem sırası bakımından değerlendirilmemiştir.[76]

Kontrol listesi modelleri arasında ilk olarak ele alınacak olan çalışma Hermann'ın değişim modelidir. Değişimin kaynaklarını, karar alma sürecini ve değişimin

---

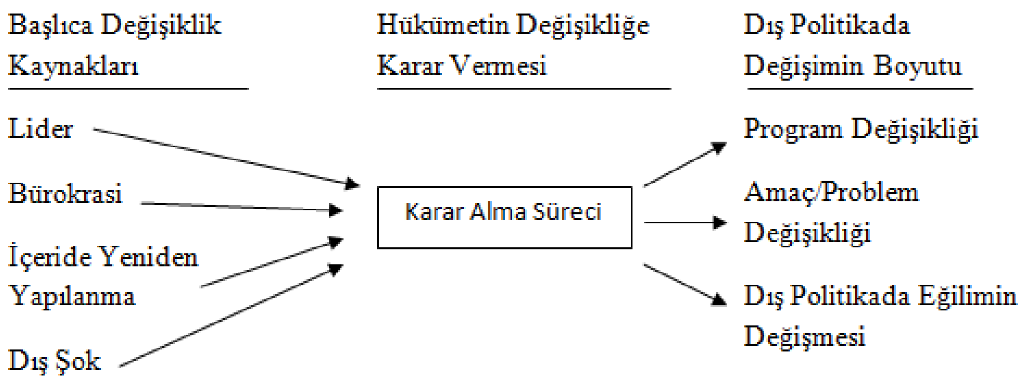
[74] Pınar Erkem Gülboy-Gizem Bilgin Aytaç, "Marksizm ve Uluslararası Politik Teoride Dönüşümler", *Marksizm Bilime Yabancı mı?*, Derleyen: Alper Dizdar, Yazılama, İstanbul 2014, s. 167.
[75] Jakob Gustavsson, *a.g.m.*, s. 77.
[76] Gös. yer.

boyutunu bir arada inceleyen bu model; dış politika değişiminin neden, nasıl ve ne boyutta gerçekleştiğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Hermann'ın modelinde arka plan faktörlerinin lider, bürokrasi, içeride yeniden yapılanma ve dış şoklar olmak üzere dört değişim unsurundan meydana geldiği görülmektedir.[77] Bu dört unsurun bir ülkenin dış politikasındaki değişimin nedenlerini belirlemek üzere ortaya atılması; karar almada yetkili liderin, bürokraside bir kurum ya da çeşitli kurumlarda bulunan bir grubun, siyasi olarak aktif toplumsal grupların ya da uluslararası sistemde meydana gelen radikal değişikliklerin söz konusu değişimin öncülüğünü yapabilecek durumda olduklarını ortaya koymaktadır.[78] Hermann, çalışmasının ilk bölümünde değişimin kaynaklarını bu şekilde kategorize ettikten sonra, değişimin kaynakları ile değişim arasındaki aşamayı oluşturan ve değişimi kolaylaştırıcı ya da engelleyici etkiye sahip olan karar alma sürecinin işlevini açıklamaya çalışmıştır.

Hermann, aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi, çalışmasının ikinci aşamasında karar alma sürecini dış politikada değişimin boyutunu etkileyen bir değişken olarak ele almıştır. Karar alıcıların politikalarını değiştirip değiştirmeyecekleri, değiştirmeye karar verdiklerinde ise bu değişimin ne boyutta olacağı karar alma süreci sonucunda ortaya çıkacağı için bu süreç Hermann'ın modelinde önemli bir rol oynamaktadır.[79] Dış aktörlerin mevcut politikaya tepkilerinin karar alma sürecinde belirleyici olabileceğinin altını çizen Hermann, çalışmasının ikinci kısmında bu sürecin yedi adımını incelemiştir. Bu adımlar; karar alıcıların mevcut politikayla ilgili beklentileri, dış aktörler veya uyarıcılar, dış uyarıcılarla mevcut politika arasında ortaya çıkan çelişkiler, mevcut politikanın sorunlara yol açtığının anlaşılması, alternatifler geliştirilmesi, yeni tercihlerle ilgili olarak uzlaşının ortaya çıkması ve yeni politikanın uygulanması olarak sıralanmıştır.

---

[77] Hermann, (çalışmanın orijinal dilindeki haliyle) bu faktörleri *Leader Driven, Bureaucratic Advocacy, Domestic Support ve External Shocks* olarak sıralamaktadır. Bkz. Charles F. Hermann, "Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 1990, ss. 11-12.
[78] Birgül Demirtaş, *a.g.m.*, s. 54.
[79] Birgül Demirtaş, *a.g.m.*, s. 55.

Şekil 1. Hermann'ın değişim tipolojisi[80]

Hermann'ın modelinde yer alan ara değişkenlerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, devlet/hükümet liderlerinin de bu değişkenler arasında karar alma sürecine dâhil edilmesinin kuramsal bir zafiyete neden olduğu görülmektedir. Bu modelde değişimin kaynakları arasında görülen ve dolayısıyla bağımsız değişken konumunda olan "lider" unsuru, aynı zamanda ara değişkenlerden biri olarak ele alındığında mantıksal bir tutarsızlık ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, liderlerin ara değişkenlerden biri olarak ele alınması Hermann'ın modelinde bir analitik örtüşmeye (*analytical overlap*) sebep olduğu gerekçesiyle Carlsnaes ve Gustavsson tarafından eleştirilmektedir. [81]

Hermann, sonuç aşamasında ise değişimin türünü ve kapsamını belirleyen ve dört aşamadan oluşan bir "değişim tipolojisi" ortaya koymuştur. Söz konusu tipolojide dört çeşit dış politika değişiminden bahseden Hermann, bunları ufak ayarlamalar, program değişiklikleri, problem/amaç değişiklikleri ve dış politika eğiliminin değişmesi/uluslararası yönelim değişimi olarak sıralamaktadır.[82] Ufak ayarlamalarda bir hedef doğrultusunda gösterilen çabada ya da muhatapların sayısında artış ya da azalma görülürken; dış politikanın temel niteliklerinde, amaçlarında ya da kullanılan

---

[80] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 13; Demirtaş, *a.g.m.*, s. 56.
[81] Walter Carlsnaes, "On Analyzing the Dynamics of Foreign Policy Change: A Critique and Reconceptualization", *Cooperation and Conflict*, Cilt 28, Sayı 1,1993, ss. 10-12; Jakob Gustavsson, *ag.m.*, ss. 80-82.
[82] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 5.

araçlarda herhangi bir farklılık söz konusu değildir.[83] Program değişikliklerinde ise dış politikada kullanılan yöntem ya da araçlarda yapılan değişiklikler göze çarpmaktadır. Bir hedef doğrultusunda yapılan eylemlerin, izlenen yolun değiştiği gözlenmekte; fakat hedef aynı kalmaktadır. Uluslararası bir meselenin çözümünde askeri güç kullanmak yerine diplomatik müzakere yöntemini tercih etmek program değişikliğine örnek gösterilebilir.[84] Bu noktada görülmektedir ki, ilk iki sınırlı değişiklikte dış politika hedefleri ve temel dış politika eğilimleri değişmediği için süreklilik ve istikrar faktörleri değişimle iç içe geçmiş durumdadır.[85]

Üçüncü değişim türü olan problem/amaç değişikliklerinde ise dış politikanın temel hedefinin radikal değişime uğradığı görülmektedir. Bu tür değişimler dış politikanın yöneldiği sorunların değişmesi ya da ortadan kalkması sonucu ortaya çıkmaktadır. Dördüncü ve en kapsamlı değişim türünde ise, değişimin tek bir dış politika davranışı ile sınırlı kalmadığı, dış politikanın bütünüyle değiştiği görülmektedir. Değişimin en uç noktası olarak görülen bu aşamada eksen ve yönelim değişikleri sonucu aktörlerin uluslararası siyasetteki rolünün değiştiği gözlemlenmektedir. Hermann, ABD'nin zaman içerisinde değişen Vietnam politikasının bu dört değişim türü için de örnek oluşturabilecek nitelikte olduğunu belirtmiştir.[86]

Hermann'ın dış politikada değişimi ele alan çalışmasında dikkat çeken bir diğer önemli nokta da hâlihazırda görevde olan hükümetlerin dış politika değişikliklerine odaklanmış olmasıdır. Birçok dramatik değişimin, çevresi hakkında farklı algılamalara sahip olan ve kendi gündemlerini oluşturmayı amaçlayan yeni hükümetlerin göreve gelmesi sonucu yaşandığının altını çizen Hermann, bununla birlikte, görevdeki hükümetlerin de dış politikalarında değişime gidebileceğini gösteren örneklerin mevcut olduğunu ifade etmiştir.[87] Enver Sedat'ın Kudüs ziyareti ve İsrail ile ilişkileri geliştirmeye yönelik çabaları, Johnson yönetiminin Vietnam ile müzakereleri başlatması, Fidel Kastro'nun devrimi askeri yöntemlerle ihraç etme

[83] Gös. yer.
[84] Gös. yer.
[85] Birgül Demirtaş, *a.g.m.*, s. 54.
[86] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 6.
[87] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 4.

düşüncesinden vazgeçmesi ve Nixon döneminde ABD'nin Çin politikasının çarpıcı bir biçimde değişmesi bu yöndeki örnekler olarak ortaya konmuştur. Hermann, "kendini/kendi hatasını düzelten değişimler" (*self-correcting changes*) olarak nitelediği bu tür değişikliklerin hangi şartlarda ortaya çıktığını belirlemenin dış politika çalışmaları açısından önemli olduğunun altını çizmiştir.[88]

Kontrol listesi modellerinden bir diğeri olarak gösterilen Holsti'nin çalışması, en kapsamlı dış politika değişimleri arasında yer alan yeniden yapılanmayı incelemektedir. *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World* adlı kitabında "bir ulusun dış ilişkiler kalıplarının dramatik bir şekilde tümüyle değişmesi(ne)"[89] odaklanan Holsti; bu kitapta Butan, Burma, Tanzanya, Şili, Kanada ve Çin gibi ülkelerin dış politikalarının incelendiği 8 vaka analizi çalışmasına yer vermiştir. Arka plan faktörleri olarak iç, dış, tarihi ve kültürel faktörleri ele alan Holsti, ikinci aşamada politika yapım sürecinin yanı sıra algılar, kişilik ve elit tutumları gibi değişkenleri incelemiştir. Sonuç bölümünde ise; çözülme/uzaklaşma (*disengagement*) politikaları, dış çevrede yeniden yapılanmaya yönelik eylemler ve dış penetrasyona yönelik eylemler olmak üzere üç çeşit yönelim ortaya koymuştur. Holsti'nin modelinde 8 bağımsız değişkenin yanı sıra 4 ara değişkenin bulunması bu modelin deneysel çalışmalara uygulamak için zor ve ayrıntılı olduğu eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.[90]

Sonuç bölümünde ele alınan dış politika yönelimlerine ek olarak Holsti tarafından ortaya atılan değişim tipolojisi, konunun çerçevesini belirlemesi açısından önemlidir. Tecrit, kendine güvenme, bağımlılık ve çeşitlilik olmak üzere dört dış politika tavrından oluşan tipoloji; yeniden yapılanmanın çerçevesini belirleyen 12 farklı kombinasyonun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin; bu modele göre, tecrit politikası izleyen bir ülkenin dış politikasında üç farklı şekilde yeniden yapılanmaya gitmesinin mümkün olduğu; benzeri ihtimallerin de hesaba katılmasıyla birlikte toplamda 12 farklı yolun ortaya çıktığı görülmektedir.

---

[88] Charles F. Hermann, *a.g.m.* , s. 5.
[89] Kalevi J. Holsti, "Introduction", *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World*, Derleyen: K. J. Holsti, Allen and Unwin, Londra 1982, s. ix.
[90] Joakim Eidenfalk, "A Window of Opportunity? Australian Foreign Policy Change towards East Timor 1998-99 and Solomon Islands 2003", University of Wollongong, Faculty of Arts, School of History and Politics, Doktora Tezi, 2009, s. 29.

2.3.2.2. Yapısal Sınırlama Modelleri

Yapısal sınırlama modelleri, izlenen politikayı sağlamlaştıran ve değişim yönündeki baskıları engelleyen faktörleri tanımlayarak ara aşamalara odaklanan modellerdir.[91] Söz konusu modeller, dış politika değişiminin bir bedeli olduğu ve çoğunlukla hâlihazırda izlenen politikanın en az maliyetli alternatif haline geldiği varsayımından yola çıkarlar.[92] Değişim ya da istikrara yönelik tercihlerin oluşmasını etkileyen faktörleri ele alan bu çalışmalar arasında en dikkat çekici olanlar Skidmore ve Goldmann'a ait modellerdir. Goldmann dengeleyicilerin (*stabilizers*) dış politika değişimindeki rolünü ele alırken, Skidmore devletlerin dış politikalarını küresel arenadaki değişimlerle uyumlu hale getirme çabalarına odaklanmaktadır.

Goldmann değişime yönelik baskıların değişimle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını, buna ek olarak da söz konusu değişimin zamanını ve ölçüsünü belirleyen faktörleri incelemektedir. Değişimin gerçekleşebilmesi için yeterli baskının oluşması gerektiğini vurgulayan Goldmann, bu noktada dengeleyicilerin rolünün önemine dikkat çeker. Dört çeşit dengeleyicinin varlığına işaret eden Goldmann; bunları uluslararası, bilişsel, siyasal ve idari dengeleyiciler olarak sıralamaktadır.[93] Goldmann'ın yaklaşımına göre, dış politikada değişimin gerçekleşmesi için değişimin kaynakları bir çeşit süzgeçten geçerek süzülmekte ve dengeleyiciler bu noktada süzgeç görevi görmektedir. Söz konusu dengeleyiciler zayıflayarak etkileri azaldığında ise dış politikada kaymalar görülebilmektedir. Böylece Goldmann'ın modelinde –kontrol listesi modellerinin aksine- karar alma sürecinin bağımsız değişken olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Bilişsel, siyasi ve idari dengeleyicilerin önemini vurgulayarak karar alma sürecinin dış politika değişimi üzerindeki etkisine işaret eden Goldmann'ın bu noktada bireysel dengeleyicilerin önemine yer vermemesi dikkat çekmektedir.[94]

Goldmann, 1988 yılında yayımlanan *Change and Stability in Foreign Policy: The Problems and Possibilities of Detente* adlı çalışmasında, söz konusu modelini

---

[91] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 78.
[92] Joakim Eidenfalk, *a.g.e.,* s. 29.
[93] Kjell Goldmann, "Change and Stability in Foreign Policy: Detente as a Problem of Stabilization", *World Politics*, Cilt 34, Sayı 2, Ocak 1982, s. 247.
[94] Jonas Schneider, *a.g.e*, s. 26.

kullanarak Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı ilişkilerinde yaşanan yumuşamayı (*détente*) açıklamaya çalışmıştır. 1970'li yıllarda Batı Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan yumuşama/detant sürecinin -yine aynı döneme rastlayan Amerikan-Sovyet ilişkilerindeki iyileşmeye kıyasla- daha uzun ömürlü olmasının nedenlerini sorgulayan Goldmann, istikrarlı bir yumuşama süreci yaşamak için nasıl bir politika yürütülmesi gerektiğine dair fikirlerini paylaşmıştır.[95]

Skidmore, çalışmasında realist ve kurumsalcı yaklaşımların uluslararası değişime/dış politika değişimine dair varsayımlarından yola çıkarak evrimsel (*evolutionary*) değişim ile düzensiz bir biçimde ve seyrek görülen (*sporadic*) değişim arasındaki ayrımı ifade etmeye çalışmıştır. Realist yaklaşımın varsayımlarına bakılarak devletlerin politikalarını uluslararası alandaki değişimlere göre ayarlama yoluna gideceğinin öngörüldüğünü belirten Skidmore, kurumsalcı yaklaşımın ise -aksi yönde bir tutum takınarak- dış ortamla uyumlu bir şekilde gerçekleşen aşamalı değişim yerine kesintili ve sıçramalı bir politika değişimini öne çıkardığını vurgular.[96] Kendi modelinde ise dış baskılar ve iç sınırlılıkların yoğunluğu bağımsız değişken olarak ele alınmakta; dış baskıların yoğun olduğu ve iç sınırlılıkların az olduğu dönemlerde realistlerin tahmin ettiği gibi evrimsel değişimin daha olası olduğu, aksi durumda ise kurumsal yaklaşımın varsayımlarına paralel şekilde sporadik değişimin öne çıktığı savunulmaktadır.

Skidmore, böylece dış politika değişimine neden olan baskıların sadece uluslararası ortamdan kaynaklanmadığını, iç politika kaynaklı baskıların da değişimde etkili olduğunu vurgularken; devletlerin dış ortamdaki değişimlere uyum sağlama kabiliyetlerinin uluslararası alanda ve kendi devlet sınırları içerisinde gücüne bağlı olarak değiştiğini savunmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkıldığında ise ülke içerisinde güçlü fakat uluslararası anlamda zayıf olan devletlerin -içeride zayıf fakat dışarıda güçlü olan devletlere kıyasla- değişime daha yatkın olduğu sonucuna varılmaktadır.

---

[95] Carmela Lutmar, "Detente", *Reader's Guide to the Social Sciences*, Derleyen: Jonathan Michie, Routledge, New York 2013, s. 376.
[96] David Skidmore, *Reversing Course: Carter's Foreign Policy, Domestic Politics, and the Failure of Reform*, Vanderbilt University Press, Nashville, Tennessee 1996, ss. 6-7.

Yapısal sınırlama modelleri değişimden çok istikrara odaklanmaları ya da karar alıcı konumundaki bireyleri ve daha genel anlamda karar alma sürecini göz ardı etmeleri gibi nedenlerden dolayı eleştiri konusu olmuştur.[97] Goldmann'ın modelinde bir politikanın sürekliliğine zemin hazırlayan dengeleyicilerin önemine vurgu yapılarak istikrarın odak noktası haline getirilmesi bu modelin süreklilik ve istikrar konulu çalışmalara daha uygun olduğu yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Skidmore'un çalışmasında eksik görülen nokta ise ara aşamaya odaklanılırken karar alıcılar ve karar alma sürecinin ihmal edilmesidir.[98]

2.3.2.3. Konjonktürel Modeller

Kontrol listesi ve yapısal sınırlama modellerine kıyasla daha uzun dönemli bir bakış açısına sahip olan konjonktürel/dönemsel modeller, ülkelerin uzun yıllar içerisinde izledikleri dış politika çizgilerini inceleyerek dış politika davranışlarına dair "tekrarlayan kalıplar" bulmaya çalışırlar. Bu çerçevede yapan-yapı sorunu (*the agency-structure problem*) ile ilgilenen Carlsnaes, daha önce ortaya konulan modellerde bu sorun üzerinde yeterince durulmadığını vurgulamıştır. Kendi modelinde tasarlanmış (*intentional*), eğilimsel (*dispositional*) ve yapısal (*structural*) olmak üzere üç açıklama boyutunu bir araya getirerek yapı-yapan sorununu analizine dâhil etmiştir.[99] Fakat söz konusu model örnek olaylara (vaka çalışmalarına) uyarlandığında çok fazla araştırma gerektirdiğinden detaylı ve karmaşık olmakla eleştirilmektedir.[100]

1945'ten 1980'li yıllara kadar ABD dış politikasını inceleyen Rosati ise dış politika değişimini uzun dönemli bir bakış açısıyla incelemiş ve iki istikrarlı dönem arası yaşanan geçiş dönemlerinde değişimin daha muhtemel olduğu sonucuna varmıştır.[101] Rosati'ye göre söz konusu yıllarda ABD dış politikasının istikrarlı dönemleri ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na müdahil olmasından Vietnam Savaşı'na kadar süren dönem ve bu savaş sonrasında başlayıp Rosati'nin çalışmasını yayınladığı 1994 yılını da içine alan dönemdir. Rosati böylelikle dış politikada

---

[97] Jakob Gustavsson, *a.g.m.*, s. 82.
[98] Gös. yer.
[99] Walter Carlsnaes, "The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis", *International Studies Quarterly*, Cilt 36, Sayı 3, Eylül 1992, s. 254.
[100] Jakob Gustavsson, *a.g.m.*, s. 82.
[101] Joakim Eidenfalk, *a.g.e.*, s. 31.

değişimlerin yaşandığı dönemlerin varlığına işaret ederken dış politikanın zaman içerisinde nispeten süreklilik gösterdiğini vurgulamaya çalışmıştır. Fakat Rosati'nin modeli de tarihsel bilgiyi basite indirgeyerek değişimin kaynakları ve süreçler hakkında yüzeysel yorumlarda bulunduğu için -Carlsnaes'in modelinin aksine- fazla genel olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.[102]

Bu bölümde bahsi geçen dış politika değişimi modelleri arasında kontrol listesi modelleri grubuna dâhil edilerek değerlendirilen Hermann'ın çalışması, dış politika değişiminin boyutunu dış politikada sıkça görülen ufak ayarlamalardan uluslararası yönelim değişikliğine kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alması dolayısıyla bu tezin temel kuramsal çerçevesi olarak tercih edilmiştir. Böylece, dış politikada yaşanan değişimin boyutunu daha güçlü bir şekilde vurgulayabilmek adına, AKP dönemi Türk dış politikasına dair mevcut yazında yer alan eksen kayması tartışmaları ve Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi bir arada ele alınabilmektedir. Bu sayede bir yandan mevcut yazın analiz edilirken diğer yandan da değişim konusu farklı bir yaklaşımla yeniden değerlendirilebilmektedir.

---

[102] Jakob Gustavsson, *a.g.m.*, s. 82.

3. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ TEMEL İLKELERİ VE TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

3. 1. Erken Cumhuriyet Dönemi ve Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Türk dış politikasının temel ilkeleri, "Erken Cumhuriyet Dönemi" ya da "Atatürk Dönemi" olarak adlandırılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden dönemde şekillenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın galibi olarak Lozan Antlaşması'nı imzaladıktan sonra içeride yeniden yapılanmaya ağırlık veren Cumhuriyet rejimi, dış politikada da buna paralel olarak "bağımsızlık, bağlantısızlık, kendi kaderini tayin etme hakkı ve egemenlik" talepleri ekseninde uluslararası meşruiyetini sağlamayı amaçlamıştır.[103] Böylece Türkiye, kuruluş döneminde öncelikli hedefini "*devletin tam bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına yönelik uluslararası işbirliğinin sağlanması*"[104] olarak belirlemiştir. Bu doğrultuda Batı ile yakınlaşma çabası içinde olmasına rağmen, İngiltere ve Fransa ile yaşanan sorunlar nedeniyle Sovyetler Birliği'ne yanaşarak denge politikası izlemeye çalışmıştır.[105]

Türk dış politikası genel olarak ele alındığında; Batı ile işbirliği içinde olma çabası, Batı ile kurulan bağların zayıfladığı dönemlerde izlenen denge politikası, Lozan sonrası oluşan mevcut durumu koruma eğilimi ve dış politika eylemlerinin meşruiyetine ilişkin sürdürülen hassasiyet birer devamlılık unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Batıcılık, statükoculuk, dengecilik ve meşruiyetçilik olarak adlandırılabilecek ilkeler; erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Türk dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamaları bakımından bu çalışma kapsamında büyük önem taşımaktadır.[106] Türk dış politikasının ana çizgisinde bir

---

[103] Levent Ürer, "Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası", *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Hazırlayan: Murat Metinsoy-Mustafa Eroğlu, 3. Baskı, Donkişot Yayınları, İstanbul 2004, ss. 88-91.

[104] İdris Bal, "Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 45.

[105] Ramazan Gözen, "Türk Dış Politikasında Değişim Var Mı?", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 22.

[106] Atatürk dönemi dış politikasına ilişkin yazın incelendiğinde akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik ve barışçılık gibi birçok ilkeden bahsedildiği görülmektedir. Fakat söz konusu ilkeler, bu çalışmada

değişim olduğuna dair kuşkuların oluştuğu dönemlerde de söz konusu ilkelerden bir sapma olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu nedenle dış politikanın genel seyrinde yaşanan kırılmalar ya da daha ciddi dönüşümler incelenirken, öncelikle Türk dış politikasının hangi ilkeler etrafında şekillendirildiği göz önünde bulundurulmalı ve değişim bu eksende ele alınmalıdır.

3.1.1. Batıcılık

Erken Cumhuriyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem modernleşme deneyimiyle benzerlikler taşıması bakımından geçmişle bir süreklilik ilişkisi içinde olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir ulus-devlet olarak inşa edilmesi bakımından önemli bir özgünlük ve geçmişle kırılma niteliği gösterir.[107] Bu kırılmanın bir yansıması olarak görülmektedir ki; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, "*büyük bir imparatorluk ardılı olan bir ülke dış politikasından ziyade bağımsızlığına yeni kavuşan bir ülke dış politikası*"[108] izlemiştir. "*Batı'yı önceleyen ve Batı'ya odaklı*"[109] dış politika anlayışı çerçevesinde Osmanlı'yı "öteki" olarak konumlandıran Türkiye,[110] bu şekilde uluslararası sistemde egemen bir devlet olarak kalabilmenin yollarını aramıştır. Batı, bu anlamda bir coğrafyadan çok bir medeniyet türüne işaret etmekte; Batıcılık ise "*eski, arkaik olana karşı moderniteyi, akla/rasyonaliteye ve pozitif bilime dayalı bir hayat tarzını, toplumlararası ilişkilerde, ekonomide pragmatizmi ve… Osmanlı toplum yapısı yerine yeni, dinamik bir ulus devleti*" temsil etmektedir.[111]

---

ele alınan dört ana ilkenin daha kapsayıcı nitelikte olması ve daha açık bir biçimde "devamlılık unsuru" taşıması dolayısıyla bu çalışmada ayrıca ele alınmamıştır.

[107] Fuat Keyman, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 155.

[108] Haydar Çakmak, "Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Uygulama Yöntemleri, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 40.

[109] Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, s. 27.

[110] Şaban Çalış'a göre Kemalist Cumhuriyet'in ötekisi jeopolitik ve dış politika açısından da Osmanlı'dır. Osmanlı Batı ile çatışırken modern Türkiye Batı ile bütünleşme ve aynileşme isteği içindedir. Bkz. Şaban H. Çalış, "Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Derleyen: Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara 2001, s. 28.

[111] Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 258.

Yeni kurulan devletin çağdaş niteliklere sahip olması gerektiğine inanan Atatürk, "*Bütün çalışmamız Türkiye'de çağdaş, bu nedenle Batılı bir hükümet oluşturmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de Batı'ya yönelmemiş millet hangisidir?*"[112] diyerek Batılılaşmayı çağdaşlaşmanın bir gereği olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bu doğrultuda çağdaş medeniyetin bir bütün olarak alınması gerektiğinin altı çizilirken, daha önce askerlik ve eğitim gibi alanlarla sınırlı tutulan düzenlemelerin toplumda ikilemler ortaya çıkarması dolayısıyla eskinin "ıslahatçı ve telifçi" uygulamalarının başarısız olduğuna dikkat çekilmiştir.[113] Böylece, Batı emperyalizmine karşı Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış olan Türkiye, modernleşme ve uygar toplumlar seviyesine çıkma hedefleri doğrultusunda Batılılaşma siyaseti izlemeyi tercih etmiştir. Atatürk, bu konuya ilişkin olarak, hareketinin Batı ülkülerine değil, Batı emperyalizmine karşı olduğunu sıklıkla dile getirmiştir.[114]

Daha genel çerçevede ele alındığında "Batılılaşma", "modernleşme" ya da "çağdaşlaşma" hedeflerine atıfta bulunan Batıcılık ilkesi, Türk dış politikası özelinde "*Avrupa devletler sisteminin bir parçası olma hedefinde somutlaşmaktadır*".[115] Böylelikle Batı dünyasının eşit ve saygın bir üyesi haline gelmeyi amaçlayan modern Türkiye, dış politikada da bu doğrultuda hareket etmeye çalışmıştır. Batı ile kurumsal ilişkilerini geliştirmeye çalışan Türkiye, 1952 yılında NATO ittifakına katılmış ve 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Ankara Anlaşması'nı imzalayarak ortaklık rejimi çerçevesinde Avrupa ile siyasi bütünleşme yolundaki ilk adımları atmıştır. Türkiye'de elli yılı aşkın süredir devlet politikası haline gelen Avrupa Birliği'ne (AB) üye olma çabaları da bu yönde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki asıl itici gücün "*Batı'nın refah seviyesine ya da*

---

[112] Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 198.
[113] Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014, s. 126.
[114] Oral Sander, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3, Ankara 1982, s. 107.
[115] Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, s. 25.

mali yardımına ulaşmaktan çok, Türkiye'yi Batılı demokratik uluslar topluluğunun saygın bir üyesi yapmaya yönelik Kemalist hedef' olduğu ifade edilmektedir.[116]

Türk dış politikasının Batıcı karakterinin nedenleri düşünüldüğünde, Kurtuluş Savaşı ve onu takip eden yıllarda şekillenen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilke ve hedeflerini belirleyen Kemalist ideolojinin bu politikanın oluşumunda büyük katkısı olduğu görülmektedir. Bu noktada tespitlerde bulunan Balcı'ya göre, Türk dış politikasına Batıcı karakterini veren unsur; Kemalist bloğun devletin ulusçu karakterini tehdit eden etnik Kürt, laik karakterini aşındıran İslamcı ve belli aralıklarla muhalif bir blok olarak beliren Komünist bloklarla mücadelesinde şekillenen kimliği olmuştur.[117] Bu kimlik, Kemalist ideolojinin en önemli ayaklarından olan milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik gibi ilkelerin Türk dış politikasının oluşumu açısından sahip olduğu öneme işaret etmektedir. Buna ek olarak belirtmek gerekir ki, 19. yüzyıldan itibaren Batı'nın süregelen egemen pozisyonu da cumhuriyeti kuran kadronun Batıcı bir dış politikayı uluslararası sistemde egemen bir devlet olarak kalabilmenin temel koşulu olarak görmesine neden olmuştur.[118]

Türkiye'nin "*Ortadoğu'nun Batı ile sürekli bağlaşmaya giren tek ülkesi*" durumunda olduğunu savunan Oral Sander de[119] Türkiye ile Batı ülkeleri arasındaki bu "bağlaşma" ilişkisini açıklamada kullanılan "sürekli Sovyet tehdidi" ya da "yönetici elitin çıkarları" gibi her şeyi açıklar görünen kalıpların basit ve yanıltıcı olduğunu ifade etmiştir.[120] Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki sürekliliği yansıtan bu yaklaşımının Türk dış politikasında dönemsel değişikler olduğunu yadsımadığını vurgulayan Sander,[121] bu konuya ilişkin üç etmenin geçerli olup olmadığını tartışmıştır. Bu etmenler; Kurtuluş Savaşı döneminin özellikleri ve Atatürk'ün dış politika mirası, Türkiye'nin coğrafi konumunun ve uluslararası sistemdeki yerinin

---

[116] William Hale, "Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar", *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Derleyen: Alan Makovsky-Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 41.
[117] Ali Balcı, *a.g.e.*, ss. 28-29.
[118] Bu konuda bkz. Ayşe Zarakol, *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
[119] Oral Sander, *a.g.m.*, s. 122.
[120] Oral Sander, *a.g.m.*, s. 105.
[121] Oral Sander, *a.g.m.*, s. 106.

yol açtığı güvensizlik duygusu ve bu çerçevede gelişen bir ekonominin gerektirdiği tercihler olarak sıralanmaktadır.[122] Bu faktörlerin de etkisiyle 1800'lü yılların başından beri izlenen Batılılaşma politikası, Cumhuriyet'in kuruluşu ile yeni bir ivme kazanmış ve Türkiye zamanla hem siyasi hem de ekonomik bakımdan Avrupa uluslar topluluğunun üyesi haline gelmiştir.

Türkiye'nin Batılı kimliği ve Türk dış politikasının Batıcı karakterinin 2002 sonrası dönemde de varlığını korumakla birlikte Atatürk döneminden farklı bir biçimde ele alındığı göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Doğulu kimliğini reddetmesinin Batılı kimliğine meşruiyet kazandıracağı inancı terk edilerek –daha pragmatik bir yaklaşımla- Türkiye'nin Doğu ile ilişkilerinin güçlendirilmesi halinde Batı'daki yerinin ve Batılı kimliğinin kabullenilmesinin daha olası olduğu inancı yerleşmiştir.[123] Böylelikle, Türkiye'nin başta Ortadoğu olmak üzere Batı dışı bölgelere yönelik politikaları, Batı'ya alternatif olmak yerine Batı ile ilişkilerini tamamlayan ve çok boyutluluğu sağlayan bir unsur olarak öne çıkmaya başlamıştır. AB ve ABD ile ilişkiler ise Türkiye'nin Batılı kimliğini onaylatmanın bir aracı olarak değil, küreselleşme sürecinin zorluklarıyla baş etme noktasında bir çözüm yolu olarak görülmektedir.[124]

3.1.2. Statükoculuk

Erken Cumhuriyet dönemi Türk dış politikasının Batıcı olmasının yanı sıra bir diğer özelliği de "statükocu" olmasıdır. Türk dış politikasının en az değişen unsurlarından biri olan biri olan bu nitelik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlaşması niteliğinde olan Lozan Antlaşması'nın oluşturduğu statükoya bağlılığını ifade etmektedir.[125] Karşılığını "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesinde bulan bu anlayış, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan şartlara ve sınırlara uyum sağlayarak "revizyonist" politikalardan kaçınmayı gerekli kılmıştır. Türkiye, Kurtuluş Savaşı sırasında silaha sarılarak Avrupa'da ilk revizyonist ülke konumuna gelmiş olsa da Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra diğer bütün revizyonist ülkelerin aksine kesin bir

---

[122] Gös. yer.
[123] Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization…", s. 7.
[124] Tarık Oğuzlu, *a.g.m.*, s. 17.
[125] Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 254.

statükocu politika izlemiştir.[126] Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin Türkiye'nin imkânlarıyla bağdaşmadığı için hayalci hedefler olduğunu ifade eden Atatürk, "*Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üzerine çektik.*"[127] diyerek gerçekçi bir dış politika izlemenin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Türkiye, bu doğrultuda uluslararası barış ve güvenlik çabalarının hemen hemen tümüne katılmıştır.[128] Misak-ı Milli'de yarım kalan hedefleri gerçekleştirmek için şartların değişmesini ve bunun sonucunda oluşacak fırsatları bekleyen Türkiye, sorunlarını meşru yollardan çözmeye çalışmıştır. Boğazlar sorunun savaş ortamı gerekçe gösterilerek yeniden görüşülmesi neticesinde Türkiye lehine düzenlemeler yapılması ve Hatay'ın anavatana katılması bunun en iyi örneklerini oluşmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin ulusal ve uluslararası platformlarda meşruiyetini güçlendirmek için barış ortamına duyduğu ihtiyaç da gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca Atatürk'ün "*Ben harpçi olamam. Çünkü harbin acıklı hallerini herkesten daha iyi bilirim.*"[129] sözlerinden de anlaşılacağı gibi Atatürk Türkiyesi'nin barışa duyduğu özlem, ülkenin savaşa karşı bakışını şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Türkiye'nin uluslararası düzeyde savaşı önleme çabalarını yansıtan girişimlere destek olarak 1929'da Briand-Kellogg Paktı ve Litvinoff Protokolü'ne, 1935'te de Saavedra Lamas Paktı'na katılması barış yanlısı politikaların somut neticelerindendir.

"Kuruluş" dönemini yaşayan, savaş sonrası yaralarını saran ve bir tehditle karşılaşmadıkça dışarıda statükoyu bozabilecek durumda olmayan Türkiye; Batıcı reformların gerçekleştirilmesi, Kürt ayaklanmalarının bastırılması ve iktidar alternatiflerinin ortadan kaldırılması gibi konulara öncelik vermiştir. Bu dönemde amaçlanan, ülkenin etrafında bir güvenlik çemberi kurarak içeride ülkenin yeniden şekillendirildiği bir süreçte olası dış problemlerden olabildiğince uzak kalmaktır.[130] Böylelikle Türkiye, yurtiçinde amaçladığı Batıcı reformları gerçekleştirirken uluslararası ortamda da barışın korunmasına katkı sağlayan bir devlet olarak Batı

---

[126] Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, Ankara 1996, s. 355.
[127] Atilla Sandıklı, *a.g.e.*, s. 141.
[128] Oral Sander, *a.g.m.*, s. 110.
[129] Atilla Sandıklı, *a.g.e.*, s. 166.
[130] Ali Balcı, *a.g.e.*, s. 50.

ülkelerinin gözünde saygınlık kazanmayı hedeflemiştir. Zaten "*kurulu düzenin başat öğesi daima Batı olduğundan, statükocu politika ile Batıcı politika madalyonun iki farklı yüzü olmaktadır.*"[131]

Statükoculuk politikasının Türkiye için ne ifade ettiği düşünüldüğünde statükoculuğun iki boyutu göze çarpmaktadır. Mevcut dengeleri sürdürebilmeyi amaçlayan Türkiye'nin, I. Dünya Savaşı sonrasında revizyonist politikalar izleyen Almanya'ya karşı bu savaşın galipleri olarak "Versailles Düzeni"nin devamını savunan İngiltere ve Fransa'nın yanında "anti-revizyonist" devletler arasına dahil olması bu politikanın ilk ayağını oluşturmaktadır. Revizyonist devletler I. Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmaların oluşturduğu şartlar ve emperyalizme geç başlamaları sonucu dünya üzerindeki etki alanlarının nispeten sınırlı kalmasından dolayı mevcut düzenin devamına karşı çıkarken, Türkiye bu düzen içinde bağımsız bir ulus devlet olarak kendini kabul ettirmeye çalıştığı için Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından statükocu politikalar benimsemiştir. Bu doğrultuda statükoculuğun uygulamada Türkiye için ifade ettiği bir diğer anlam da mevcut sınırları sürdürme isteğine paralel olarak dış azınlıklarla ilgili "irredantizm" politikası izlememiş olmasıdır. Böylece Türkiye, kendi sınırları içinde yaşamaktan memnun olduğunu ve sınırlarına saygı gösterilmesi durumunda sınırları dışına müdahalede bulunmak gibi bir arzusunun olmadığını ortaya koymuştur.[132]

Türkiye'nin SSCB ile 1921'de yaptığı anlaşma gereği Sovyetlerin Türkiye'de komünizmi yaymayacağı taahhüdüne karşılık Sovyetlerde "Turancı" politika izlemeyeceğini garanti etmesi ve lider kadronun henüz Cumhuriyet kurulmadan önce İttihat ve Terakki'nin Pantürkist politikalarının Türkiye aleyhine sonuçlar doğurduğunu görmesi bu politikanın ana nedenlerini oluşturmuştur.[133] Sonuç olarak Türkiye, fiziksel olarak etki alanını genişletmek ya da soydaşlarının yaşadığı yerleri topraklarına katmak maksadıyla dış ülkelere müdahalede bulunmaktan ve mevcut

---

[131] Baskın Oran, "Uluslararası Ortam ve Dinamikler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *Cilt III: 2001-2012*, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 49.

[132] Baskın Oran, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 47.

[133] Gös. yer.

düzeni bozmaktan kaçınmıştır. Bu politikanın istisnalarını oluşturan Boğazlar ve Hatay meseleleri ise uluslararası hukuka uygun biçimde ve silah kullanılmadan çözülmüştür.[134] Bunlara ek olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında izlenen "aktif tarafsızlık" politikasının da bu ilkenin bir gereği olduğu ifade edilebilir. İnönü Hükümeti, bu düşünceye paralel olarak, Türkiye'nin savaşa girmesinin var olan statükodan vazgeçerek Lozan'da elde edilen "Misak-ı Milli sınırları içindeki bağımsız devlet" konumunu tehlikeye atacağı endişesiyle sonu belirsiz bir savaşa girmekten kaçınmıştır.[135]

3.1.3. Dengecilik

Atatürk dönemi Türk dış politikasının bir diğer özelliği de "dengecilik" üzerine kurulu olmasıdır. "*Batı ile karşısındakiler (Doğu) arasında ve Batı'yı oluşturan ülkeler arasında denge kurma ve bunları birbiriyle dengeleme*"[136] anlamına gelen dengecilik, zaman zaman Batıcılık ilkesini kontrol altında tutarak dış politikada hareket alanı sağlamıştır**.** Kurtuluş Savaşı sonrası kapitalist Batılı kampa dâhil olmayı tercih eden Türkiye, 1925 ve 1927 yılında imzaladığı anlaşmalarla farklı bir rejime sahip olan Sovyetler Birliği ile de iyi ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan bu yakınlık İngiltere'nin dostluğuyla dengelenmiş, böylelikle karada güçlü Sovyetler Birliği ve denizlerde üstün durum olan İngiltere ile kurulan ilişkiler birbirinin dengeleyicisi durumunda olmuştur.[137]

Baskın Oran, Türkiye'nin 1923-39, 1939-45 ve 1960-80 dönemlerinde SSCB'yi bir denge öğesi olarak kullandığını, 1919'dan 1945'e kadar olan süreçte de Batı Avrupa ülkelerini birbiriyle dengelemekte başarılı olduğunu ifade etmiştir.[138] Bunun yanı sıra, bölge ülkeleriyle komşuluk ve iyi niyet ilkeleri çerçevesinde işbirliğine gidilmiş; fakat mümkün olduğunca kendini bağlayıcı sorumluluklar yüklenmemeye çalışılarak hassas dengeler korunmuştur.[139] Gerek bölge ülkeleri arasındaki gerekse

---

[134] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 48.
[135] Anıl Çeçen, *Kemalizm*, 4. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2002, s. 171.
[136] Erol Kurubaş, "Türk Dış Politikasının Siyasi İlkeleri", 28 Ağustos 2013, www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-erol-kurubas/turk-dis-politikasinin-siyasi-ilkeleri/, (24.05.2014).
[137] Atilla Sandıklı, *a.g.e.*, s. 159.
[138] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 49.
[139] Mahmut Bali Aykan, "Türkiye'nin Dış Politika Anlayışı", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, s. 32.

de bölge dışı ülkeler ve komşular arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsızlık politikası izlenmeye çalışılmıştır.

Fuat Keyman'ın da ifade ettiği gibi, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde "aktif tarafsızlık" olarak tanımlanabilecek; barışı aktif olarak destekleyen, fakat etrafında gelişen siyasi mücadelelere taraf olmayan bir politika izlediği görülmüştür.[140] Buna ek olarak, Türkiye'nin bu dönemde dış politikasını "hiçbir büyük ülkeyi karşısına almama" stratejisi üzerine kurmuş olması,[141] Türkiye'yi dış dengeleri kullanarak politika üreten ve böylelikle komşuları ve büyük ülkelerle dengeli ilişkiler geliştirebilen bir ülke konumuna getirmiştir. Örneğin, Lozan'da Türkiye'nin istediği biçimde çözüme kavuşturulamayan Hatay'ın anavatana katılması ve Boğazlar rejimi gibi meseleler söz konusu dengelerden faydalanılarak çözülmeye çalışılmıştır.

3.1.4. Meşruiyetçilik

Türk dış politikasının temel ilkelerinden dördüncüsü de dış politika davranışlarının meşru bir zemine dayandırılmasını ifade eden meşruiyetçiliktir. Bu ilkeye göre, Türkiye'nin dış politika eylemlerini uluslararası hukuka uygun yaptığı ve bunun Türkiye için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu politika, bir yandan Türkiye'nin kendi varlığını meşru bir zemine dayandırma uğraşının bir parçası olurken, diğer yandan da Türkiye için uluslararası hukuktan faydalanarak diğer devletlerle olan sorunlarını çözmenin ve uluslararası platformda hak aramanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır.

1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ve 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılması örneklerinde de görüldüğü gibi Türkiye, Lozan'da lehine sonuçlandıramadığı meseleleri uluslararası hukuka uygun biçimde silah kullanmadan çözme yoluna gitmiştir. Böylece Boğazlar üzerindeki egemenlik sınırlamalarının kaldırılması ve Lozan sınırlarının Türkiye lehine genişletilmesiyle sonuçlanan bu iki

---

[140] Fuat Keyman, *a.g.m.*, s. 157.
[141] Anıl Çeçen, *a.g.e.*, s. 164.

revizyonist girişim,[142] Türkiye'nin eylemlerini meşru gerekçelere dayandırma noktasındaki hassasiyetinin birer göstergesi olmuştur.

Büyük ve güçlü devletlerin hukuka uyma zorunluluğunun daha az olduğu düşünüldüğünde "*Türkiye'nin gücünün sınırlı olmasının dikte ettiği bir ilke*"[143] olarak değerlendirilmesi mümkün olan meşruiyetçilik ilkesi; uluslararası hukuka uymanın rejimlere sağladığı meşruiyet göz önüne alındığında ise modern bir ulus-devletin dış politika anlayışıyla örtüşen bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin "orta boy bir ülke" olduğu için hukuka ihtiyacı olduğunu ifade ederken de aynı noktaya dikkat çeken Oran; hukukun ancak hegemon devlet tarafından göz ardı edilebileceğini ve Türkiye'nin uluslararası hukuk çizgisinin dışına çıktığı zaman hegemon devletten icazet alması gerektiğini belirtmiştir.[144]

3.2. Türk Dış Politikasının Temel Belirleyicileri

Temel ilkeleri Atatürk döneminde oluşturulan Türk dış politikasının uygulanmasında söz konusu ilkelerin yanı sıra birçok farklı unsurun belirleyici olduğu gözlenmiştir. Türk dış politikasının tarih, coğrafya, kültür ya da ekonomi odaklı bakış açılarıyla incelenmesi sonucu ortaya çıkan söz konusu unsurların bir kısmı bu çalışmanın "değişim" eksenli yaklaşımında da önemli yer tutmaktadır. Bu bölümde ele alınan unsurlar -kısa zamanda değişmesi öngörülmeyen yapısal faktörleri yansıtmalarına rağmen- değişen ideolojik ve dönemsel koşullar çerçevesinde farklı biçimlerde yorumlanarak Türk dış politikasında yaşanan/yaşanabilecek değişimlerin de belirleyicisi konumuna gelebilmektedir. Örneğin, son dönemde ortaya çıkan Yeni-Osmanlıcılık tartışmaları Osmanlı mirasının iktidar tarafından farklı bir biçimde yorumlandığı iddialarına dayanırken, Davutoğlu'nun Türk dış politikasını farklı bir bakış açısıyla ele alması Türkiye'nin jeopolitik konumunun ve imkânlarının yeniden değerlendirilmesiyle mümkün

---

[142] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 48.

[143] Baskın Oran, "Seksen Yıllık Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", 17 Mayıs 2007, arsiv.karakutu.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3223, (24.05.2014).

[144] Baskın Oran'a göre bir irredantizm örneği olduğu için Türk dış politikasının istisnasını oluşturan Hatay olayında bu icazet İngiltere'den alınmıştır. Bkz. Baskın Oran, "Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası", *Birikim Dergisi*, Sayı 184-185, Ağustos-Eylül 2004, http://www.birikimdergisi.com/sayi/184-185/turkiye-kabuk-degistirirken-akpnin-dis-politikasi, (26.02.2015).

olmuştur. Bunlara ek olarak, Türk siyasal rejimine bakışın farklılaşmasıyla Türkiye'nin tehdit algılamaları ve güvenlik anlayışında ciddi değişimler olmuş; ülkenin ekonomik durumunda sağlanan iyileşme ise dış politikada özgüven oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle söz konusu unsurlar; "Osmanlı mirası", "rejim unsuru ve Türkiye'nin tehdit algılamaları", "Türkiye'nin jeopolitik konumu" ve "ekonomi ve kalkınma" başlıkları altında değerlendirilecektir.

3.2.1. Osmanlı Mirası

Çok uluslu, çok dilli ve çok dinli bir imparatorluğun dağılmasından sonra o imparatorluktan geriye kalan coğrafyada yeni bir ulus-devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti; "ardılı", "devamı" ya da "mirasçısı" olarak anıldığı Osmanlı'nın tarihi ve kültürel izlerini kuruluşundan bu yana taşımaktadır. Bu durumun siyasi yansımaları değerlendirildiğinde; "Osmanlı'nın devletini değil, rejimini reddeden" Türkiye'nin, Osmanlı Devleti'nin geçmişte yaptığı eylemlerin sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışmadığı gözlenmiştir.[145] Yeni Cumhuriyet, bir yandan Osmanlı'nın Arap harflerine dayalı yazısını ve Ortadoğu kültürüne dayalı hayat tarzını reddederken; diğer yandan Osmanlı borçları ve Ermeni Tehciri sırasında yaşanan olaylara ilişkin suçlamalarla yüzleşmek zorunda kalmıştır.[146] Böylece, Osmanlı'nın tarihi ve kültürel mirasını dış politikada kimliğini ve hedeflerini şekillendirirken kullanabilmenin yanı sıra dış politika uygulamalarında "güç dengesini büyük dikkatle izleyip ondan yararlanmak" ve "işgal edilme tehdidi yoksa başka devletler arasındaki savaşlara girmemek" gibi ilkeleri edinme imkânı bulabilmiştir.[147] Bu yüzden, Türk diplomasisi birçok açıdan Osmanlı diplomasisinin doğal bir uzantısı olarak görülmektedir.[148]

Osmanlı mirasının Türk diplomasisi üzerindeki etkileri incelendiğinde en fazla dikkat çeken noktalardan biri de kökleri Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine dek uzanan ve Sevr Anlaşması ile daha da somutlaşan endişe halinin zaman içerisinde Türk dış politikasına yerleşmiş olmasıdır.[149] Türk dış politika yapıcılarının dış

[145] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 24.
[146] Faruk Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 10.
[147] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 19.
[148] Baskın Oran, *a.g.m.*, s. 23.
[149] Osmanlı topraklarının I. Dünya Savaşı sonrası galip devletler ve onların desteklediği Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sonrasında işgal edilen topraklar üzerinde Kürt, Ermeni ve Yunanlılar için

politika olaylarına karşı ihtiyatlı ve şüpheci yaklaşımında son derece etkili olan bu endişe hali; komşuların tehdit olarak algılanması, Kürt ve Ermeni nüfusla ilgili konulardaki hassasiyet, AB'nin "Hristiyan Kulübü" olarak görülmesi ve yabancı sermayeli şirketlerin sıkı denetimlere tabi tutulması gibi durumlarda açıkça ortaya çıkmaktadır.[150] Sevr'i (Batı) Avrupalıların gerçek tutum ve niyetlerinin açık bir yansıması olarak gören Türkler, benzer bir akış açısıyla, Batılıların dış politika hamlelerini Türkiye'nin taktiksel olarak kullanılmasına yönelik süregelen bir aldatmacanın parçası olarak yorumlamaktadırlar.[151]

Osmanlı Devleti'nden devraldığı tarihi ve kültürel miras sayesinde Balkanlar, Ortadoğu ve Afrika'daki Osmanlı bakiyesi ülkelerle iyi ilişkiler kurma imkânı bulan Türkiye, zaman zaman da imparatorluk geçmişine sahip olmanın olumsuz yönleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu durum bir yandan Türkiye'nin Osmanlı'nın rolünü üstlenerek "Müslümanların koruyucusu" olmasına yönelik beklentileri canlı tutarken,[152] diğer yandan da benzeri bir rolü üstlenebileceğinden endişe duyan bölgesel güçlerin Türkiye'ye karşı şüpheyle yaklaşmasına neden olmaktadır. Türkiye ise Osmanlı geçmişinin yanı sıra Müslüman kimliğinin de etkisiyle Kıbrıs, Filistin, Bosna, Kosova ve Dağlık Karabağ'da yaşanan sorunlarla ilgili hassasiyet göstermiş ve dış politikasını da bu hassasiyetler çerçevesinde sürdürmüştür. Öte yandan, Türkiye'nin –İran ve Rusya hariç- tüm komşularının Osmanlı egemenliği altında yaşamış ve bağımsızlık savaşlarını Osmanlı Devleti'ne karşı vermiş ulusların kurdukları devletler olması, komşularının Türkiye tarafından "potansiyel düşman" olarak algılanmalarına yol açan bir tarihsel miras olarak ortaya çıkmaktadır.[153]

---

birer devlet kurma planlarının Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne dayatılması, Türk dış politika yapıcıları üzerinde "Sevr Sendromu" adı verilen olumsuz bir etki bırakmıştır. Bu olay Türkiye'nin komşularına ve büyük güçlere bakışını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bkz. Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009, s. 105.

[150] Bu durumun nedenleriyle ilgili bkz. Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs", *Middle Eastern Studies*, Cilt 35, Sayı 4, 1999, ss. 162-165.

[151] Philip Robins, *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*, Çeviren: Şirin Yener, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 101.

[152] Bu konuda bir örnek için bkz. "Türkiye Osmanlı'nın Rolünü Üstlenmeli", *NTV,* 29 Temmuz 2010, http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25118792, (24.02.2015).

[153] Mesut Şöhret, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013, ss. 83-84.

Türkiye'nin sahip olduğu Osmanlı mirası, reddi ya da kabulünden bağımsız olarak tarihsel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bir taraftan, Atatürk'ün Osmanlı mirasının çoğunu, tarihsel bilgisinin değerini reddettiğinden değil, Pantürkçü ve Panislamcı hareketleri engellemek için dikkate almadığı ifade edilirken;[154] diğer taraftan da günümüzde Türkiye'nin bölgesel güç olma karakteristiği Osmanlı mirasına dayandırılmaktadır.[155] Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin devraldığı Osmanlı mirası -dış politika yapıcılar tarafından kabul edilsin ya da edilmesin- Türk dış politikasını etkileyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır. AKP dönemini bu konuda farklılaştıran ise Osmanlı mirasının bütünsel bir şekilde benimsenmesi yoluyla "tarihsel mirasa dayalı yeni muhafazakâr dış politika vizyonu" oluşturulmasıdır.[156]

3.2.2. Rejim Unsuru ve Türkiye'nin Tehdit Algılamaları

Türk siyasal rejimi, Türk dış politikasının gelişiminde son derece etkili olan güvenlik algısının şekillenmesinde büyük pay sahibi olması bakımından dış politikanın temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Osmanlı mirasının da bir parçası olarak nitelenebilecek "iç ve dış düşmanlarla çevrili olma algısı", Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında ve milli mücadele döneminde ülkenin siyasal bilincine yerleşerek Türkiye'nin dış politikasını ve komşuluk ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Türk dış politikasının güvenlik öncelikli belirlenmesinin yanı sıra ordunun dış politika yapımında etkin rol oynamasına da zemin hazırlayan bu anlayış, cumhuriyetçi siyasal yapının bir gereği olarak görülmesi bakımından rejim unsurunun bir etkisi olarak göze çarpmaktadır.[157]

---

[154] Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 349.

[155] Yusuf Çınar, Türkiye'nin bölgesel güç olduğuna dair yapılan analizlerde bu durumun Osmanlı mirasına ya da bölgesel stratejik öneme dayandırıldığını, fakat bunların yanı sıra geçmişin yüklediği tarihsel misyonu ekonomik ve ilişkisel güçte başarıyla uygulayabilmenin de çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Yusuf Çınar, "Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Fizibilitesi", *USBED*, 18 Eylül 2013, http://www.usbed.org/turk-dis-politikasi/news-bir-bolgesel-guc-olarak-turkiyenin-fizibilitesi.html, (25.02.2015).

[156] AKP iktidarının Osmanlı kültür ve mirasını yücelterek tarihsel mirasa kucak açtığını belirten Davut Ateş; Kemalist mirasın ise bir seçmeye tabi tutulduğunu ve böylece Kurtuluş Savaşı dönemi ile çok partili siyasal hayattaki muhafazakâr açılımların benimsendiğini, CHP'nin tek parti dönemi ile aralardaki askeri yönetim dönemlerinin ise lanetlendiğini belirtmiştir. Bkz. Davut Ateş, *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, Dora Yayınları, Bursa 2014, s. 97.

[157] Cumhuriyet ve demokrasiyi birbirine rakip iki rejim biçimi olarak ortaya koyan ve Türk dış politikasının temel dinamiklerini siyasal rejimin özellikleriyle açıklamaya çalışan Cevat Okutan ve

Türk siyasal rejiminin varlığını sürdürebilmesi için Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün yanı sıra üniter yapısı ve laik karakterinin de korunması gerektiği düşünülmektedir. Bu yüzden Türk dış politikası, devletin sınırları dışındaki düşman algılamaları kadar içeride Türkiye'nin uluslaşma sürecine zarar verebilecek ayrılıkçı hareketler ve çağdaşlaşma hedefinden alıkoyabilecek gerici faaliyetlere karşı da duyarlılık göstermektedir. Bu bağlamda "*ulus-devlet kurma ve uluslaşma süreçlerinin getirdiği iç ve dış istikrar arayışının statükocu ve dengeci bir dış politikaya yol açması*" ve "*siyasal rejimin Batıcı niteliği nedeniyle Batı yönelimli dış politikanın benimsenmesi*" gibi sonuçlar göz önüne alındığında, Türk siyasal rejiminin Türk dış politikası üzerinde ne derece etkili olduğu gözler önüne serilmektedir.[158]

Türk dış politikasında etkili olan güvenlik algısının şekillenmesinde rol oynayan bir diğer unsur da -Cumhuriyeti kuran kadroların büyük çoğunluğunun asker kökenli olmasının da etkisiyle- ordunun laik cumhuriyet rejimini korumakla sorumlu olması dolayısıyla devletle sıkı bir bağa sahip olmasıdır. Bu nedenle Türk siyasal hayatında belirleyici bir konumda olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), dış politika karar alma mekanizmalarında da etkin bir rol oynamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, ordunun "rejimin yerleştirilmesi ve korunmasında" merkezi bir rol üstlenmesinin yanı sıra radikal sivilleşme hamleleri yapamayan zayıf ve istikrarsız siyasal aktörlerin dış politikada belirleyici olamamaları da etkili olmuştur.[159] Böylelikle dış politikanın kırmızı çizgilerini belirleyen ordu; Kıbrıs sorunu, İsrail ile ilişkiler ve Kürt sorunu gibi konulara farklı bir yaklaşım getirmeye çalışan hükümetlere engel olarak değişim konusunda frenleyici bir işlev edinmiştir.[160]

Türkiye'de güvenliğin bu denli merkezi bir kaygı haline gelmesinin bir diğer nedeni de Türkiye'ye yönelik dış tehditlerin varlığının devam ettiğini somut olarak

---

Fulya Ereker, güvenlik öncelikli dış politika anlayışını ve TSK'nın dış politikadaki etkin rolünü "cumhuriyetçi yönetsel anlayışın" etkisi olarak ele almaktadırlar. Bu konuda bkz. Cevat Okutan-Fulya Ereker, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Güz 2005/2, ss. 189-204.

[158] Mehmet Seyfettin Erol-Emre Ozan, *a.g.m.*, s. 21.

[159] Muharrem Aksu, "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 2012, ss. 444-445.

[160] Muharrem Aksu, *a.g.m*, s. 445.

gösteren deneyimler olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlar'a yönelik talepleri, Suriye'nin Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabullenmekte zorluk çekmesi, 1962 Küba krizinde ve 1964 yılında Lyndon B. Johnson tarafından İnönü'ye yazılan mektupta Türkiye'nin güvenliğinin müttefiki ABD tarafından göz ardı edilmesi, 1995 yılında Yunanistan ve Suriye'nin –Türkiye'yi hedef aldığı düşünülen- bir savunma antlaşması imzalaması ve Ermenilerin soykırım iddialarını kararlılıkla sürdürmesi söz konusu deneyimlerin en somut örnekleri olarak dikkat çekmektedir.[161]

Çalışmanın ilerleyen bölümlerine ışık tutması bakımından ifade etmek gerekir ki AKP iktidarı ile birlikte Kemalizm'in en önemli ilkelerinden olan laiklik ve milliyetçiliğin yeniden yorumlanması, Kürt sorunu ve irtica tehdidine farklı bakış açıları kazandırarak Türkiye'nin -komşuları ve büyük güçlerle güvenlik temelli ilişkiler kurmasına neden olan- geleneksel sorunlarının dönüşümüne zemin hazırlamıştır.[162] Bu noktadan hareketle; AKP döneminde "milli menfaat" kavramına yeni bir tanım getirilerek Türk siyasal rejiminin korunmasında belirleyici olan hâkim (Kemalist) ideoloji, sivil-ordu ilişkileri ve güvenlik algılamalarının yeniden şekillendirilmesinin Türk dış politikasında yaşanan değişim bağlamında büyük önem taşıdığı vurgulanmak istenmiştir.

3.2.3. Türkiye'nin Jeopolitik Konumu

Bir ülkenin bulunduğu yeri ve durumunu fiziki coğrafyayı dikkate alarak açıklayan coğrafi konumdan çok daha geniş kapsamlı olan "jeopolitik konum" terimi, fiziki coğrafyanın yanı sıra dünyanın siyasi yapısını, küresel ve bölgesel güç merkezlerini ve siyasi bölünmeleri de hesaba katarak yapılan değerlendirmeleri ifade etmektedir.[163] Türkiye'nin jeopolitik konumunun incelenmesinin ise coğrafi unsurların Türk dış politikasını ne derecede etkilediğini belirlemek bakımından faydalı olacağı düşünülmektedir. Devletlerin dış politikalarında belirleyici bir nitelik taşıyan coğrafya faktörü, teknolojik gelişmelerle birlikte daha değişken bir hale gelmesi bakımından her koşulda "sabit bir güç unsuru" olarak ele

[161] Philip Robins, *a.g.e.*, s. 155.
[162] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 388.
[163] Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, ss. 96-97.

alınamamaktadır.[164] Buna rağmen, coğrafi unsurlar, Türkiye'nin siyasi ve stratejik anlamda özgün bir konuma sahip olmasının başlıca nedenleri arasında gösterilmeleri bakımından Türk dış politikasını etkileyen yapısal faktörler arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla doğu-batı ekseninin kesişme noktasında yer alması; ona coğrafyanın ötesinde siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel anlamda birçok nitelik kazandırarak "köprü ülke", "kanat ülke", "merkez ülke" ya da "transit ülke" olarak tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca Türkiye, jeopolitik konumunun kendisine sunduğu fırsatlardan yararlanarak kendini bir yandan Avrupa ülkesi olarak tanıtırken; diğer yandan da bir Ortadoğu ülkesi, Balkan ülkesi ya da Akdeniz ülkesi kimliklerini sahiplenebilmektedir. Bu durum, Türkiye'nin coğrafi konumu ve tarihi itibarıyla "*İslamiyet ile Hristiyanlığın, Doğu kültürü ile Batı kültürünün, çok partili sistemlerle tek partili sistemlerin, liberal sistemle devletçi sistemin, yakın tarihe kadar NATO ile Varşova Paktı'nın sınırlarında*" yer alan bir ülke olmasının sunduğu avantajlardan kaynaklanmaktadır.[165]

Türkiye'nin jeopolitik konumu somut olarak ele alındığında, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan tek su yolunda yer alan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına sahip olmasının özellikle Atatürk dönemi dış politikasını etkileyen önemli bir stratejik unsur olduğu göze çarpmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ise kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi politikası kapsamında oynadığı rolle jeopolitik konumundan faydalanan Türkiye, istikrarsızlık ve bunalım alanlarının ortasında yer alması sebebiyle Soğuk Savaş sonrasında da jeopolitik önemini yitirmemiştir. Günümüzde Türkiye'nin jeopolitik konumuyla ilgili öne çıkan unsur ise Ortadoğu ve Hazar havzası gibi zengin doğal kaynaklara sahip bölgelere yakınlığı dolayısıyla enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında konumlanmış olmasıdır. Buna ilaveten, Türkiye'nin kendi topraklarından doğup Irak ve Suriye'yi geçerek Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirlerine ait su kaynaklarının paylaşımı konusunda söz konusu ülkelerle sorunlar yaşaması bu konuda verilebilecek örneklerdendir.

---

[164] Davut Ateş, *a.g.e.*, ss. 109-110.
[165] Bülent Ulaş, *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayınları, İstanbul 2011, s. 284.

3.2.4. Ekonomi ve Kalkınma

Ekonomi ve dış ticaret odaklı ilişkilerin kurulmasının ve söz konusu ilişkilerin karşılıklı bağımlılık yaratarak barış ve istikrara katkı sağlayacağı düşüncesinin temelini oluşturan ekonomik gereksinimler, ekonominin günümüzde hem dış politika araçları hem de dış politika belirleyicileri arasında yer almasına zemin hazırlamaktadır. Bir ülkenin ekonomisinin yapısıyla ekonomik gücünün dış politikadaki kapasitesini önemli ölçüde etkilediği göz önüne alındığında dış politikayı etkileyen temel faktörlerden biri olarak öne çıkan ekonomi unsuru; dış ticaretin artırılması yoluyla karşılıklı ekonomik bağımlılığın oluşturulması ve yumuşak gücün artırılmasına yönelik işlevleri sayesinde bir dış politika aracı olarak kullanılabilmektedir. Buna ilaveten, ülke siyasetini etkileyebilecek kapasiteye sahip yeni bir sermayedar sınıfın doğmasına neden olan ekonomi politikalarının uygulanması ve dış ticari ilişkilerin de bu doğrultuda şekillendirilmesi, ekonominin dış politika üzerinde dolaylı etkilerinin de olduğunu ispatlar niteliktedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonominin yapılandırılma şekli ve dış politikanın öncelikli olarak stratejik hesaplamalar üzerine kurulu olması dolayısıyla 1970'lere kadar ekonomik faktörler Türk dış politikasında daha az etkili olmuştur.[166] Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ülke ekonomisinin kapitülasyonlar ve art arda gelen savaşlar nedeniyle daha da zayıf ve bağımlı hale gelmesinin yanı sıra çoğu Ermeni ve Rumlardan oluşan tüccar sınıfın da yok olması yeni bir ekonominin kurulmasını gerekli kılmıştır.[167] Böylece, iktisadi anlamda çok kötü bir miras devralınmasına rağmen,[168] ekonomik bağımsızlık hedefi çerçevesinde kendi kendine yeten bir ekonomi bir oluşturmak için harekete geçilmiştir.

Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yeni rejimin liberal bir ekonomi anlayışı benimseyeceğini ilan eden Türkiye; Lozan'da kapitülasyonların

---

[166] Philip Robins, *a.g.e.*, s. 197.
[167] Gös. yer.
[168] Yeni Cumhuriyet, art arda gelen Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonunda kaynakları tüketilmiş, yoksul ve sermayesiz bir ülke devralmıştı. Söz konusu savaşlardan önce de yetersiz olan altyapı tesislerinin uzun savaş yılları boyunca kullanılamaz hale gelmesi ve ülkede neredeyse hiç sanayi kuruluşu olmamasının yanı sıra bankacılık, dış ticaret, demiryolları ve belediye işletmelerinin yabancıların denetiminde olması durumu daha da ağırlaştırmıştı. Bkz. Doğan Duman, "1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 5, Bahar 2013, s. 213.

kaldırılması ve Osmanlı borçlarının geri ödenme koşullarının düzenlenmesinden sonra bir yandan yabancı sermayeyi özendirecek koşullar oluşturmaya çalışırken, diğer yandan da ulusal burjuvazi yaratma hedefi gözetmiştir.[169] Böylelikle siyasal ve ekonomik kısıtlamalar olmaksızın gelen yabancı sermaye memnuiyetle karşılanmış, öte yandan, Türkiye'nin Batı'nın bir ekonomik sömürgesi olarak kalmasından çekinilerek ekonominin Avrupa rekabetine karşı savunulması hedeflenmiştir.[170] Bu durum esasında "*devletin büyük yatırımlardan sorumlu olduğu karma bir ekonomi*" izlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.[171] Nitekim 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) programına giren devletçilik anlayışının benimsenmesi ile devletin -henüz sanayi kurmak ve işletmek için yeterli sermaye birikimine sahip olmayan özel kesimin yerine- sanayinin kurulması için sorumluluğu üstlenmesi gerekli görülmüştür.[172]

İkinci Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı çerçevesinde ekonomi politikaları yeni dünya düzeniyle uyumlu hale getirilmeye çalışılmış ve 1930'lardan beri uygulanan planlı ekonomi politikaları terkedilmiştir. 1942 tarihli Varlık Vergisi, 1943'te çıkan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Ocak 1945'te çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi Türk burjuvasının genelinde huzursuzluk yaratan düzenlemeler İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin siyasal sisteminin ve ekonomi politikalarının değişiminde etkili olmuştur.[173] Böylelikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni egemen güç olarak ortaya çıkan ABD'nin Soğuk Savaş bağlamında müttefiklerine sağladığı Marshall Yardımı'ndan yararlanabilmek için gerekli olan ve yurtiçinde de önemli bir kitle tarafından desteklenen bu dönüşüm, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle tarıma dayalı bütünleşmesini öngören bir strateji izlemesine yol açmıştır.[174]

---

[169] Çağrı Erhan-Ersin Embel, "Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler", *bilig*, Sayı 72, Kış 2015, ss. 148-150.
[170] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, ss. 134-135.
[171] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 283.
[172] Bu noktada devletçiliğin sosyalizmin bir biçimi olmadığı ve dolayısıyla özel mülkiyetin ekonomik yaşamın temeli olarak kaldığı özellikle vurgulanmaktadır. Bkz. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 286.
[173] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, ss. 299-302.
[174] Ziya Öniş-Fikret Şenses, "Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri", http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf, (04.03.2014), ss. 12-13.

Demokrat Parti döneminde uygulanan stratejinin ciddi zorluklarla karşılaşmasının ardından 1963-1976 yılları arasında uygulanan korumacı ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile yerli sanayinin korunması hedeflenerek ithalata kısıtlamalar getirilmiştir. 1980 sonrası dönemde ise 24 Ocak kararları çerçevesinde Türkiye ekonomisinin neoliberal dünya ekonomisine eklemlenmesi süreci başlatılmış ve Özal liderliğinde dış ticaretin geliştirilmesi, ihracatın artırılması ve yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde önemli bir ihracat pazarı ve yabancı sermaye kaynağı olarak görülen Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler geliştirilirken, Balkanlar ve Karadeniz çevrelerinde de yeni bir pazar arayışına girişilmiştir.[175] Böylelikle ekonominin sürekli dışa açılımını sürdürmesi, ekonomik konuların dış politikadaki etkisini artırmıştır.[176]

3.3. Tarafsızlıktan Aktivizme Türk Dış Politikası

Kuruluş döneminde tarafsızlığı kendisine ilke edinen Türk dış politikasının zaman içerisinde tarafsızlıktan aktivizme doğru yöneldiğini savunan Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli; bu süreçte tarafsızlık, Batılılaşma, yakınlaşma (*rapprochement*) ve aktivizm olmak üzere dört safhadan geçildiğini belirtmektedir.[177] Tarihsel bir bakış açısıyla yapılan bu değerlendirmeye göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılında ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamlaştırmak adına içerde ve dışarıda yürüttüğü çalışmalar, söz konusu dönemde Türk dış politikasına da yön veren en önemli etkenlerden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen dış politikaya dair analizlerde, politika yapıcıların iç politikaya ağırlık verebilmek için dış politikayı sorunlardan arındırmaya odaklandıklarının altı çizilirken; bu bağlamda dış politikada ihtiyatlı hareket edilmesi kimilerince "tarafsızlık", kimilerince de "aktif izolasyonizm"[178] politikası olarak değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda; 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihlerinde Sovyetler Birliği ile imzalanan dostluk anlaşmaları ile kuzeydoğu sınırları, Şubat 1934'te imzalanan

---

[175] Çağrı Erhan-Ersin Embel, *a.g.m.*, s. 151.
[176] Philip Robins, *a.g.e.*, s. 199.
[177] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and A Greater Middle East*, Zed Books, New York 2001, ss. 132 – 143.
[178] Bkz. Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Çeviren: Hüsamettin İnaç, BigBang Yayınları, Ankara 2014, ss. 120-122.

Balkan Paktı ve ardından Yunanistan ile imzalanan ikili anlaşmalarla Doğu Trakya ve Boğazlar, 1937 yılında imzalanan Sadabad Paktı ile de doğu sınırları koruma altına alınmak istenmiştir. Hatay'ın anavatana ilhakı ve Musul sorununun çözümü ile de Türkiye güney ve güneydoğu sınırlarının geleceğine netlik kazandırmayı amaçlamıştır. Türkiye böylelikle bir yandan kutuplaştırıcı bir ittifaka katılmaktan ve ciddi bir yükümlülük altına girmekten kaçınırken diğer yandan da yalnızlaşmamak adına komşularıyla ve bölgesel aktörlerle ilişkilerini iyileştirmeye çabası içinde olmuştur.[179]

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu sistemin hâkim olmaya başlaması ve Türkiye'de de çok partili sisteme geçilmesiyle birlikte Atatürk ve İnönü dönemlerinde sürdürülen tarafsızlık politikası yerini Batılılaşma safhasına bırakmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya daha fazla yaklaştıkça, Müslüman komşularından da bir o kadar uzaklaşmaya başlamıştır.[180] Demokrat Parti döneminde Ortadoğu'da yalnızlaşma pahasına Batı politikaları ve çıkarları ile özdeşleşen bir Türk dış politikası ortaya çıkmıştır.[181] Türkiye, bu bağlamda 1956 Süveyş Kanalı Krizi'nde Batı'nın yanında yer alırken; 1958 yılında ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanımına izin vererek Beyrut'a 16.000 kişilik bir birlik yerleştirmesine destek olmuş ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda da Fransa'ya destek vermiştir.[182] Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Türkiye'ye karşı takındığı tavır da Türkiye'nin Batı safında yer almasında etkili olmuş, neticede Türkiye ABD'nin Rusya'ya karşı uyguladığı çevreleme politikası (*containment*) kapsamında önemli bir rol üstlenmiş ve özellikle Ortadoğu politikalarını ABD eksenli şekillendirmiştir.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)[183] kurucu üyesi olurken, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olması ve 1963 'te AET ile Ankara Anlaşması'nı imzalayarak topluluğa üye olma yolunda ilk

---

[179] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *a.g.e.*, s. 138.
[180] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 162.
[181] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *a.g.e.*, s. 138.
[182] Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 168.
[183] 16 Nisan 1948'de Marshall Planı'nın eşgüdümünü sağlamak amacıyla Türkiye de dâhil olmak üzere 18 ülkenin katılımıyla kurulan OEEC, yerini 1961 yılında kurulan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) bırakmıştır.

adımı atması[184] Avrupa ile kurumsal bütünleşme doğrultusunda gösterilen çabaların bir sonucu olarak dikkat çekmiştir. Batı ile güvenlik ittifakını da kurumsallaştırmayı hedefleyen Türkiye, Demokrat Parti (DP) döneminde NATO ve Bağdat Paktı'na üye olarak bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur. Özellikle Menderes Hükümeti'nin NATO üyeliğini garantilemek için –konuyu parlamentoya dahi getirmeden- Kore'ye bir tugay asker göndermesi bu bağlamda en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Türkiye bu uğurda Kore'de Cumhuriyet döneminin ilk denizaşırı birliğini konuşlandırmış ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk aktif savaşını vermiştir.[185]

1960'lı yıllarda başlayan yakınlaşma safhasında ise belirleyici etken Türkiye'nin Batı'nın kendisine karşı izlediği politikadan duyduğu rahatsızlık ve bunun yol açtığı hayal kırıklığı olmuştur. Sovyet tehdidinin azaldığının düşünülmesi ve Yunanistan ile gerginleşen ilişkiler de hesaba katıldığında bu sürecin Türkiye'nin Arap dünyası ile yakınlaşmasına neden olduğu görülmektedir. Söz konusu döneme damgasını vuran Jüpiter füze krizi, Johnson mektubu, Kıbrıs Barış Harekâtı ve ardından ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo gibi gelişmeler Sevr sendromunun yeniden ortaya çıkmasını ve ABD'ye karşı şüphelerin artmasını tetiklemiştir.[186] 1960'ların ortalarından itibaren Arap ülkeleriyle diplomatik temaslar artırılırken 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları sırasında ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanımına izin verilmemesi ve 1976 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) tanınması, Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı yalnızlaşmaya karşı gösterdiği tepki çerçevesinde ele alınmaktadır.[187]

Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal kaos ortamının yanı sıra askeri müdahalelerin Türk siyasetine damgasını vurduğu 1960-1980 dönemi, Türk dış politikası açısından aynı zamanda bir "göreli özerklik dönemi"[188] olarak

---

[184] Temmuz 1959'da AET'ye tam üye olmak için başvuru yapan Türkiye, kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gereklerini yerine getirmediği gerekçesiyle tam üyelik koşulları yerine getirilinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalamak durumunda kalmıştır. Söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır.
[185] Hasan Kösebalaban, *a.g.e.*, s. 158.
[186] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *a.g.e.*, s. 139.
[187] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *a.g.e.*, s. 140.
[188] Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 673-679.

nitelendirilmektedir. Türkiye bu dönemde Batı'ya olan ekonomik ve siyasal bağımlılığını azaltabilmek için Batı politikaları ile çelişen girişimde bulunmuştur. 12 Mart döneminde ABD'nin baskısıyla yasaklanan haşhaş ekiminin Temmuz 1974'te serbest bırakılması, 1964 yılında ABD'nin uyarıları sonucu Kıbrıs'a müdahale etmekten vazgeçilmesinin ardından 1974 yılında Kıbrıs Harekâtı'nın yapılması ve -12 Eylül darbesinin hemen sonrasında aksi yönde bir tutum takınılacak olsa da- 1979 yılında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşünün reddedilmesi gibi birçok gelişme Türkiye'nin bu yöndeki çabalarını yansıtmaktadır.

AKP iktidarı öncesi dönemde Türk dış politikasının geçirdiği dördüncü ve son evre ise 1980 darbesi sonrası etkili olmaya başlayan aktivizm safhasıdır. Bu dönemde dış politika yapımında son derece etkin konumda olan Turgut Özal,[189] uygulamaya çalıştığı liberal ekonomi politikası ve ılımlı İslam modeli ile Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğini artırmayı amaçlamıştır.[190] Bu yüzden Türk dış politikasının 1980'li yıllarda "*Cumhuriyet tarihinde görülmedik bir hızla İslamcı izler taşımaya başladığı[na]*" dair yorumlar dahi yapılmıştır.[191] Bunun yanı sıra, Batı ile bağları koparmadan Orta Asya Türk cumhuriyetleri[192] ve Doğu Avrupa ülkeleriyle de sıkı ilişkiler geliştirilerek dış politikada çok boyutluluk sağlamaya çalışılmıştır. Bu durum bir taraftan Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle sıkı ilişkiler geliştirildiği gerekçesiyle Batılılaşma hedefinden uzaklaşıldığı yorumlarına yol açarken, diğer taraftan da –özellikle Özal'ın Körfez Savaşı sırasındaki tutumu göz önüne

---

[189] Başbakanlık Müsteşarı olarak görev yaptığı dönemde "24 Ocak Kararları" olarak bilinen ve Türkiye ekonomisini liberalleştirmeyi hedefleyen programın hazırlanmasında önemli bir rol oynayan Özal, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası kurulan hükümete söz konusu programın uygulanmasını devam ettirmesi için Başbakan Yardımcısı olarak atanmıştır. 1982 yılında bu görevinden istifa ettikten sonra kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ile 1983 ve 1987 seçimlerinden zaferle ayrılarak 1989 yılına kadar Başbakanlık, 1989'dan 1993 yılındaki vefatına kadar da Cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Bu süre içerisinde dış politika ile ilgili gelişmelere yakın ilgi gösteren Özal, dış politika yapımı konusunda geleneksel rol dağılımına ters düşecek bir şekilde Dışişleri Bakanlarının ve Bakanlık bürokrasisinin resmi yetki alanlarına müdahale etmekten kaçınmamıştır. Bu konuda bkz. Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009, ss. 71-78.

[190] Dietrich Jung-Wolfango Piccoli, *a.g.e.*, s. 141.

[191] Mehmet Gönlübol, "1983-1990 Dönemi: Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi", *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 629.

[192] Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, "gelecek Türk çağı"ndan bahseden Özal'ın liderliğinde bu ülkelerle birkaç yıl içinde değişik alanlarda 300'ü aşkın anlaşma imzalamıştır. 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) da Özal'ın söz konusu ülkelere karşı yürüttüğü politikanın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Muhittin Ataman, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 53.

alındığında- Türk dış politikasının geleneksel tarafsızlık ilkesinin göz ardı edildiği eleştirilerine neden olmuştur.

Ekonomi ağırlıklı, pragmatik, aktif ve çok yönlü bir dış politika izlemeyi tercih eden Özal; Türkiye'nin dış ticaret hacmini ve ticaret ortaklarını artırmak için Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerle ekonomik ilişkilerini genişletmiştir. İthalatı kısıtlama yerine ihracatı teşvike yönelik politikalar uygulayarak ihracata dayalı kalkınmayı hedefleyen Özal hükümetleri, dış ticaretin yönünü de değiştirmiştir. Daha önce büyük oranını ithalatın oluşturduğu dış ticaret daha çok Batı ülkeleriyle yapılırken, 1980'lerin ortalarında toplam ihracatın yarısına yakını Ortadoğu ülkeleriyle yapılır hale gelmiştir.[193] Bu gelişmelere paralel olarak Ortadoğu ülkelerinin yatırımını Türkiye'ye çekmeyi başaran Özal yönetimi, Ortadoğu sermayesinin ülkeye girişinde artışlar yaşanmasına neden olmuştur.[194]

Türkiye bu dönemde aktif ve çok yönlü dış politikasının bir parçası olarak bölgesel ve uluslararası örgütlerdeki etkinliğini de artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda; 1964 yılında kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD) adlı örgütün ardılı olarak 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda (EİT) ve 1969 yılından bu yana faaliyet gösteren İslam Konferansı Örgütü'ndeki (İKÖ) rolünü artıran Türkiye, 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kurulmasına da öncülük etmiştir. Bunun yanı sıra, 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik için başvuruda bulunulması ise Türkiye-AB ilişkilerine istikrar kazandırmak için atılan adımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özal'ın dış politikadaki aktif tutumunun en önemli örneklerinden bir diğerini Ortadoğu ülkelerinin su ihtiyaçlarını karşılayarak bölgesel barışa katkı sağlayacağı düşünülen Barış Suyu Projesi oluşturmaktadır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden alınan suyu sekiz Arap ülkesine ulaştırmayı amaçlayan 21 milyar dolarlık bu proje, yüksek maliyetinin yanı sıra Türkiye'ye büyük bir siyasi güç kazandıracağı ve bölge

---

[193] Muhittin Ataman, *a.g.m.*, s. 52.

[194] Örneğin 1984'te Suudi Arabistan ile İran'ın Türkiye'de faaliyet gösteren sadece birer firmaları varken; 1986 yılında Suudi Arabistan'ın 46, İran'ın ise 22 firmasının Türkiye'de faaliyet gösterdiği göze çarpmaktaydı. Ayrıca Habib Bank, Bank Mellat, Kuwait B.S.C, Saudi American Bank gibi bankalar bu dönemde Türkiye'de şubeler açmıştır. Bkz. Muhittin Ataman, *a.g.m.*, s. 52.

ülkelerini Türkiye'ye bağımlı hale getireceğine dair endişeler nedeniyle söz konusu ülkeler tarafından reddedilmiştir.[195] Arap kamuoyunda, Türkiye'nin Arap ülkelerine su satmak yerine Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda girişimlerde bulunması gerektiğine dair görüşlerin ağırlık kazanması neticesinde bu projeden olumlu bir sonuç alınamamıştır.[196] Barış Suyu Projesi, hayata geçirilememesine rağmen Türkiye merkezli bir proje olması ve bölgedeki su sorununa bir çözüm oluşturması bakımından önemli bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Fakat Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP)[197] de benzeri şekilde -Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki hâkimiyetinden endişe duyan- Irak ve Suriye tarafından olumsuz tepkiler aldığı düşünüldüğünde bu tip projelerin bölgedeki siyasi ve stratejik hesapların gölgesinde kalarak beklenen etkiyi sağlayamadığı gözlenmektedir.

1980'li yıllarda başladığı ifade edilen aktivizm safhasının 1990'larda da devam ettiğini belirtirken, Doğu Bloku'nun çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin söz konusu dönemde Türk dış politikasını önemli derecede etkilediğinin altını çizmek gerekmektedir. 1990'lı yılların başında SSCB, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi çokuluslu sosyalist federasyonların dağılması ve 1991'de Körfez Savaşı'nın patlak vermesi istikrarsızlık ve belirsizliğin hâkim olduğu bir uluslararası düzeni getirirken, Türkiye de bu döneme birçok yeni sorun ve olanakla birlikte girmiştir.[198] Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye'yi bir yandan "*tarihsel düşmanlıklarla dolu bir mayın tarlasına*" çekerken, diğer yandan da nüfuzunu Kafkasya, Balkanlar ve Orta Asya'ya doğru genişletmek için eşsiz fırsatlar sunmuştur.[199] Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin ve yeni etnik çatışmaların ortaya çıkmasıyla birlikte daha yoğun bir dış politika gündemi ve değişen uluslararası dengelerle baş

---

[195] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, ss. 85-86; Hasan Kösebalaban, *a.g.e*, s. 254.
[196] Barış Suyu Projesi ve bölge sularının paylaşımı konusunda tarafların tezleri ve çözüm önerileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *Cilt II: 1980-2001,* Derleyen: Baskın Oran, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 144-148.
[197] Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve sosyal şartlarını iyileştirmenin yanı sıra Türkiye'nin Ortadoğu ve Avrupa'ya gıda ve tarım ürünleri ihracatını artırmayı hedefleyen GAP, 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali ile sulama şebekelerinin yapımını öngörmüştür. 2013 yılı itibariyle 10 hidroelektrik santrali ve 16 barajın yapımı tamamlanmıştır. Ayrıca 2013 yılında Türkiye'nin toplam enerji üretimi içinde GAP'ın payı %7,1 olmuştur. Bkz. "GAP'ta Son Durum", *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_ta_son_durum.aspx, (18.03.2015).
[198] Şule Kut, "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Derleyen: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s.7.
[199] Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 163.

başa kalınmıştır. Körfez Krizi bu noktada Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin jeostratejik öneminin azaldığına dair ortaya çıkan yorumlar karşısında Türkiye'nin imdadına yetişmiştir.[200]

Körfez Savaşı sırasında ABD önderliğinde Saddam Hüseyin'e karşı kurulan ittifaka destek vererek Ankara'nın uzun zamandır sürdürdüğü "Ortadoğu meselelerine taraf olmama" politikasını bir kenara iten Özal, Türkiye'nin ulaştığı kalkınmışlık düzeyinin bölgede ve dünyada daha güçlü bir konumu sürdürmesine olanak verdiğini düşünerek daha aktif bir dış politika izlenmesi taraftarı olmuştur.[201] Bu savaş sırasında topraklarının NATO dışı bir operasyon için kullanılmasına izin vererek dış politikada tabularını yıkmaya başlayan Türkiye; 1957 yılında Suriye ile yaşanan gerginlikten sonra ilk kez Ortadoğu komşularıyla çatışma durumuna gelmiş ve 1958'deki Lübnan müdahalesinden sonra ilk kez ABD'nin Ortadoğu operasyonlarında yer alma taahhüdünde bulunmuştur.[202] Türkiye böylece Batılı müttefiklerini stratejik öneminin azalmadığına dair ikna edememesi halinde Batı'nın askeri ve ekonomik yardımından mahrum kalabileceğini ve buna ilaveten, Batı'nın Kıbrıs ve insan hakları gibi konularda da Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınabileceğini göz önünde bulundurmuştur.[203]

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının Batı'nın çıkarları ile çatıştığı olaylara da sahne olan Özal dönemi, zaman zaman bağımsız bir dış politika yürütüldüğü izlenimi vermiştir. Batı'nın beklentisinin aksine İran ile ilişkilerini bozmaktan kaçınan Türkiye; İran-Irak Savaşı sırasında aktif tarafsızlık politikası yürütmüş, Batı'nın İran ve Libya'yı izole etme politikasına rağmen bu ülkelerle ticari ilişkilerini

---

[200] H. Burç Aka, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Değişen Paradigmaları", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s. 10.

[201] Alan Makovsky, Özal'ın Körfez Savaşı sırasında takındığı bu tutumun savaş sonrası ABD'nin desteğini sağlama planları, Saddam Hüseyin'in Türkiye için de tehlikeli olabileceği düşüncesi ya da Özal'ın Irak'ın kuzeyine girerek Musul ve Kerkük'ü alma hedefinden kaynaklandığına dair görüşlere yer vermesine rağmen; bu durumun aslında Türkiye'nin bölgede ve dünyada oynaması gereken rolle ilgili stratejik hesaplamalardan kaynaklandığını savunmaktadır. Bkz. Alan Makovksy, "The New Activism in Turkish Foreign Policy", *The Washington İnstitute*, (SAIS Review, Winter/Spring 1999), http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-new-activism-in-turkish-foreign-policy, (31.01.2015), s. 1.

[202] Alan Makovsky, *a.g.m.*, s. 2.

[203] H. Burç Aka, *a.g.m.*, s. 10.

geliştirmiştir.[204] Arap-İsrail sorununda da Amerikan politikası çizgisinde ayrılarak Filistin devletini ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Buna ilaveten, 1980 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'ndan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin oldukça iyi bir seviyeye gelmesine rağmen Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu ve Kuzey Irak politikası gibi meselelerde özellikle ABD yaşanan sorunlar aşılamamıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere AKP dönemi Ortadoğu politikaları bağlamında sıkça tartışılacak olan "model ülke" olma meselesi, 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin demokratik ve laik toplum yapısı ve serbest piyasa sistemiyle Orta Avrupa ve Orta Asya'daki yeni bağımsız devletlere model oluşturabilecek bir ülke olarak gösterilmesi nedeniyle gündemde olmuştur. Özellikle Türk Cumhuriyetleri ile tarihi, kültürel ve dini bağlara sahip olan Türkiye; kendileri için model olacağı umulan Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin gelişimine katkıda bulunarak –İran ve Rusya'nın karşısına- bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmayı hedeflemiştir. Türkiye söz konusu beklentileri karşılayamasa da Türk dünyası ile ilişkilerini ileri bir safhaya taşımayı başarmıştır.[205]

---

[204] Muhittin Ataman, *a.g.m.*, s. 54.
[205] Kendi içinde çelişkiler barındıran Türkiye modelinin neden benimsenmediğine dair bkz. H. Burç Aka, *a.g.m.*, s. 14.

4. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

1990'lı yıllarda yaşanan terör olayları, koalisyonlarla gelen siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler sonrası Şubat 2001'de yeni bir ekonomik krizin patlak vermesi, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısında önemli değişimler yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Aynı dönemde Milli Görüş geleneği içinde ortaya çıkan yenilikçi hareketin 14 Ağustos 2001 tarihinde kurduğu AKP, mevcut siyasi partilerin yeni bir vizyon sunamadığı –hatta bir önceki dönemde iktidar olan partilerin barajı dahi geçemediği- Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelmiştir.[206] Temmuz 2007 ve Haziran 2011 seçimlerinde oyunu artırarak tek başına iktidarda kalmayı sürdüren ve bu süreçte yapılan yerel seçimler ve anayasa değişiklikleri ile ilgili referandumlarda da bu başarısını pekiştiren AKP, böylece Türk siyasi hayatının hemen hemen her alanında etkili olma imkânı bulmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemin başlangıcından itibaren Türk dış politikasının seyriyle ilgili tartışmalarda önemli bir yer tutan "değişim" konusu da AKP iktidarı ile birlikte bu tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Temelde Türk dış politikasının bağımsızlığı için bir fırsat olarak algılanan ve kazanılan hareket alanının hangi doğrultuda değerlendirileceğini belirleyecek olan Soğuk Savaş sonrası dönem; Turgut Özal ve İsmail Cem gibi aktörlerin getireceği yeniliklere hazır bir zemin oluşturmuş, fakat asıl fırsatı 2000'li yılların hızla değişen siyasi ortamının da etkisiyle AKP'ye sunmuştur. AKP iktidarı ile birlikte ortaya çıkan "eksen kayması" ve "Yeni Osmanlıcılık" tartışmaları bu konunun ne derecede ciddi bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesi ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin niteliği ve boyutu incelenecektir. Bu incelemenin daha kolay yapılabilmesi için öncelikle AKP dönemi dış politikasının hangi yönleriyle önceki dönemlerden ayrıldığı sorgulanacaktır. Bu sayede Türk dış politikasında tam olarak neyin değiştiği ve değişen dış politikanın hangi kavramlar üzerine kurulu olduğu tartışılacak ve ardından da söz konusu değişime aracılık eden bakış açısına getirilen eleştiriler mercek altına alınacaktır. Son kısımda ise değişimin

[206] Mesut Şöhret, *a.g.m.*, s. 80.

ne boyutta gerçekleştiğini anlamak için "eksen kayması" tartışmalarına değinildikten sonra Hermann'ın değişim tipolojisi kullanılarak Türkiye'nin dış politikasındaki değişimin boyutu ele alınacaktır.

4.1. Türk Dış Politikasında Ne Değişti?

Türk dış politikasındaki değişimin niteliğini ve boyutlarını incelemeye başlamadan önce Türk dış politikasında tam olarak neyin/nelerin değiştiğini anlamak, değişim konusunun önemini kavramak açısından son derece faydalı olacaktır. AKP dönemi ile birlikte Türk dış politikasının değişime/dönüşüme uğradığını verili bir gerçek olarak kabul etmek bu çalışmada değişimle ne kastedildiğini anlamak açısından önemli bir eksiklik ortaya çıkaracağından, değişime uğrayan unsurların açıklıkla dile getirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin değişim öncüsü olmaktan çok pasif bir oyuncu rolü oynayan statükocu bir güç olduğu ve daha önce böylesine yoğun bir dış politika gündemiyle meşgul olmadığına dair gözlemler;[207] 2002 sonrası Türk dış politikasının vizyonu, ilkeleri ve uygulamaları bakımından geçmiş dönemlerden farklı bir çizgi yakaladığını ortaya koymaktadır. Buna ilaveten, karar alma sürecinde önemli rol oynayan ordunun rolünün değişmesi dış politikanın temel aktörleri bağlamında da bir değişiklik yaşandığının göstergesidir. Her ne kadar tartışmalar Türkiye'nin Batıcı, laik ve cumhuriyetçi değerleri temel alarak oluşturduğu geleneksel dış politika anlayışını terk ederek bir Ortadoğu ülkesi haline gelip gelmediği ekseninde yoğunlaşsa da öncelikle değişim tartışmalarının alevlenmesine neden olan ilke, vizyon, aktör ve uygulamalarda ortaya çıkan yenilikleri incelemek faydalı görünmektedir.

4.1.1. Türk Dış Politikasının Yeni Vizyonu ve İlkeleri

Türkiye'nin önemli bir jeopolitik etki alanına sahip olduğu ve Osmanlı bakiyesi ülkelerle ortak bir tarihsel ve kültürel geçmişi paylaştığı düşüncülerinden yola çıkarak geliştirilen yeni dış politika anlayışı, geçmiş dönemlere göre daha

---

[207] Tuncay Kardaş-Murat Yeşiltaş, "The New Turkish Foreing Policy: Towards an Understanding", *Bilgi Dergisi*, Cilt:13, Sayı:2, 2011.

“proaktif”[208] bir dış politika izlemeyi gerekli kılmıştır. Bu yüzden AKP yönetimi, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem incelendiğinde Türk dış politika yapıcıları tarafından daha önce de uygulandığı göze çarpan “aktif dış politika” anlayışını[209] bir adım daha öteye taşımayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Türkiye’nin güçlü devlet geleneği ve Osmanlı mirasçısı kimliğine[210] vurgu yapılması, Türkiye’nin “bölgesel güç” olma iddiasına da zemin hazırlamıştır.

Osmanlı mirasına yapılan vurgu, bir yandan kimlik temelli olarak değerlendirilirken[211] diğer yandan da bu durumun ortaya çıkmasında artan bölgesel dinamizm ve ekonomik çıkarların belirleyici olduğu tartışılmaktadır. AKP’nin Osmanlı kimliğine yaptığı vurgu, Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olarak kendi halkı ve Ortadoğu halkları nezdinde itibar kazanmaya yönelik çabalarının bir sonucu olarak da görülmektedir. AKP böylece geçmişte Müslüman halkları bir arada tutan bir güç olarak İslam dünyasında barış ve huzuru sağlayan Osmanlı Devleti’nin vizyonuna sahip olma iddiasını taşımaktadır. Böylesine bir vizyon, Türkiye’nin Batı’dan bağımsız olduğu imajını çizerken, dış politikada kazanılan özgüven sayesinde Batı ile ilişkilerde bir denge unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de muhafazakâr kökenli yeni bir ekonomik elitin ortaya çıkması bu durumla ilişkilendirilmekte ve yükselen orta sınıfın Avrupa pazarı yerine gelişmekte olan Ortadoğu pazarına yönelik

---

[208] Proaktif olmak; politika yapıcılar için reaktif/tepkisel davranarak bekle-gör politikası izlemek yerine, olayların akışına müdahale ederek mevcut koşulları lehine çevirmek üzere inisiyatif almayı gerektirmektedir. Bu yüzden bir ülke ya da bölgeye yönelik bir politika geliştirmek için orada Türkiye’yi doğrudan ilgilendiren bir krizin yaşanmasını beklememek gerektiğinin altı çizilmektedir.

[209] Ziya Öniş, “Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 1, 2011, s. 49.

[210] Ahmet Davutoğlu’na göre, Türkiye’yi 20. yüzyılın konjonktürel şartları içinde ortaya çıkan sıradan ulus-devletlerden ayıran, sahip olduğu tarihi mirastır. Söz konusu tarihi miras Türkiye’ye tarihi merkez konumu kazandırmıştır. Bu konum, Türkiye’nin 20. yüzyıla büyük ölçekli siyasi yapı (imparatorluk) olarak giren -İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan, Çin ve Japonya da dâhil olmak üzere- sekiz ülkeden biri olan Osmanlı Devleti’nin birikimi üzerine kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Böylesine bir konuma sahip olmanın taşıdığı risk ise söz konusu ülkelerin çözülmesi sonrası yaşanan yoğun jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel parçalanmanın getirdiği bölgesel bunalımların Türkiye’yi doğrudan etkilemesidir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, 44. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

[211] Bkz. Hüseyin Numanoğlu, “AKP Hükümetinin Ortadoğu’da Takip Ettiği Kimlik Merkezli Türk Dış Politikasına Eleştirel Bir Bakış ve Çözüm Önerileri”, *Ortadoğu*, 4 Şubat 2014, http://www.ortadogugazetesi.net/makale.php?makale=dr-huseyin-numanoglu&id=15667, (28.08.2014).

genişlemeden yana oldukları tartışılmaktadır.[212] AKP hükümetlerinin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik işbirliğini ve ticareti geliştirmeye yönelik çabalarının ardında ekonomik çıkar gruplarının rolü olduğu kabul edilse de Türkiye'deki elit dönüşümünün ekonomik anlamda sınırlılıklar taşıdığı[213] gözden kaçırılmamalıdır. Buna rağmen; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye gibi komşularını "eski düşmanlar" ya da "ötekiler" olarak algılamak yerine potansiyel pazarlar ve partner ülkeler olarak görmesi ve ilişkilerini ekonomik karşılıklı bağımlılık üzerine kurması[214] dış politikasında ekonomik büyümeye öncelik verdiğini göstermektedir.

Bir başka yaklaşıma göre ise Türk dış politikasının değişen vizyonu "*Türkiye'nin yeni dönemde sergilediği dış politika yaklaşımın zihinsel arka planında yatan stratejik kültürü*"[215] ile ilgilidir. Söz konusu stratejik kültür, çatışma ve savaşların önlenebilir olduğu varsayımından yola çıkarak yeni dış politika araçlarını ve yumuşak güç kullanımını ön plana çıkarmakta, stratejik çevreden gelen tehditleri fırsatlara çevirmeyi amaçlamakta ve uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerde daha aktif rol alması gerektiğini vurgulamaktadır.[216] Böylelikle uzlaşmacı[217] ve ekonomik kalkınmacı bir stratejik kültüre sahip olduğu anlaşılan Türkiye'nin bu yaklaşımının, bölgesel ve küresel ölçekte kalıcı barış ve istikrara yaptığı vurgu ve Cumhuriyet'in 100. yılında dünyanın en gelişmiş on ekonomisinden biri olma hedefiyle uyumlu olduğu görülmektedir. AKP dönemi ile birlikte geleneksel Batı

---

[212] Joshua W. Walker, "Introduction: The Sources of Turkish Grand Strategy- 'Strategic Depth' and 'Zero-Problems' in Context", *Turkey's Global Strategy*, Derleyen: Nicholas Kitchen, IDEAS Reports SR007, LSE IDEAS London School of Economics and Political Science, Londra 2011, s. 8..

[213] Son on yıl içerisinde Türkiye'nin en zenginleri listesine -yükselen orta sınıfı temsil eden ve "Anadolu Kaplanları" adıyla da anılan- muhafazakâr iş adamları grubundan kimsenin girememiş olmasını bu dönüşümün sınırlı olmasına bağlayan Nuh Yılmaz, AKP ile iktidarı ile birlikte yaşanan elit dönüşümünü devlet elitleri ve siyasi elitler arasında rekabet bağlamında incelemiştir. Bkz. Nuh Yılmaz, "2000'li Yıllarda Elitlerin Dönüşümü: Devlet, Siyaset ve Batı", *2000'li Yıllar: Türkiye'de Toplum*, Derleyen: Ahmet Demirhan, Meydan Yayıncılık, 2011, s. 51.

[214] Joshua W. Walker, *a.g.m.*, s. 11.

[215] Ramazan Erdağ-Tuncay Kardaş, "Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür", Derleyen: Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş, Türk Dış Politikası Yıllığı 2012, SETA Yayınları, s. 68.

[216] Ramazan Erdağ-Tuncay Kardaş, *a.g.m.*, s. 70. Ayrıca Türkiye'nin kullandığı dış politika araçlarındaki değişim için bkz. Talha Köse, "Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Seta Yayınları, Ankara 2011, ss. 621-662.

[217] Alaistair Johnston'un sınıflandırmasına göre stratejik kültür diplomasiye dayalı-uzlaşmacı, savunmacı ve saldırgan olmak üzere üç farklı kategoride değerlendirilebilir. Bkz. Alastair Ian Johnston, *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, Princeton 1995.

uyumlu-savunmacı stratejik kültüründen uzaklaşmaya çalışan Türkiye, çok yönlü kimliğini ön plana çıkararak güvenlik ve rejimi koruma kaygıları nedeniyle ilişkilerini geliştiremediği bölgelere yönelmeye başlamıştır.[218]

Türk dış politika yapıcılarının yeni jeostratejik vizyonu ile birlikte Türkiye'de dış politik dilin de belirgin bir şekilde değiştiği gözlenmiştir.[219] Özellikle AKP dönemi Türk dış politikasının mimarı olarak kabul edilen Ahmet Davutoğlu tarafından sıkça kullanılan ve dönemin dış politika çizgisini belirlemede oldukça faydalı olan kavramlar yeni dış politika dilinin yansımaları olmuştur. Davutoğlu'nun altı temel dış politika prensibi olarak sıralanan güvenlik-özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu dış politika, proaktif bölgesel dış politika, yeni diplomatik tarz ve uyumlu diplomasi yeni dış politika anlayışının çerçevesini oluşturmaktadır.[220] Bunların yanı sıra; bu dönemde sıklıkla kullanılan "stratejik derinlik", "merkez ülke"[221], "akil ülke"[222], "yumuşak güç"[223], "ekonomik karşılıklı bağımlılık", "düzen kurucu aktör", "ritmik diplomasi", "entegre dış politika"[224], ve "ben-idraki" gibi

---

[218] Ramazan Erdağ-TuncayKardaş, *a.g.m.*, s. 73.

[219] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m.*, s. 10.

[220] Ahmet Davutoğlu, "Zero-Problems in a New Era", *Foreign Policy Magazine*, 21 Mart 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_era_turkey, (13.07.2014).

[221] Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" kitabında ve dış politikasında 1945 öncesi Batı'da emperyal yayılmayı meşrulaştıran teorileri referans aldığını belirten Behlül Özkan, merkez ülke kavramının 1920 ve 1930'lu yılları kapsayan dönemde Alman dış politikasına damga vuran "Mittellage" kavramından esinlendiğinin altını çizmiştir. Bkz. Behlül Özkan, "Panİslamcı dış politikanın çöküşü", *Radikal*, 15 Haziran 2014, http://www.radikal.com.tr/radikal2/panislamci_dis_politikanin_cokusu-1197025, (04.07.2014).

[222] Ahmet Davutoğlu, 3 Ocak 2011 tarihinde 3. Büyükelçiler Konferansı açılışında yaptığı konuşmada akil ülke kavramını "*dünyada, küresel olaylarda sözü dinlenen, olayları önceden gören, o olaylara karşı tedbir alan, alternatif çözüm üreten*" bir ülke olarak açıklamıştır. Bkz. "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa, (30.06.2014).

[223] Joseph S. Nye ilk defa 1990 yılında kullandığı yumuşak güç kavramını "*zorlama ya da paradan ziyade cazibe (çekicilik) yoluyla istediğini yaptırabilme kabiliyeti*" olarak ifade etmiştir. Bir ülkenin yumuşak gücü, o ülkenin kültürü, siyasi değerleri ve politikalarının çekiciliğinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Soft Power*, Basic Books, New York 1990; Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York 2004.

[224] Entegre dış politika izleyen ülkeler, "*birbirini destekleyen, tetikleyen çok yönlü politikalar oluşturan ülkeler*" olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde bir "öncelikler ülkesi" olarak politikalarını belirli bir öncelikler hiyerarşisine göre şekillendiren Türkiye; Davutoğlu'na göre, söz konusu hiyerarşinin günümüzde geçerliliğini yitirdiğinin farkına vararak farklı dış politika konularını tek bir çerçevede ele alabilen "entegre dış politika yaklaşımını" benimsemelidir. Bkz. Bülent Aras, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt 11, Sayı 3, 2009, ss. 132-133;

birçok kavram Türk dış politikasının yeni vizyonu ve ilkelerinin sınırlarını çizmede kullanılan kavramsal araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu ilke ve kavramları ayrı ayrı ele almak yerine bunları son dönem Türk dış politikası çalışmalarında üzerinde en çok durulan konular olan "stratejik derinlik doktrini", "komşularla sıfır sorun politikası" ve "Yeni-Osmanlıcılık" anlayışı çerçevesinde incelemenin AKP dönemi dış politika vizyonunun bütüncül bir şekilde ortaya konması bakımından oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir.

4.1.1.1. Stratejik Derinlik Doktrini

Türkiye'nin sahip olduğu zengin tarihsel ve coğrafi derinliğin sunduğu avantajları vurgulayarak yeni dönem Türk dış politikasının teorik altyapısını oluşturan 'stratejik derinlik' kavramı, Davutoğlu'nun son yıllarda yaşanan dönüşümün "*hem teorisini yazan hem de o teoriyi sahada uygulamaya koyan isim*"[225] olarak anılmaya başlamasının ilk aşamasını oluşturan unsurdur. Ahmet Davutoğlu'nun 2001 yılında yayınladığı kitaba da adını veren bu kavram,[226] Türk dış politikasının ağırlıklı olarak mekânsal ve coğrafi boyutunu inceleyen teorik çerçeveyi oluşturmakta ve Türkiye'nin jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik düzeylerde sahip olduğu konumun uluslararası siyaset açısından önemini vurgulamaktadır.[227] Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminden itibaren "Stratejik Derinlik Doktrini"[228] olarak

---

Erdal Şafak, "En Uzun Ayın Perde Arkası", *Sabah,* 21 Ocak 2009, http://arsiv.sabah.com.tr/2009/01/21/haber,C025A71466EE43DFA95520C56C217660.html, (23.03.2015).

225 "Portre: Ahmet Davutoğlu", *Al Jazeera Turk*, http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ahmet-davutoglu, (30.06.2014).

226 "Stratejik Derinlik" kitabı, Davutoğlu'nun Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesiyle birlikte yeni Türk dış politikasının vizyonunu yansıtan temel referans kitabı olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *a.g.e*.

227 Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m*., s. 12.

228 Stratejik Derinlik anlayışının bir doktrin olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği kesinlik arz etmemekle birlikte, Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımını ifade etmek için kullanılan ifadelerin de çeşitlilik gösterdiği göze çarpmaktadır. Çağrı Erhan bu anlayışı "Davutoğlu Modeli" olarak isimlendirerek Davudizm akımından bahsedilebileceğini öne sürerken; Bilal Sambur "stratejik derinlik tezi", Ionnis N. Grigoriadis "Davutoğlu Doktrini", Alexander Murinson, Joshua W. Walker ve Burhanettin Duran ise "Stratejik Derinlik Doktrini" ifadelerini kullanmayı tercih etmişlerdir. Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımının bir doktrin olmadığını savunanlar araştırıldığında ise M. Şükrü Hanioğlu'nun Temmuz 2012 tarihli köşe yazısı karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kaynaklar için bkz. Çağrı Erhan, *Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunları*, İmaj Yayınları, Ankara 2010; Bilal Sambur, "Türkiye'nin Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık: Mit mi? Gerçek mi?", *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, Derleyen: İdris Demir, Dora

anılmaya başlayan bu anlayış, Türkiye'nin dış politika uygulamalarında izlediği stratejik yol haritasını ifade eden bir kavram haline gelmiştir.

Davutoğlu, 'Stratejik Derinlik' adlı eserinde ülkenin geleceğine alternatif bakış açıları getirecek bir stratejik analiz çerçevesine ihtiyaç duyulduğunun altını çizerek kendisinin de bu doğrultuda bir katkı yapmayı amaçladığını belirtmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası alanda risklerin azaldığına[229] ve Türkiye'nin alanının genişlediğine dikkat çeken Davutoğlu; Türkiye ve etrafındaki stratejik bölgeyi, Türkiye'nin stratejik derinliğini açıklayacak biçimde yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin stratejik derinliğinin anlaşılmasının ise İslam medeniyetinin tarihsel süreklilik unsurlarını bünyesinde barındıran yeni bir zaman ve mekân idrakinin kurulumuyla mümkün olacağı savunulmaktadır.[230] Bu noktada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan "radikal kopuş" ve bu kopuşun neden olduğu kimlik bunalımına dikkat çekilirken, bu bunalımın sebebi olarak görülen ve Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün yol açtığı pasif stratejik zihniyetin yerleşmesine kaynaklık eden Kemalist dış politika paradigması -açık bir şekilde ifade edilmiyor olsa da- bu yolla eleştirilmektedir.[231]

Davutoğlu bu doğrultuda, Türkiye'de yaşanan en temel çelişkiyi "*bir medeniyet çevresine merkez olmuş bir toplumun tarihi ve jeokültürel özelliklerinin oluşturduğu siyasi kültür birikimi ile siyasi elit tarafından başka bir medeniyet çevresine ilhak etme iradesi esas alınarak şekillenmiş siyasi sistem arasındaki uyum problemi*" olarak görmektedir. Bu yüzden Türkiye'yi 20.yüzyılın başında ortaya çıkmış bir ulus devlet olarak tanımlamak yerine "*20.asrın başında Avrasya üzerinde egemen olan*

Yayınları, Bursa 2014, ss. 77-93; Ionnnis N. Grigoriadis, "The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy", ELIAMEP Working Papers No. 8, Nisan 2010; Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, Cilt 42, Sayı 6, Kasım 2006, ss. 945-964; Joshua W. Walker, "Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy Doctrine", *Insight Turkey*, Cilt 9, Sayı 3, 2007, ss. 32-47; Stephen J. Flanagan ve Samuel J. Brannen, "Turkey's Shifting Dynamics: Implications for U.S-Turkey Relations", CSIS Reports, Haziran 2008; Burhanettin Duran, *a.g.m*; M. Şükrü Hanioğlu, "Stratejik Derinlik ve Komşularla Sıfır Sorun", *Sabah*, 8 Temmuz 2012.

[229] Davutoğlu bu noktaya şu sözlerle açıklık getirmiştir: "*Bugün ne asrın başında olduğu gibi herhangi bir sömürge topluluğunun üyesi olma baskısı, ne de Soğuk Savaş döneminin çift kutuplu yapısının getirdiği ideolojik nitelikli kategorik ayrım çizgileri temel belirleyici olma özelliğine sahiptirler.*" Bkz. Ahmet Davutoğlu, *a.g.e*., s. 198.

[230] Murat Yeşiltaş, "Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Tahayyülü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, s. 54.

[231] Murat Yeşiltaş, *a.g.e*., ss. 34-41.

sekiz çok uluslu imparatorluk yapısından birini oluşturan Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine kurulmuş, modern bir ulus devlet"[232] olarak nitelemektedir.

Türkiye'nin hem tarihi hem de coğrafi açıdan bölgesinin merkez ülkesi olduğunu vurgulayan Davutoğlu'na göre "*Türkiye'yi çevreleyen yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzaları, coğrafi olarak dünya ana kıtasının merkezini, tarihi olarak da insanlık tarihinin ana damarının şekillendiği alanları kapsamaktadır.*"[233] Davutoğlu bu söylemiyle Türkiye'nin Doğu ile Batı arasında köprü rolü oynayan/oynaması gereken bir ülke olduğuna yönelik düşünceye bir eleştiri getirirken, Türkiye'nin bağımsız varlığı olan bir aktör olarak uluslararası sistem içinde hareket kabiliyetine sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Davutoğlu'na göre Türkiye Doğu ile ilişkilerde Batı'nın değerlerini dayatmaya çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerde de Doğu'nun olumsuz değerlerini taşıyan bir Doğulu olarak algılanmamıza yol açan köprü rolü oynamak yerine; geliştirilen yeni diplomatik üslup çerçevesinde bir taraftan Doğulu kimliğiyle yüzleşirken, diğer yandan da Batı'nın nosyonlarını özümsemiş bir ülke olmayı amaçlamalıdır.[234] Böylelikle Huntington'un Türkiye için yaptığı "bölünmüş/parçalanmış ülke"[235] (*torn country*) tasvirine de karşı çıkan Davutoğlu, aksine Türkiye'nin "parçalanan dünyaları birleştirecek olan bir ülke"[236] olduğunu savunurken Türkiye'nin sahip olduğu çok boyutlu kimliğini bir avantaj olarak görmektedir.

Türkiye'nin 'köprü ülke' olarak algılanmasının yol açtığı sonuçları ve Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası konjonktürde yaşanan değişimlerin yarattığı

---

232 Ahmet Davutoğlu, *a.g.e*., s.7.

233 Türkiye'yi çevreleyen yakın kara havzası Balkanlar-Kafkaslar-Ortadoğu kuşağından oluşurken, Karadeniz-Boğazlar-Marmara-Ege-Doğu Akdeniz-Kızıldeniz-Basra-Hazar iç denizleri ve su geçiş yolları yakın deniz havzasını, Avrupa-Kuzey Afrika-Batı ve Orta Asya da yakın kıta havzasını oluşturmaktadır. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *a.g.e*.

234 Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581, (01.07.2014).

235 Samuel Huntington'un tezine göre Türkiye, Batıcı-modernist yönetici eliti ile Müslüman toplumu arasında, dolayısı ile de Batı ile Doğu arasında bölünmüş bir ülke olarak tasvir edilmiştir. Bkz. Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Penguin Books, Londra 1997, ss. 144-149.

236 Bkz. "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 3 Ocak 2011".

boşluğu[237] Türkiye'nin merkez ülke konumu çerçevesinde değerlendiren Davutoğlu, bu konumu değerli kılan bir diğer unsurun da Türkiye'nin sahip olduğu tarihi derinlik olduğunu ifade etmektedir. Davutoğlu'na göre modernite Avrupa merkezli bir tarihi sürecin eseriyken, küreselleşme başta Asya olmak üzere bütün insanlık birikiminin yeniden tarihin seyrine girmesi için fırsatlar sunmaktadır.[238] Tarihi birikimini etkin bir şekilde kullanabilecek toplumların ön plana çıkacağı bu süreçte Türkiye de tarihi derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturması durumunda yeni uluslararası konjonktüre daha uygun şartlarda giren bir "merkez ülke" konumunu kazanacaktır.[239]

Jeopolitiğin yanı sıra kimlik ve ekonomiyi de içinde barındıran stratejik derinlik anlayışı, yumuşak güç kullanımı ve proaktif bir dış politika kimliğini de gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede ön plana çıkan yumuşak güç kavramı, kaba kuvvet ve zorlamaya dayanmayan bir güç türünü ifade etmesi noktasında ekonomik ve askeri güçten farklılaşarak 21. yüzyıl dış politika yapımında en çok kullanılan araçlardan biri haline gelmiştir.[240] Türk dış politikasının yeniden yapılandırılmasında da temel bir çerçeve oluşturan bu kavram, Türkiye'nin bölgesinde cazibe merkezi olma hedefine kaynaklık etmektedir.

Türkiye'nin askeri ve jeopolitik kapasitesinden kaynaklanan sert gücü ile bütünleşen yumuşak gücünün artan rolü; Türkiye'nin demokrasi serüveni, kültürel kimliği, ekonomik dinamizmi ve diplomasi anlayışı ile yakından ilgilidir.[241] Bu yüzden Türkiye'nin yumuşak gücü bölge ülkeleriyle tarihsel ve kültürel bağlantılar, demokratik gelenek ve kurumlar ve gelişen serbest piyasa ekonomisi olmak üzere üç temel üzerine inşa edilmiştir.[242] Bu bağlamda demokrasiyle yönetilen ve liberal ekonomiyi benimseyen Müslüman bir ülke kimliğini ön plana çıkararak bölge

---

[237] Davutoğlu bu noktada Soğuk Savaş'ın fiilen bitmiş olmasına rağmen Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası dengelerini ve hukukunu belirleyecek olan nihai düzenlemelerin ve anlaşmaların yapılmadığını belirtir. Söz konusu boşluk, Soğuk Savaşı bitiren ateşkeslerin yapılmasına rağmen geniş ölçekli bir yeni dünya düzeninin oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır.
[238] Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik…*, s. 563.
[239] Gös. yer.
[240] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası", *İnsan ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 3, 2012, s. 67.
[241] Fuat Keyman, "Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm", *SETA Analiz*, Sayı 15, Ocak 2010, s. 5.
[242] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m.*, s. 14.

ülkeleri üzerinde çekicilik yaratmaya çalışan Türkiye; kültürel etkileşim faaliyetleri, dış politikada oynadığı "düzen kurucu" rol ve ekonomik insani yardımlara büyük önem vermektedir.[243] Bunların yanı sıra Türkiye, hem İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) hem de NATO'ya üye olan tek ülke olarak "Medeniyetler Çatışması" tezine karşı İspanya ile birlikte Medeniyetler İttifakı Girişimi'ne (MİG) eş başkanlık yapmakta ve bu girişime verilen uluslararası destek sayesinde yumuşak gücünü artırmayı hedeflemektedir.[244]

Türk dış politika yapıcıları son dönemde, Türkiye'nin yumuşak gücünü kullanabilmesini Müslüman bir kimliğe sahip olan Balkanlar, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyalarıyla olan ortak tarih ve kültür derinliğini siyasi bir program haline getirmesine bağlamışlardır.[245] Türkiye bu amaçla, aşağıdaki tabloda kullanılan sınıflandırmaya paralel olarak kamu diplomasisi, öğrenci değişim programları, bilimsel etkinlikler, turizm, televizyon dizileri, arabulucu politika stratejisi ve sivil toplum kuruluşlarını yumuşak güç araçları olarak ön plana çıkarmıştır. Yumuşak güç kullanımının ön plana çıkarıldığı söz konusu dış politika anlayışının kurumsallaşmasının en somut örneklerinden biri 1992 yılında kurulan ve faaliyet alanı giderek genişleyen Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) olmuştur. Daha güncel örnekler düşünüldüğünde ise 2009 yılında kurulan ve bugün itibariyle yurt dışında 30'un üzerinde kültür merkeziyle faaliyet gösteren Yunus Emre Enstitüleri[246] göze çarpmaktadır. 2010 yılında kurulan Kamu

[243] Tuba Çavuş, "Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye'nin Yumuşak Güç Kullanımı", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2012.
[244] İspanya Başbakanı J. L. Rodriguez Zapatero'nun teklifi üzerine 2005 yılında başlatılan MİG, Başbakan Erdoğan'ın da eşbaşkan olarak destek olmasından sonra Eylül 2005'te BM himayesine alınmıştır. 120'den fazla devlet ve uluslararası kuruluşun üyesi olduğu bir Dostlar Grubu tarafından desteklenen bu girişim, İslam ve Batı arasındaki güven ortamını sağlamaya yönelik olarak ortaya atılmıştır. Bkz. Nuri Yeşilyurt, "Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi Kutusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *Cilt III: 2001-2012*, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 15. Türk basınında İspanya'nın Medeniyetler İttifakı projesini rafa kaldırdığına dair haberlerin yayınlaması üzerine söz konusu iddiaları reddeden İspanya'nın Türkiye büyükelçisi Rafael Mendivil Peydro, projenin İspanya'nın 2015-2018 yıllarını kapsayan dış politika eylem planında yer aldığını ifade etmiştir. Bkz. "Spain Denies Shelving Alliance of Civilizations Initiative", *Today's Zaman*, 19 Ocak 2015, http://www.todayszaman.com/anasayfa_spain-denies-shelving-alliance-of-civilizations-initiative_370281.html, (13.04.2015).
[245] İbrahim Kalın, "Türkiye'nin İnce Gücü", *SETA*, 26 Şubat 2006, http://setav.org/tr/turkiyenin-ince-gucu/yorum/289, (15.09.2014).
[246] Yunus Emre Enstitüsü, http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/kurumsal, (13.04.2015).

Diplomasisi Koordinatörlüğü (KDK) ve Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), farklı dil ve lehçelerde yayın yapan TRT-Avaz[247] ve TRT Arapça kanalları da bu bağlamda Türk dış politikasını uygulayıcı araçlar haline gelmiştir.

	Davranışlar	**Temel Araçlar**	**Hükümet Politikaları**
Askeri Güç	zorlama caydırma koruma	tehdit kuvvet	zorlayıcı diplomasi savaş ittifak
Ekonomik Güç	teşvik zorlama	para verme yatırım	yardım rüşvet
Yumuşak Güç	hayranlık uyandırma gündem yaratma	değerler kültür politikalar kurumlar	kamu diplomasisi iki taraflı ve çok taraflı diplomasi

J. Nye'ın Güç Tipolojisi[248]

Türkiye'nin yumuşak güç kullanımını ön plana çıkarması, sürdürmeyi hedeflediği praoaktif dış politika açısından büyük kolaylıklar sağlamaktadır. AKP iktidarı döneminde üzerinde önemle durulan proaktif dış politika ilkesinin pratik yansımaları; "uyumla hareketi birleştirme çabası"[249] olarak nitelendirilen ritmik diplomasi anlayışı, arabuluculuk politikaları ve küresel örgütlerde etkin olma çabasında görülmektedir. Bu noktada Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı ilk yıl içerisinde Avrupa'ya 28, Ortadoğu'ya 27, Balkanlar'a 18, Asya'ya 9 ve ABD'ye

---

[247] 21 Mart 2009'da yayın hayatına başlayan TRT-Avaz kanalı; 27 ülke ve 13 muhtar cumhuriyette Türkçe, Azerice, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Türkmence, Boşnakça ve Arnavutça yayın yaparak Balkan, Kafkas ve Orta Asya coğrafyalarında Türk dünyasına hitap etmektedir. Bkz. "Tarihçe", *TRT*, http://www.trt.net.tr/Kurumsal/s.aspx?id=tarihce, (03.08.2014); "TRT Avaz, Arnavutça ve Boşnakça yayına başladı", *Zaman Makedonya*, http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/news Detail_get NewsById.action;jsessionid=17D3968673DE75ED56A7B789209AC657.node1?category=194&dt=2010&newsId=4578&columnistId=0, (03.08.2014).

[248] Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004, s. 31.

[249] Nur Batur, "Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil", Ahmet Davutoğlu ile Röportaj, *Sabah*, 4 Aralık 2009, http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/davutoglunun_ritmik_diplomasisi, (24.07.2014).

8 olmak üzere (diğer bölge ve ülkeler de hesaba katıldığında) toplam 100 yurtdışı ziyaret gerçekleştirmesi bu hareketliliği açıklamanın ötesinde kendisinin dış politikadaki "hiperaktifliğine" de örnek oluşturmaktadır.[250] Bunun da ötesinde; 2007 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Shimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın TBMM çatısı altında bir araya gelerek Genel Kurul'a hitap etmeleri ve aynı yıl Ekim ayında Abdullah Gül'ün Avrupa Konseyi'ni ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM) Genel Kurulu'nda konuşma yapması bu bağlamda dikkat çeken gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin 2009 yılında 151 üye ülkenin desteğiyle BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine seçilmesi ise daha somut bir netice olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fakat proaktif dış politikanın kendi başına bir dış siyaset hedefi olamayacağı[251] ve Türkiye'nin son derece dinamik bir bölgede aktif bir dış politika izleyerek kendi kapasitesini zorladığı yönündeki eleştiriler,[252] bu ilkenin uygulamada birtakım zorluklarla karşılaştığına işaret etmektedir. Hatta Türkiye'nin çatışmalara taraf olan ülkelerin davetini beklemeksizin arabuluculuk rolüne soyunarak diplomasi kurallarını göz ardı ettiği ve ortaya konulan önerilerin taraflarca kabul görmemesi neticesinde ülkenin itibarının zedelendiği dahi dile getirilmektedir.[253] Türkiye'nin 1980 yılından bu yana, özellikle de 2002 sonrasında dikkat çekici bir büyüme oranı yakalamasına rağmen ABD, Çin ve Japonya gibi ülkelerle arasında halen ciddi bir ekonomik güç uçurumu olması; Türkiye'nin ekonomik açıdan orta büyüklükte bir devlet olduğunu ve dış politikasını bu gerçeğe göre şekillendirmesi gerektiğini ortaya

---

[250] Bkz. Ziya Meral-Jonathan Paris, "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, Ekim 2010, Cilt 33, Sayı 4, s. 80.

[251] Çağrı Erhan, *a.g.e.*, s. 19.

[252] Hamas-El Fetih, Afganistan-Pakistan, Sırbistan-Bosna Hersek arasında arabulucu ya da kolaylaştırıcı rolleri oynamaya çalışan Türkiye'nin söz konusu faaliyetleri sonucunda çok fazla somut netice aldığı görülmemekle birlikte; Suriye-İsrail, İsrail-Filistin ve İran-ABD gerilimlerinde sorunun taraflarından birini destekler duruma düşmesi bu noktadaki sınırlılıkları ortaya koymaktadır. Bkz. Cenap Çakmak- Mustafa Yetim-Fadime Gözde Çolak, *Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, Rapor No 31, İstanbul, Nisan 2011, s. 22.

[253] Söz konusu eleştiriyi dile getiren Nur Bilge Criss, Türkiye'nin Rusya ve Gürcistan arasındaki çatışmada arzu ettiği rolü oynayamamasını bu noktada bir örnek olarak ortaya koymuştur. Nur Bilge Criss, "Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments", *UNISCI Discussion Papers No 23*, Mayıs 2010, s. 21.

koymaktadır.[254] Ekonominin dış politikada "sorun çözücü bir araç" olarak işlerliğinin artmasına rağmen, Türk dış politikasında sürdürülebilir bir araç olarak kullanılabilmesinin önünde önemli engeller bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.[255] Bu noktada yapılması gereken Türkiye'nin gücünün sınırlarını belirleyen siyasi ve ekonomik kapasitesinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi ve Dışişleri Bakanlığı'nın mevcut imkân ve potansiyelinin artırılmasıdır.

4.1.1.2. Komşularla Sıfır Sorun Politikası

Soğuk Savaş sonrasında- başta Balkan ve Ortadoğu ülkeleri olmak üzere- istikrarsız ve çetin komşular arasında diken üstü bir vaziyette kalan Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca üç kez komşularıyla savaşın eşiğine gelmiştir.[256] 1992 yılında Ermenistan, 1996'da Yunanistan ve 1998'de Suriye ile yaşanan sorunların yanı sıra Rusya ve İran ile de ilişkilerin gergin bir zeminde sürdürülmesi Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinin tehdit ve güvensizlikle şekillendiğini ispatlar nitelikte olmuştur. Öcalan'ın 1999'da ele geçirilmesi ve ardından gelen ateşkes süreci Türkiye'nin dış politikasında büyük bir rahatlama sağlamış, İsmail Cem'in başlattığı "Komşuluk Forumu" girişimiyle de ilişkilerde yeni bir tamir süreci başlamıştır.[257] 2000'li yıllarda ise Ahmet Davutoğlu tarafından uygulamaya konulan "komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde süren komşularla yakınlaşma çabası dış politikanın odak noktası haline gelmiştir.

"*Komşularıyla ilişkilerini tüm sorunlardan arındırmayı, en azından mümkün olduğu kadar azaltmayı*"[258] hedefleyen Türkiye, "komşularla sıfır sorun" söylemini bu doğrultudaki hedef ve idealini yansıtan bir slogan olarak kullanmaktadır. AKP

---

[254] Kemal İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 7-9.

[255] Türk dış politikasının politik ekonomisine ilişkin yapısal sorunları ele alan Mustafa Kutlay, ekonominin dış politikada sorun çözücü bir unsur olarak kullanılabilmesinin önündeki engelleri "kapsamlı sanayi stratejisinin eksikliği", "Türk dış ticaretinin asimetrik yapısı" ve "toplumsal kutuplaşma/sinerji eksikliği" olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Bkz. Mustafa Kutlay, "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35, Güz 2012, ss 101-127.

[256] Joshua W. Walker, "Introduction: The Sources of Turkish Grand Strategy…", s. 6.

[257] İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Strateji Konumdan Stratejik Modele", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 30, Sayı 252, 2009, s. 72.

[258] "Komşularla Sıfır Sorun Politikamız", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa (07.07.2014).

döneminin en çok kullanılan dış politika ilkesi haline gelen bu yaklaşım,[259] Türkiye'nin etrafında bir barış ve istikrar ortamı oluşturma amacını yansıtmaktadır. Bu politika ayrıca "Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir" psikolojisinden ve buna bağlı olarak gelişen savunmacı refleksten kurtulmaya yönelik[260] hassasiyetin bir sonucudur. Türkiye'nin uzun yıllar boyunca kendi iç sorunlarını çözebilmek için bölgesel gelişmelerin olumsuz etkilerinden korunma amacı güttüğü düşünüldüğünde, komşularla sıfır sorun politikasının bölgesel istikrara yapılan vurgu bakımından devamlılık arz ettiği görülmektedir.[261] Ancak AKP dönemini farklı kılan, bu politikanın somut bir dış politika vizyonu olarak tanımlanmasıdır. Bu dönemde bölgesinde nüfuzunu artırmayı ve küresel meselelere müdahil olmayı hedefleyen Türkiye, enerjisinin önemli bir kısmını komşulardan gelebilecek tehditlerle uğraşarak tüketmek istememektedir.[262]

11 Eylül sonrası artan terör endişesi ve buna bağlı olarak gelişen özgürlükleri kısıtlama eğilimine rağmen özgürlük temelli politikalar uygulayabilme hedefini ifade eden[263] güvenlik-özgürlük dengesi ilkesi, komşularla sıfır sorun politikasına dayanak oluşturan en önemli unsurlardan biridir. Davutoğlu'nun temel dış politika ilkelerinden biri olan güvenlik-özgürlük dengesi, Türkiye'nin iç ve dış politikasına hâkim olan güvenlik anlayışı ve tehdit algısını değiştirerek demokrasi vurgusunu ön plana çıkarma çabasını yansıtmaktadır. Ülkenin güvenliği adına vatandaşların hak ve özgürlüklerine sınırlama getirmekten kaçınmayı gerektiren bu ilke, bölge ülkeleriyle ilişkilerde de demokrasinin teşviki ve desteklenmesine zemin hazırlamıştır. Güvenlik ile özgürlük arasında denge sağlanamadığında siyasal rejimin meşruiyetinin sorgulanmaya başlayacağının ve yönetimlerin otoriter hale gelebileceğinin altını

---

[259] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m.*, s. 17.
[260] Ahmet Davutoğlu, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı".
[261] Oğuzlu'ya göre, AKP iktidarı dönemi (2002-2012) iyi komşuluk ilişkilerine yapılan vurgu bakımından Cumhuriyet'in ilk yirmi yılıyla ciddi benzerlikler taşımaktadır. Buna paralel olarak, "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" anlayışı ile komşularla sıfır sorun politikası benzer bir mantık örgüsünü yansıtmaktadır. Bu benzerlik, iki dönemde de ülke içinde önemli toplumsal değişim süreçleri yaşanırken Türkiye'nin yakın çevresinde ciddi istikrarsızlık ve kaos ortamının hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Bkz. Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz", *OrtadoğuAnaliz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012.
[262] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 69.
[263] Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 79.

çizen Davutoğlu, Türkiye'nin 2002'den bu yana güvenliğini riske atmadan sivil özgürlükleri geliştirdiğini ifade etmiştir.[264]

2007 yılı sonbaharında Irak'ta konuşlanan teröristlere yönelik yapılan operasyonlar süresince olağanüstü hal ilan edilmemesi ve seçimlerin ertelenmemesi gibi gelişmelerin[265] yanı sıra AKP iktidarının ilk yıllarında küresel ölçekli güvenlik politikalarının uygulandığı bir dönemde çıkarılan AB uyum yasaları da[266] güvenlik-özgürlük dengesi ilkesinin bir sonucu olarak gösterilmiştir. Bu ilkenin bölgesel politikalara etkisi ise 2011 yılından itibaren birçok Arap ülkesinde yönetim değişikliğine neden olan toplumsal ayaklanmalara Türkiye'nin söylemsel ve pratik düzeyde verdiği destekte görülmektedir.[267] Söz konusu örneklere rağmen Türkiye'nin dış politikada güvenlik-özgürlük ikilemiyle çok fazla yüzleşmemiş olması ve bu ikilemde nasıl tavır aldığının Kürt sorunu ve PKK (Kürdistan İşçi Partisi) ile mücadele konusunda izlediği siyasete bakılarak anlaşılabileceğinin altı çizilmektedir.[268]

Komşularla sıfır sorun politikasının uygulanabilir olup olmadığı konusu bu politika ile ilgili tartışmaların odak noktası durumundadır. Uluslararası arenada birçok aktörle etkileşim halinde olan Türkiye'nin söz konusu aktörlerin çakışan çıkarları karşısında sıfır sorun politikasını sorunsuz bir şekilde uygulayabilmesi zor görünmektedir. Ermenistan ile ilişkiler normalleştirilirken Azerbaycan'ın tepkisiyle karşı karşıya kalınması, İran'ın nükleer programı sebebiyle uluslararası alanda yalnızlaşmasını önlemek için faaliyetlerde bulunurken ABD ve AB politikalarıyla ters düşülmesi bu durumu örnekler niteliktedir.[269] Çağrı Erhan'ın da belirttiği gibi, komşularla sıfır sorun politikası "*ancak tamamı aynı ilkeleri benimsemiş, aynı değerler kümesine dâhil olan ülkelerle ilişkilerde geçerli olabilir.*"[270] Davutoğlu da 2010 yılında verdiği bir röportajında "*diğer aktörler bizim değerlerimize saygı*

[264] Gös. yer.
[265] Ahmet Davutoğlu, *a.g.m.*, s. 80.
[266] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m.*, s. 14.
[267] Murat Yeşiltaş-Ali Balcı, *a.g.m.*, s. 15.
[268] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s.69.
[269] Davutoğlu'nun dış politikada dengeleri gözetemeyerek sıfır sorun politikasını yürütmekte zorlandığına dair eleştiriler için bkz. Cüneyt Ülsever, "Bir Ahmet Davutoğlu Analizi", *Yurt Gazetesi*, 26 Temmuz 2012, http://www.yurtgazetesi.com.tr/bir-ahmet-davutoglu-analizi-makale,1514.html, (12.02.2015).
[270] Çağrı Erhan, s. 17.

gösterirlerse sıfır sorun mümkün olur, [fakat] bu bütün taraflarla iyi ilişkilere sahip olmak için sessiz kalacağımız anlamına gelmez" diyerek benzer bir noktaya dikkat çekmiştir.[271]

Arap Baharı sonrası Suriye ile ilişkilerin gitgide kötüleşmesi; iyi komşuluk ilişkileri kapsamında karşılıklı olumlu adımlar atılmasına rağmen "*ilişkilerin sağlam zemine oturtulamaması ve çıkar ilişkilerinin ikili bir münasebetten ibaret görülerek küresel siyasetin seyrinin gözden kaçırılması*"[272] sonucu ortaya çıkan istikrar sorununa işaret etmektedir. Bu yüzden komşularla sıfır sorun politikasının kısa vadede istenilen düzeyde olumlu sonuçlar doğuramadığı ve başarısız olduğu gözlenmiştir. Böylelikle Suriye özelinde yakaladığı başarıyla Türk dış politikasının "amiral gemisi" durumunda olan komşularla sıfır sorun politikası, bugün gelinen noktada Türk dış politikasının "yumuşak karnı" ya da "Aşil topuğu" olarak nitelenebilecek hale gelmiştir.[273] Öyle ki, bu politikanın Türkiye'nin komşularıyla sorunlarını azaltmak bir yana "sıfır sorunsuz komşu"[274] ya da "sırf sorun" yarattığına dair eleştiriler dahi dile getirilmektedir. Buna rağmen başarılı bir şekilde uygulandığı takdirde Türkiye'ye uzun vadede önemli kazanımlar sağlayacağı düşünülen bu politikanın sürdürülmek istenmesi, Türk politika yapıcılarının Türkiye'nin komşularıyla sorunlarını olabildiğince kısa zamanda çözmesinin bir zorunluluk haline geldiğini düşündüklerini göstermektedir.

Komşularla sıfır sorun politikası hakkındaki bir diğer eleştiri ise bu politikanın ideolojik bir yönelimin sonucu olduğunu savunanlar tarafından yöneltilmektedir. Türkiye'nin ekseninin kaydığı yönündeki tartışmalara da zemin hazırlayan bu tutuma karşı Türkiye'nin bu konuda ideolojik değil akılcı bir politika izlediği tezi öne sürülmüştür.[275] İki kutuplu düzenin yarattığı "alternatif ilişkiler" algısının

---

[271] Blake Hounsell, "Mr. Zero Problems", Ahmet Davutoğlu ile Mülakat, *Foreign Policy Magazine*, 29 Kasım 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/11/29/mr_zero_problems, (12.07.2014).
[272] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 65.
[273] Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş", *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*, Derleyen: Birol Akgün, SDE Analiz, s. 65.
[274] Bkz. Joost Lagendjik, "Sıfır Sorunsuz Komşu", *Zaman*, 2 Kasım 2011, http://www.zaman.com.tr/joost-lagendijk/sifir-sorunsuz-komsu_1197528.html, (02.10.2014).
[275] Davutoğlu, örneğin, Rusya ile Güney Akım hattının Karadeniz'den geçmesi için anlaşmasının ardından bu durumun Avrupa'da endişelere yol açtığına dair sorulara "*Kuzeyden güneye doğru bir doğalgaz ve petrol akımı ihtiyacı varsa, ki var, Türkiye'nin ne yapıp edip bunun kendi üzerinden geçmesini temin etmesi rasyonel bir davranıştır, ideolojik bir davranış değildir*" şeklinde cevap

günümüzde geçerli olmadığı savunulurken; aynı anda ABD, AB, Rusya ve İran gibi ülkelerle geliştirilen ilişkilerin birbirine alternatif oluşturmak yerine birbirini tamamlar nitelikte olduğu ifade edilmektedir. Davutoğlu, *"[Artık] iki kutuplu bir dünyada yer almıyoruz, yani Rusya ile geliştirdiğimiz iyi ilişkilerimiz AB'ye alternatif değildir, ya da ABD ile model ortaklığımız Rusya'ya karşı geliştirilen yeni bir ortaklık değildir"*[276] diyerek eleştirilere karşılık vermiştir.

Komşularla sıfır sorun politikasının ideolojik eksenli olmadığına dair sunulan argümanlardan biri de çok boyutlu dış politika ilkesiyle ilgilidir. Bu ilkeye göre Türkiye'nin farklı küresel aktörlerle ilişkileri birbirine rakip olmak yerine birbirinin tamamlayıcısı olmak üzere kurgulanmıştır.[277] Güvenlik ve kimlik odaklı tek boyutlu dış politika anlayışının terk edilmesi anlamına gelen bu politika neticesinde dış politika kararlarında birçok farklı aktör ve unsurun dikkate alınması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Türkiye bu politikaya uygun biçimde ABD ile ilişkilerini NATO ve ikili ilişkiler bağlamında değerlendirmekte; AB üyelik süreci, Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri ve Avrasya senkronizasyon politikasını birbirini tamamlayan parçalar olarak görmektedir.[278] Böylece amaçlanan; ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri bağımlılığının bir ya da birkaç ülkeye endekslenmemesidir.[279]

Bu konuda altı çizilen bir diğer nokta da Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya ve zaman diliminin böyle bir politika izlemeyi gerekli kıldığı ve çok boyutlu dış politikanın pek çok devletin dış politika ilkelerinin başında yer aldığıdır.[280] Ayrıca çok boyutlu dış politika izlemeye çalışan ilk iktidarın AKP hükümeti olmadığı da bu noktada sıkça hatırlatılmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında öncüsü olduğu KEİ, EİT ve D-8 gibi girişimlerin rasyonel bir zeminde değerlendirilmemeleri ve kısa dönemli bunalımların etkisiyle motivasyonlarını

vermiştir. Bkz. "Davutoğlu: Türkiye ideolojik değil, rasyonel davranıyor", *Zaman*, 10 Ağustos 2009, http://www.zaman.com.tr/dunya_davutoglu-turkiye-ideolojik-degil-rasyonel-davraniyor_878859.html, (13.07.2014).

276 Ahmet Davutoğlu, "Principles of Turkish Foreign Policy", SETA Vakfı Washington D.C Ofisi'nde yapılan konuşma, 8 Aralık 2009, http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf, (13.07.2014).

277 Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Foreign Policy Vision…", s. 82.

278 Gös. yer.

279 Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 59.

280 Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 60.

kaybetmeleri nedeniyle başarısız oldukları ifade edilse de[281] söz konusu kuruluşlar Türkiye'nin çok taraflı dış politika anlayışının öncüleri olarak görülmektedir.

4.1.1.3. Yeni Osmanlıcılık

Türkiye'nin son dönemde aktif dış politika hamleleriyle Ortadoğu'da ve dünyada yeniden oyun kurucu olma çabaları, bu yolla Osmanlı İmparatorluğu'nu ihya etmeye dayalı bir dış politika yönelimine girdiği iddialarına yol açmıştır. Söz konusu iddialar, Türkiye'nin son dönemde edindiği "Yeni Osmanlıcı"[282] dış politika yönelimiyle bir çeşit eksen kayması yaşadığı yönündeki eleştirilere de zemin hazırlamıştır. Daha önce de Özal dönemi dış politikasıyla ilgili tartışmalara konu olan bu yönelim,[283] Batılı ülkelerin yanı sıra eski Osmanlı coğrafyasında yaşayan ülkeleri de tedirgin etmesinden dolayı AKP hükümetleri tarafından sahiplenilmemektedir.[284] Buna rağmen, açıkça "Yeni Osmanlıcı" etiketini kabullenmeyen AKP hükümetleri, dış politikada Osmanlı vurgusunu sıkça

---

281 Davutoğlu'nun da belirttiği gibi KEİ Rusya ile, EİT ise İran ile yaşanan kısa dönemli gerginliklerden etkilenmiş; D-8 ise iç politikadaki çekişmeler sonucu etkisiz hale gelmiştir. Bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik…*, s. 282.

282 Kökleri 19. yüzyılda ortaya çıkan Osmanlıcık akımına dek uzanan Yeni-Osmanlıcılık düşüncesinin 1990'lı yıllarda Türk dış politikasının yönü ve geleceğine ilişkin değerlendirmelerde önemli bir referans noktası haline geldiği gözlenmiştir. Hadi Uluengin, Zülfü Livaneli ve Cengiz Çandar gibi yazarlar tarafından temellendirilen bu düşünce, farklı işlevsel boyutlarda ele alınarak Osmanlı geçmişinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Uluengin'e göre Yeni-Osmanlıcılık, Türkiye'nin Osmanlı geçmişi ve Cumhuriyet dönemi arasındaki bağları onarmak için "psikoterapik bir süreç" işlevi görürken, Livaneli Yeni-Osmanlıcılığa karşı mesafeli durulması gerektiğini ve yalnızca kültürel boyutlarına odaklanılmasının faydalı olabileceğini ifade etmiştir. Cengiz Çandar ise Yeni-Osmanlıcılık düşüncesini devlet yönetiminde Osmanlılara benzer yaklaşımlar sergileyerek iç ve dış politika sorunlarını çözme noktasında bir araç olarak öne çıkarmıştır. Bkz. Ahmet Sözen, *a.g.m.*, ss. 106-107.

283 Özal ve Erbakan'ın dış politika hedeflerine atıfta bulunularak ortaya atılan Yeni-Osmanlıcılık kavramsallaştırması, "etnik Türklük ögesini öne çıkaran" bir Osmanlıcılık anlayışını ifade etmesi bakımından AKP hükümetlerinin sahip olduğu iddia edilen Yeni-Osmanlıcı anlayışla birebir örtüşmemektedir. Her iki anlayış da daha güçlü bir Türkiye inşa edilmesi için Osmanlı'yı bir esin kaynağı olarak kurgulamakta; fakat 1990'lı yıllarda ortaya atılan Yeni-Osmanlıcı anlayış, Osmanlı Devleti'ni "Müslüman Türklerin muhteşem başarısı" olarak etnikleştirmeye çalışması ve "bölgesel olarak egemen, kalkınmış, ama demokratik olması gerekmeyen bir Türkiye" hedeflemesi dolayısıyla daha farklı bir Osmanlı ve Türkiye algısına dayanmaktadır. Bkz. M. Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*, Derleyen: Şaban H. Çalış-İhsan D. Dağı-Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara 2001, ss. 40-43.

284 Davutoğlu, 2013 yılında yaptığı bir konuşmada Yeni Osmanlıcılık suçlamalarını reddederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Bütün Avrupa sınırları ortadan kaldırıp birleştiğinde Yeni Romacı ya da Yeni Kutsal Roma İmparatorluğu olmuyor da biz niçin yüz yıl önce bir arada yaşamış halkları yeniden bir araya gelmeye çağırdığımızda Yeni Osmanlıcı olmakla suçlanıyoruz?*" Bkz. Çınar Kiper, "Sultan Erdogan: Turkey's Rebrading into the New, Old Ottoman Empire", *The Atlantic*, 5 Nisan 2013, http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/04/sultan-erdogan-turkeys-rebranding-into-the-new-old-ottoman-empire/274724/, (19.03.2015).

kullanmaktadırlar. Örneğin Davutoğlu, söz konusu eleştirileri reddederken dahi şu sözleri sarf etmiştir: "*Hiç kimseyle savaşmadan… Saraybosna'yı Şam'a, Bingazi'yi Erzurum'a, Batum'a bağlayacağız… Size şimdi apayrı ülkeler gibi gelebilir ama bundan 110 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçalarıydılar.*"[285] Bu yüzden, AKP'nin dış politikasında bir "Osmanlılık" boyutu olduğu Yeni-Osmanlıcılık şeklinde bir politika izlenmediğini öne süren yazarlar tarafından da kabul edilmektedir.[286]

Türkiye'nin dış politikasının yanı sıra iç politikasının da kapsamlı bir dönüşümünü öngören Yeni-Osmanlıcılığın laiklik anlayışının yumuşatılması ve Kürt sorunun din ortaklığı temelinde çözülmesi hedeflerini içerdiği ifade edilmektedir.[287] Bu durum, Türkiye'de Kemalizm'in, siyasetin, toplumun ve kimliğin yeniden tanımlanması anlamına gelen kapsamlı bir dönüşüme işaret etmesinden dolayı "Yeni-Osmanlıcılık" kavramını yalnızca bir dış politika ilkesi olarak ele almayı güçleştirmektedir.[288]

AKP dönemi dış politikasının Yeni Osmanlıcılık ekseninde yürütüldüğüne dair eleştirileri şekillendiren ilk unsur Türkiye'nin son dönemde Osmanlı mirasına bakışında yaşanan değişimdir. "Pozitif Osmanlı algısına" dayalı olarak Osmanlı mirasının sahiplenilmesini öngören yeni anlayış, Osmanlı'dan kopuşu ve Osmanlı geçmişine karşı yabancılaşmayı eleştirmektedir. Cumhuriyet öğretisinin Türk toplumunun ahlaki ve etik ihtiyaçlarını karşılayamaması ve Türk ulus-devletinin küreselleşme karşısında savunmacı bir pozisyona gerilemesi, Yeni-Osmanlıcı eğilimlerin Türkiye'de ağırlık kazanmasının nedenleri arasında gösterilmektedir.[289]

Böylelikle, bir yandan Osmanlı ve İslam'la arasına mesafe koyan resmi ideoloji reddedilirken, diğer yandan da Osmanlı tecrübesi, "*çok kültürlü bir toplumsal yapı*

---

[285] "Davutoğlu: Saraybosna'yı Şam'a Bağlayacağız", *ntvmsnbc*, 3 Mart 2013, http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25426262/, (20.03.2015).

[286] Bkz. Bilal Sambur, *a.g.m.*, ss. 81-82.

[287] İlhan Uzgel, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Tablosu (2002-2009)*, Derleyen: İlhan Uzgel-Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ekim 2013, s. 359.

[288] Gös. yer.

[289] Suat Kınıklıoğlu, "The Return of Ottomanism", *Today's Zaman*, 20 Mart 2007, http://www.todayszaman.com/columnist/suat-kiniklioglu/the-return-of-ottomanism_105869.html, (08.04.2015).

içinde farklılıkları barış ve çoğulculuk içinde yaşatan bir model"[290] olarak yansıtılmaktadır. Bu durum, dış politika anlayışında da önemli değişikliklere sebep olarak eski Osmanlı coğrafyasıyla yakından ilgilenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin Ortadoğu'da sergilediği aktif tutum Yeni Osmanlıcık ile ilişkilendirilmektedir. Fakat bu konuda altı çizilen nokta, Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden diriltmeyi amaçlayan "emperyal genişlemeci" bir politika izlemek yerine yumuşak gücünü ön plana çıkararak dış politikada etkili olmayı hedeflediğidir.[291]

Yeni Osmanlıcık iddialarının ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer unsuru Türkiye'nin -özellikle son dönemde mezhepçi/Sünni yönü ağır basan-[292] İslam eksenli bir dış politika izlediğine dair iddialar oluşturmaktadır.[293] AKP hükümetleri tarafından Türkiye'nin İslami kimliğinin ve Ortadoğulu karakterinin önceki hükümetlere göre daha fazla vurgulanması ve Türkiye'nin sorunlu bir bölge olarak gördüğü Ortadoğu'dan uzak duran geleneksel politikasının değişmesi ise söz konusu iddiaları güçlendirerek son dönem dış politikasının Yeni Osmanlıcık hedefiyle bağdaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Bu yüzden Yeni Osmanlıcı vizyon, Türkiye'nin İslami bir kimlik vurgusuyla bölgesel liderlik amacı gütmesine ve neticede dış politikasının Ortadoğululaşmasına/İslamlaşmasına sebep olduğu için eleştirilmektedir. Davutoğlu'nun Arap dışişleri bakanlarına hitaben yaptığı bir konuşmada "*Yakında Kudüs başkent olacak ve hep birlikte gidip Mescid-i Aksa'da namaz kılacağız*."[294] temennisinde bulunarak bağımsız bir Filistin devletinin kuruluşuna işaret etmesi de İslami vurgunun söylem düzeyine taşınmasının örneklerinden birini oluşturmaktadır.

---

[290] Bilal Sambur, *a.g.m.*, s. 81.
[291] Ömer Taşpınar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism", *Carnegie Papers No. 10*, Carnegie Middle East Center, Eylül 2008, s. 3.
[292] Bkz. Burak Gümüş, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013, ss. 79-80.
[293] Bu konuda bir örnek için bkz. Efraim Inbar, "Türk Dış Politikası İslamileşiyor", *Radikal*, 5 Kasım 2009, http://www.radikal.com.tr/dunya/turk_dis_politikasi_islamilesiyor-962827, (09.04.2015).
[294] Aslı Aydıntaşbaş, "Davutoğlu: Bir Gün Mescid-i Aksa'da Namaz Kılacağız", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2010, http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-bir-gun-mescid-i-aksa-da-namaz-kilacagiz-/asli-aydintasbas/siyaset/siyasetyazardetay/14.06.2010/1250500/default.htm, (14.04.2015).

Son dönem Türk dış politikasının Yeni Osmanlıcılık ile ilişkilendirilmesinin doğru olmadığını vurgulayan bazı çalışmalarda bunun yerine "yeni medeniyet söylemi" ön plana çıkarılmaktadır. Duran bu söylemi şu şekilde açıklamıştır:

> "*Yeni bir medeniyet söylemi, Türkiye'nin dünyadaki yerini ve kimliğini Batıcılık, Yeni-Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi siyasi akımların ana argümanlarını içeren yeni bir sentezle anlama çabasıdır. Bu yeni dış politikada, AB ve ABD ile ilişkiler Batıcı yanın, Balkanlar ve Ortadoğu boyutuyla Yeni-Osmanlıcı unsurun, İslam dünyasıyla geliştirilen ilişkiler yönüyle İslamcı yanın ve son olarak Orta Asya boyutuyla Türkçü ögenin harmanlandığı ileri sürülebilir.*"[295]

Böylelikle bu yeni medeniyet perspektifinin ortaya çıkardığı sentezle Türk dış politikasında bir kimlik krizi ya da tercihi ihtimali reddedilmekte; Türkiye'nin Batı ile İslam arasında bir köprü, Batı'nın bir cephe ülkesi olduğu ya da bağlı olduğu tarihi, coğrafi ve kültürel bölgeler arasında parçalanmış bir ülke olarak değerlendirilmemesi gerektiği ortaya konmaktadır.[296]

4.1.2. Türk Dış Politikasında Değişen Aktörler

Türkiye'de dış politika kararlarının alınması ve uygulanması süreci incelendiğinde Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanı gibi aktörlerin etkili olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllarda özellikle güvenlik boyutu öne çıkan dış politika kararlarında Genelkurmay Başkanlığı'nın etkisinin artması, ordunun dış politika yapım sürecindeki rolünün tartışılmasına neden olmuştur. Türk siyasi hayatında her zaman belirgin bir konumda olan ordu, devleti kurmuş olan askeri-sivil bürokrasinin etkinliği sayesinde "Kemalist ilkelerin koruyucusu ve düzenleyici aracı" haline gelmiş; böylece iç ve dış tehlikelere karşı milletin birliğini ve toprak bütünlüğünü koruyan ve ülkenin çağdaşlaşmasına zemin hazırlayan bir misyona sahip olmuştur.[297] Sivil politikaya güvensizliğinin bir göstergesi olarak kendisini hükümet(ler)in değil, (Kemalist) siyasi yönetim şeklinin hizmetinde gören

---

[295] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 389.
[296] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 390.
[297] Gülistan Gürbey, *Arızalı Demokrasilerde Dış Politika: 1983-1983 Özal Döneminde Türkiye'de Toplumsal Talepler ve Karar Süreçleri*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010, s. 55.

ordu; söz konusu anlayıştan uzaklaşıldığını düşündüğü anda –kendi milli güvenlik anlayışı gereği- siyasi müdahaleyi meşru görmüştür.[298] Askeri yapının dış politika süreci üzerindeki etkisi ise askeri yetkililerin Milli Güvenlik Kurulu (MGK) içinde edindikleri etkin konumun yanı sıra Türkiye'de "*dış politika, ulusal güvenlik ve savunma politikası kavramları arasındaki ayrımların belirsizliği*" neticesinde ortaya çıkmıştır.[299]

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 örneklerinde olduğu gibi siyasal sürece doğrudan müdahale eden ve bununla birlikte çağdaşlaşma yolunda da topluma önderlik etmeyi amaçlayan TSK, toplumun siyasal bilinçlenme düzeyinin gelişmeye başlaması ve ordunun siyasal iktidara tâbi olduğu düşüncesinin yerleşmesiyle birlikte Türk siyasal hayatındaki etkinliğini büyük ölçüde yitirmiştir.[300] Böylece TSK'nın ulusal sistem içindeki temel işlevinin "sadece ulusal güvenliği sağlamak" olduğuna dair görüş kabul edilmeye başlanmıştır.[301] AKP'nin iktidara gelmesinin ardından MGK'nın sivilleşmesi ve hâkim konumunun zayıflamasına yönelik atılan adımların "*Türk dış politikasının askeriye ağırlıklı bir faaliyet ve süreç olmaktan uzaklaşması*"[302] ile sonuçlanması da ordunun dış politikadaki etkinliğinin de benzer şekilde azalmasına yol açmıştır.

Türkiye'de siyasal iktidar ile TSK arasındaki ilişkinin dış politika kararlarına yansıması düşünüldüğünde söz konusu aktörler arasında güçlü bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulduğu göze çarpmaktadır. Türkiye'de dış politikaya ilişkin önemli kararların Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'nın da katıldığı MGK tarafından görüşülmesi ve dış politikada ortaya çıkan ani gelişmelerin zaman zaman Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı arasında üçlü bir şekilde değerlendirilmesi ise bu durumun birer göstergesi

[298] Gülistan Gürbey, *a.g.e.*, s.56.
[299] Gencer Özcan, "Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Derleyen: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 20.
[300] Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, ss. 176-177.
[301] Osman Metin Öztürk'e göre TSK'nın günümüzde siyasal sürece dolaylı olarak katılması büyük ölçüde artan savunma harcamalarından ve "topyekün savaş" ve "dehşet dengesi" gibi olguların sonucu olarak savaşın ve savaş yönetiminin aldığı yeni görünümden kaynaklanmaktadır. TSK bu etkinliğini ulusal güvenliğin sağlanmasına daha çok kaynak temin etmek için kullanmaktadır. Bkz. Osman Metin Öztürk, *a.g.e.*, s. 177.
[302] Ramazan Gözen, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye'nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009, s. 113-114.

olarak karşımıza çıkmaktadır.[303] Birinci Körfez Savaşı sırasında ordunun daha tedbirli hareket edilmesine yönelik uyarılarına rağmen Özal'ın koalisyon güçleri arasında aktif rol almak istemesi sonrası Genelkurmay Başkanı Torumtay'ın istifa etmesiyle siyasetteki gücünü bir ölçüde yitiren ordu; Özal'ın ölümünden sonra PKK'ya ve İslamcı akımlara karşı yürütülen mücadelede merkezi bir rol üstlenerek etkinliğini yeniden kazanmıştır.[304] AKP dönemi ile birlikte değişen sivil-ordu ilişkilerine paralel olarak ordunun siyasetteki etkinliğinin kırılması, söz konusu karşılıklı bağımlılığın bir ölçüde azalmasına neden olmuştur.

Türkiye'de son dönemde sivil ve askeri bürokratik elitlerin siyaset karşısında güç kaybına uğraması, Türkiye'nin Arap ülkeleri için model olarak gösterilmesinin nedenlerinden birini oluştururken,[305] aynı zamanda dış politikada temel karar alıcıların değişmesi anlamına geldiği için Türk dış politikası için önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Bu durumun dış politikaya en temel yansıması dış politikada temel karar alıcı konumuna gelen AKP iktidarının güvenlik, demokratikleşme ve ekonomik kalkınma arasında yeni bir denge kurarak "milli menfaat" kavramına yeni bir tanım getirmesi[306] olmuştur. Buna paralel olarak iç ve dış tehdit algılamalarının değişmesi gerektiğinin altı çizilmiş ve söz konusu değişim, "Kırmızı Kitap" olarak da adlandırılan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin içeriğinin güncellenmesiyle birlikte daha da somut hale gelmiştir.[307]

4.1.3. Türkiye'nin Değişen Ortadoğu Politikası ve Batı ile Uyumu

Ortadoğu ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin Batılı karakterine zarar vereceği endişesi, Cumhuriyet tarihi boyunca Türk yöneticileri bölgeden uzak durmaya

---

[303] Osman Metin Öztürk, *a.g.e.*, ss. 164-165.
[304] F. Stephen Larrabee-Ian O. Lesser, *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Çeviren: Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 49.
[305] Tunus ve Mısır gibi ülkelerin de benzeri bir süreçten geçtiklerine işaret eden Duran ve Yılmaz, ülkenin kaderine karar verenlerin artık siyasi elitler olması noktasında Türkiye'nin bir model teşkil ettiğini savunmuştur. Bkz. Burhanettin Duran-Nuh Yılmaz, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Derleyen: Burhanettin Duran-Kemal İnat-Ali Resul Usul, SETA Yayınları XVIII, Kasım 2012, s. 48.
[306] Gös. yer.
[307] Bu konuda bkz. Aslı Aydıntaşbaş, "Kırmızı Kitap'ta Köklü Değişim", *Milliyet*, 28 Haziran 2010, http://www.milliyet.com.tr/kirmizi-kitap-ta-koklu%20degisim/asliaydintasbas/siyaset/yazardetayarsiv/28.06.2010/1256142/default.htm, (15.02.2015).

itmiştir.[308] Belirli dönemlerde kendisi istemediği halde Ortadoğu sorunlarının içine çekilen ve bu durumdan rahatsız olan Türkiye, bölgeyle çok fazla "haşır neşir olmak" istemediği için Arap ülkeleriyle kurumsal bir çerçevede işbirliği yapmak üzere örgütlenme fikrini ciddi anlamda bir seçenek olarak görmemiştir.[309] Buna ek olarak, Arap halklarının Osmanlı'ya ihanet ettikleri inancı Türklerin gözünde olumsuz bir Arap imajı oluştururken;[310] diğer taraftan da Osmanlı geçmişinin Arap bağımsızlığını geciktiren bir unsur olarak görülmesi ve sonrasında Türkiye'nin bölgeye Batı adına yaklaşan bir aktör olarak algılanması Arap halklarının gözünde olumsuz bir Türk imajı oluşmasına neden olmuştur. Böylece Türkiye, Batı'nın bir parçası olma hedefi ve İsrail ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde Batı'ya yakın durmayı tercih ederken; Arap devletleri ise sömürgeciliğin tasfiyesi ve İsrail meseleleri nedeniyle Batılı devletlerle mücadele içinde olmuşlardır.[311] Türkiye bu çerçevede zaman zaman Ortadoğu ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmışsa da[312] hiçbir zaman Ortadoğu'yu Batı'nın bir alternatifi olarak görmemiştir.[313]

Türkiye'nin Ortadoğu politikası dönemlere ayrılarak incelendiğinde de Arap ülkeleri ile ilişkilerin inişli çıkışlı bir seyir izlediği açıkça görülmektedir. 1923-46 yılları arasını kapsayan dönemde bölge ülkeleri ile yapılan çeşitli ittifaklara rağmen- Ortadoğu ülkelerinin henüz tamamının bağımsızlığını elde etmemiş olması nedeniyle- diplomatik ilişkiler sınırlı düzeyde kalırken; 1946-67 yılları arasında

---

[308] Nasuh Uslu, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", *Bilig*, Sayı 52, 2010, s. 147.
[309] Nasuh Uslu, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar*, Anka Yayınları, İstanbul, 2006, s. 272-273.
[310] Türk ve Ortadoğu halklarının birbirleri hakkında olumsuz imaja sahip olduklarını ve bu durumun Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik yeni yaklaşımı açısından bir sorun olduğunu belirten Nasuh Uslu, Türk tarafının gözünden Arap imajını şöyle aktarmıştır: *"...Araplar, Osmanlı Devletinin yıkılması aşamasında İngiltere ve Fransa ile işbirliği yaparak kendi kaderlerini belirlemişlerdir. Güvendikleri Batılıların sözlerini tutmamaları karşısında paramparça olmuşlar, uzun süre bağımsızlıklarından yoksun bir şekilde sömürge yönetimleri altında yaşamışlar, İsrail gibi küçük bir varlığın ortaya çıkmasını ve büyümesini engelleyememişler, en hayati konularda bile kendi aralarında birlik sağlayamamışlar, ...kısaca güçsüzlükleri ve beceriksizlikleri ile bölgenin mevcut durumuna düşmesinin en büyük müsebbibi olmuşlardır. Türk yöneticilerinin ve halkının gözünde kendi içlerinde bile anlaşamayan ve güçlü, istikrarlı yapılar oluşturamayan bölge devletlerine uzun vadede güvenilmesi mümkün değildir*." Bkz. Nasuh Uslu, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", s. 156.
[311] Nasuh Uslu, *a.g.m.*, s. 155.
[312] Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Ortadoğu'ya yönelik özgün bir dış politika geliştirmediği ve bölgeyle ilişkilerini Batı yanlısı bir tutumun belirlediği ifade edilirken, bölgeye ilgi gösterdiği durumlarda da mesafeli ve şüpheci bir yaklaşımla Batılı müttefiklerinin çıkarlarını korumak ya da Kıbrıs konusunda destek bulmak amacıyla hareket ettiği ileri sürülmektedir. Bkz. Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 393.
[313] Nasuh Uslu, *a.g.m.*, s. 148.

izlenen ABD eksenli siyaset çerçevesinde Türkiye'nin bölgeden ciddi anlamda uzaklaştığı gözlenmiştir.[314] Türkiye'nin Batı kampına katılma çabaları çerçevesinde 28 Mart 1949 tarihinde "halkı Müslüman olan ülkeler arasında İsrail'i tanıyan ilk devlet"[315] sıfatını kazanması bu durumu ispatlar nitelikte olmuştur. Ayrıca, 1950'li yıllarda BM nezdinde Cezayir ile ilgili yapılan oylamalarda çoğunlukla Fransa lehine oy kullanan Türkiye; Aralık 1958'de Asya-Afrika ülkeleri tarafından Cezayir'in bağımsızlığı konusunda hazırlanan karar tasarısının oylamasında da çekimser kalarak Batıcı dış politikasını kararlılıkla sürdürdüğünü ortaya koymuştur.[316]

1967-90 yılları ise Ortadoğu'ya yönelik yeni arayışların başladığı bir dönem olmuştur. Özellikle Kıbrıs konusunda Türkiye'nin yalnız kalması çok taraflı dış politika anlayışının benimsenmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkarmış; bunun sonucunda İslam ülkeleri ve Batı dışı diğer devletlerle de ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmeye başlanmıştır. Ocak 1975'te Filistin FKÖ'nün tanınması, İKÖ'nün kurulmasına öncülük edilmesi,[317] Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında Arap ülkelerinin desteğinin alınmaya çalışılması ve Basra Körfezi'ne yönelik geliştirilen güvenlik politikaları Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikasında daha özgün kararlar almaya başladığının göstergeleri olmuştur.[318] Fakat diğer yandan da 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları, 1975-90 arasında yaşanan Lübnan İç Savaşı, 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali ve 1980-88 yılları arasında yaşanan İran-Irak Savaşı gibi gelişmeler ve büyük devletlerin bu gelişmeler karşısında takındıkları tutum Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini normalleştirmesini engelleyen unsurlar

---

[314] Süleyman Güder ve M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 70.

[315] "Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, *SDE Analiz*, Ekim 2011, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf, (07.07.2014), s. 3.

[316] Bu tarihten sonra Türkiye-Cezayir ilişkileri ancak Başbakan Turgut Özal'ın 1985 yılında Cezayir'i ziyaret ederek 1950'li yıllarda Türkiye'nin Cezayir'e karşı takındığı tutum nedeniyle özür dilemesiyle normalleşmeye başlamıştır. Bu konuda bkz. Ayşe Hür, "Türkiye'nin Cezayir Konusunda Alnı Ak mı?", *Taraf*, 29 Ocak 2012, http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/turkiye-nin-cezayir-konusunda-alni-ak-mi/19713/, (15.02.2015).

[317] 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'teki Al-Aksa Mescidi'nin yıkılması üzerine Eylül 1969'da düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla kurulan ve Türkiye'nin kuruluşundan bu yana üye olduğu İslam Konferansı Örgütü'nün adı Haziran 2011'de "İslam İşbirliği Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir.

[318] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *ag.m.*, s. 70.

olmuştur.[319] Bunlara ek olarak, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi, terör sorunu ve su sorunu gibi meseleler de Türkiye'nin 1980'li yıllarda bölgeye bakışında belirleyici unsurlar haline gelmiştir.[320]

İki kutuplu dünya sisteminin çöktüğü ve Yeni Dünya Düzeni'nin oluşturulmaya başlandığı 1990'lı yıllar ise Türkiye'nin Ortadoğu politikasında dördüncü dönemin başlangıcına işaret etmektedir.[321] Türkiye'nin geleneksel Ortadoğu olaylarına fazlaca karışmama politikasını terk etmesinde etkili olan en önemli dönüm noktası olarak nitelendirilen Körfez Savaşı bu dönemin dış politikasının şekillenmesinde son derece etkili olmuştur.[322] Ayrıca "Türkiye-İsrail ilişkilerinin en hızlı geliştiği dönem"[323] olarak dikkat çeken 90'lı yıllar boyunca Türkiye, ABD'nin yanında bir siyaset izleyerek Ortadoğu'nun şekillenmesinde rol oynamaya çalışmıştır.[324] Suriye ve Irak gibi ülkelerden kaynaklanan güvenlik endişesi nedeniyle İsrail ile stratejik ortaklığa gidilmiş, Türkiye'nin Ortadoğu politikası ancak 1990'lı yılların sonuna doğru daha dengeli bir çerçeveye oturmuştur.[325] Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığını yürüttüğü 54. Hükümet döneminde D-8 ve benzeri girişimler aracılığıyla İslam Dünyası ile yakınlaşma çabaları istenilen sonucu vermese de Filistin konusundaki hassasiyet devam ettirilmiş, Ortadoğu ülkeleri ile sorunların giderilmesi yönünde adımlar atılmaya çalışılmıştır. 30 Haziran 1997 ve 11 Temmuz 2002 tarihleri arasında 56. ve 57. Ecevit Hükümetleri Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem, dış politikada yeni bir açılım süreci başlatılmasında aktif rol oynamıştır.

---

[319]Sabri Çiftçi-Fatih Ertugay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011, s. 5-6.

[320] Sabri Çiftçi-Fatih Ertugay, *a.g.m.*, s. 6.

[321] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 70.

[322] MGK'nın muhalefetine rağmen ABD'nin Irak'a karşı yürüttüğü saldırı uçuşlarında Türk üslerinin kullanımına izin veren ve Irak'a karşı yaptırımların etkili olabilmesi için Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatan Cumhurbaşkanı Özal'ın bu tutumu, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Bkz. F. S. Larrabee-I. O. Lesser, *a.g.e.*, s. 18.

[323]"Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, *SDE Analiz*, Ekim 2011, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf, (07.07.2014), s. 3.

[324] Süleyman Güder-M. Hüseyin Mercan, *a.g.m.*, s. 71.

[325] Sabri Çiftçi-Fatih Ertugay, *a.g.m.*, s. 7.

AKP hükümetleri ise Türkiye'nin genişleyen iç ve dış imkânlarını ve bölgesel şartları da göz önünde bulundurarak[326] Batı karşısında Türkiye'nin elini güçlendirecek ilişkiler geliştirme arzusunda olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'ya sadece "katı güvenlik merkezli" bakmasına neden olarak bölgede hareket alanını sınırlayan sorunların büyük kısmının 2002 seçimleri öncesinde ortadan kalkmış olması bu anlamda AKP'nin işini kolaylaştırmıştır.[327] Böylece, Menderes ve Özal dönemlerinde dış politikada önemli bir yer tutan Ortadoğu bölgesi, AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında daha da belirleyici bir konuma gelmiştir.[328]

Batı odaklı bir dış politika izlemenin Türkiye için zaaflar oluşturduğunu fark eden AKP iktidarı -dış politikada çok boyutlu ilişkiler geliştirirken- Ortadoğu ile ilişkilerini çok boyutlu bir dış politikanın da ötesine taşımaya başlamış; ortak medeniyet geçmişi ve demokratik normlar üzerinden bölge ile yeni bir yakınlık kurmayı hedeflemiştir.[329] Bu yaklaşımın ardında, Davutoğlu'nun ünlü ok ve yay metaforuyla açıklamaya çalıştığı gibi, Türkiye'nin yayını Asya'ya doğru ne kadar çok gererse okunun Avrupa'ya o denli hızlı gideceği düşüncesi yatmaktadır.[330] Türk karar alıcıları bu noktada daha aktif bir politika izlemeye yönelten unsurlardan bir tanesi de bölgesel gelişmeleri yakından izlememeleri halinde ortaya çıkabilecek fırsatları değerlendiremeyecekleri ve bunun da ötesinde, Türkiye'nin olaylara

---

[326]Soğuk Savaş döneminin sona ermesi Türkiye üzerindeki Batı etkisini azaltırken, bölge devletlerinin üzerindeki Sovyetler Birliği etkisini de kırmıştır. Bu durum yeni güvenlik sorunları yaratsa da bölge ülkelerine görece daha bağımsız dış politika izleme fırsatı vermiştir. Bu bağlamda yeni arayışlara giren Ortadoğu ülkeleri-Soğuk Savaş deneyimlerini de göz önünde bulundurarak- bölgede yeni bir soğuk savaş istememiş ve işbirliği çabalarını artırma yolunu seçmişlerdir. Bkz. Mehmet Şahin, *a.g.m.*, s. 16.

[327] Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Derleyen: İlhan Uzgel-Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2013, s. 385.

[328] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 385.

[329] Bilal Yıldırım, "Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu'da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 59-60.

[330] Davutoğlu bu benzetmeyi doğu-batı doğrultusunda ilerleyen Selçuklu ve Osmanlı'nın tarihi tecrübesini anlatmak için kullanmış ve bu devletler için Asya-Avrupa ilişkisinin yay ile ok ilişkisine benzediğini ifade etmiştir. Davutoğlu'na göre, "*İran'daki hâkimiyetini pekiştiren Selçuklu Devleti bir ok hızıyla Anadolu'da ilerlemiş, Anadolu birliğini kurarak Asya yayını geren Osmanlı'nın Avrupa yönündeki ilerlemesi önlenemez bir ivme kazanmıştır*." Bkz. Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 562.

müdahil olmadığı takdirde söz konusu gelişmelerden zarar görebileceği endişesi olmuştur.[331]

Bir örnekle ifade etmek gerekirse, ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından bölgede istediği hâkimiyeti sağlayamaması sonucu Türkiye'nin Ortadoğu'da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak üzere bölgesel ve küresel güçlerle rekabete itilmesi Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının değişmesine zemin hazırlamış; "Ortadoğu sorunlarından uzak durma" yaklaşımının artık Türkiye'ye sorunların çözümünde yardımcı olmayacağının anlaşılmasında etkili olmuştur.[332] Bu bakımdan, AKP hükümetlerinin bölgeye yönelik yaklaşımlarının Kemalist ve İslamcı tezlerin yarattığı ikilemden kurtulma gayreti neticesinde ortaya çıkan dengeli bir siyasi realizmi[333] temsil ettiği görülmektedir. AKP'nin İslamcı geçmişinin dış politika kararlarına yansıdığı yönündeki analizlerde dahi PKK tehdidi ve AB üyelik süreci gibi unsurların da Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmasına katkı sağladığının ifade edilmesi bu durumun bir göstergesidir.[334]

Türk dış politikasında yaşanan değişimde Ortadoğu politikalarının rolü incelendiğinde görülmektedir ki "eksen kayması" iddiaları etrafında şekillenen bu tartışmalar, Türkiye'nin yeni Ortadoğu politikasının Batı ile ilişkilerine etkisi üzerine

---

[331] Türkiye'de Ortadoğu politikalarına dair iki farklı bakış açısının hâkim olduğuna dikkat çeken Meliha Benli Altunışık'ın kavramsallaştırmasına göre; yeni-geleneksel perspektif Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine dâhil olmasına karşı çıkarken, alternatif perspektif bu durumu hem gerekli hem de kaçınılmaz görmektedir. Bkz. Meliha Benli Altunışık, "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives On Turkey*, No. 40, 2009, ss. 171-194. Davutoğlu da Türkiye'nin Osmanlı'nın mirasçısı olduğunun bilincine varmış bir şekilde Ortadoğu'da aktif politikalar izlemesini bir tercihten ziyade zorunluluk olarak görmektedir. Bu düşünceye göre, Kürt sorunu, Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif olmaması halinde Ortadoğu'nun Türkiye'de aktif olacağının bir kanıtı olarak görülmektedir. Bkz. Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s. 382.

[332] Sabri Çiftçi-Fatih Ertugay, *a.g.m.*, s. 7.

[333] Dietrich Jung, "Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities", *Mediterranean Politics*, Cilt 10, Sayı 1, 2007, s. 13.

[334] Ocak 2004'te yayınlanan yazısında Türkiye'nin İran ve Suriye ile yakınlaşma çabalarını inceleyen Çağaptay, bu noktada üç faktörün etkili olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AKP'nin İslamcı geçmişinin ve buna paralel olarak ön plana çıkan Ortadoğu ilgisinin dış politikadaki rolüdür. İkinci etkenin Saddam Huseyin'in devrilmesi ile ortaya çıkabilecek olan bağımsız bir Kürt devletinden duyulan endişe nedeniyle -kendileri de Kürt azınlığa sahip olan- İran ve Suriye'nin desteğini almak olduğunun altını çizen Çağaptay, üçüncü etkenin de ABD'nin aksine dış politikada yumuşak güç kullanımı ve diyaloğa önem veren AB perspektifi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Soner Çağaptay, "A Turkish Rapprochement With Middle East Rogue States?", *The Washington Institute*, PolicyWatch 825, 9 Ocak 2004, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/a-turkish-rapprochement-with-middle-east-rogue-states, (21.07.2014).

yoğunlaşmaktadır. Türkiye Ortadoğu ile yakından ilgilendiğinde rahatsızlıklarını Türkiye'nin ekseninin kaydığı yönündeki yorumlarıyla dile getiren Batılı ülkeleri bu algıdan uzaklaştırmak için kullanılan strateji ise Batı ile uyumlu politikalar izlemek yönünde olmuştur. Buna rağmen Türkiye'nin Irak, İran, Suriye ve İsrail gibi ülkelerle ilişkileri incelendiğinde Türkiye'nin zaman zaman dış politikada Batı ile uyumu yakalamakta zorlandığı görülmektedir.

Ayrıca bu çalışmada ABD ve AB tek bir aktörmüşçesine "Batı" sınıfına dâhil edilmiş olsa da aynı anda iki aktörle uyumlu politikalar izlemek her zaman mümkün olmamaktadır. Hatta Türkiye'nin söz konusu iki aktörle ilişkileri arasında negatif bir korelasyon gözlendiği dahi ifade edilmektedir. Bu tespite göre, Türkiye-ABD ilişkilerinin 2003 yılından itibaren dibe vurduğu bir dönemde Türkiye-AB ilişkileri 2005 yılına kadar "altın çağını"[335] yaşamış, AB ile ilişkiler yatay bir seyir izlemeye başladıktan sonra ise Türkiye ile ABD 2009 yılında kendi aralarındaki ilişkiyi "model ortaklık" olarak açıklamışlardır.[336] Fakat söz konusu iki aktörün Türkiye'nin dış politika yönelimi açısından benzer değer ve normları temsil etmesi dolayısıyla Türkiye'nin dış ilişkilerinin iki aktör için de önemli zıtlıklar barındırması halinde Batı ile uyum konusunda ciddi problemlerden söz edilmektedir. Bu kapsamda Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye gibi sınır komşularıyla ilişkileri, Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)[337] kapsamında oynadığı rol, İsrail ile ilişkileri, AB üyelik süreci ve Arap Baharı bu noktada öne çıkan ve incelenmesi gereken hususlar olarak göze çarpmaktadır.

---

[335] Ziya Öniş, "Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate", *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 4, 2008, s. 40.

[336] Cenk Aygül, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politikası", *Türkiye'nin Son 10 Yılı*, Derleyen: Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s. 55.

[337] Haziran 2004'te ABD'nin Georgia eyaletinde düzenlenen ve Türkiye'nin de "demokratik ortak" sıfatıyla katıldığı G-8 zirvesinde "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi" adı altında ilk kez kapsamlı bir şekilde ortaya konan bu proje, İslam dünyasına demokrasi ihracı ve söz konusu coğrafyadaki pazarlara erişebilme imkânı ile birlikte bölgeyi siyasi, ekonomik ve sosyal açından dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Türkiye ayrıca bu toplantı sonucu bölgede özgürlük, demokrasi ve refah gelişiminin desteklenmesi amacıyla oluşturulan "Demokrasi Yardım Diyaloğu" adlı mekanizmanın-Yemen ve İtalya ile birlikte- eş başkanlığını üstlenmiştir. Zirve sonrası yayınlanan ve "Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Müşterek bir Gelecek ve İlerleme için Ortaklık" şeklinde adlandırılan belge projeye dair en somut belge olarak göze çarpmaktadır.

4.1.3.1. Sınır Komşularıyla İlişkiler

Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini iyileştirme hedefi ve bu hedef doğrultusunda gösterilen çaba, son dönemde Türk dış politikasının temel belirleyicilerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu durum göz önüne alındığında, yeni dönem Türk dış politikasının başarısı ya da tutarlılığının; genel anlamda bütün sınır komşuları, Ortadoğu politikaları bağlamında ise İran, Irak ve Suriye ile ilişkileri ekseninde değerlendirilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ters düşmemek –ve böylece "eksen kayması" iddialarına maruz kalmamak- adına gösterdiği çabanın başarısı noktasında da belirleyici olan bu ilişkiler, Türkiye'nin ABD ve AB ile ilişkilerinin gidişatı açısından da büyük öneme sahiptir. Bu yüzden Türkiye'nin değişen Ortadoğu politikası ve bu politikanın Batı ile ilişkilerine yansıması bağlamında ilk olarak ele alınacak konu Türkiye'nin Ortadoğulu sınır komşularıyla yürüttüğü ilişkiler olacaktır.

İktidara geldiği dönemde dış politikaya dair en önemli hedeflerinden biri Batı karşısında meşruiyetini ispatlamak olan AKP hükümeti, buna rağmen bölgesel ve dönemsel şartlar nedeniyle Batılı müttefikleri -özellikle de ABD- ile uyumu yakalama konusunda önemli zorluklar yaşamıştır. Uyum noktasında yaşanan ilk sorun, AKP hükümetinin göreve geldikten hemen sonra İran ve Suriye gibi ülkelerle ilişkilerini normalleştirmesinin ABD'nin bu ülkelerin rejimlerini hedef haline getirdiği bir döneme denk gelmesidir.[338] Örneğin, 2002 yılı başında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in "şer cephesi" olarak nitelediği ülkeler arasında yer alan Suriye; Hamas ve Hizbullah gibi İsrail'e yönelik tehdit oluşturan örgütlere yardım ve yataklık etmekle suçlanırken,[339] Bush yönetimi tarafından 2004 yılında uygulamaya konulan "Suriye Mesuliyet Yasası" kapsamında bir takım yaptırımlara maruz kalmaktaydı.[340] Böylece Suriye'nin terörizme kaynak sağlayan bir ülke olarak

---

[338] Nasuh Uslu, *a.g.m.*, s. 153. Bir başka bakış açısına göre ise "*ABD'nin İran ve Suriye'ye karşı yaklaşımının sertleştiği ve uluslararası gerginliğin arttığı bir ortamda Türkiye-İran ve Türkiye-Suriye işbirliğinin yoğunlaşması Türkiye'nin aktif bölgesel politika izlemekte kararlı olduğunun kanıtıdır*." Bkz. İrina Svistunova, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010, s. 91.

[339] Evren Altınkaş, "Tarih Boyunca ABD-Suriye İlişkileri", *Arap Baharı ve Suriye*, Derleyen: Barış Adıbelli, IQ Yayıncılık, 2012.

[340] Bush tarafından 12 Aralık 2003 tarihinde imzalanan ve "Syria Accountability and Lebanese Sovereignty Act" adı altında yasalaşan yaptırımlar kapsamında gıda ve ilaç dışında Suriye'ye yapılan

nitelenmesi ve diğer yanda da Irak'a 2003 yılında yapılan askeri müdahaleden sonra bölgede ortaya çıkan belirsizliklerle birlikte şiddet ve terör olaylarının yaygınlaşması, Türkiye'nin bu dönemde söz konusu ülkelerle olan ilişkilerini istenilen oranda iyileştirmesini engellemiştir.[341]

AKP dönemi Ortadoğu politikası açısından -ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali sonrası- bir diğer dönüm noktasını da Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında hızla yayılan ve "Arap Baharı" adı verilen sürecin başlaması oluşturmaktadır. Bu bağlamda Arap Baharı'nın Türk dış politikası üzerindeki en önemli etkisi, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de tekrar değinileceği üzere, Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren komşularına yönelik olarak sürdürdüğü politikaları işlevsiz hale getirmesi olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin 2002 sonrası dönemde –"komşularla sıfır sorun politikası" kapsamında son derece istekli görünmesine rağmen- komşularıyla istikrarlı ilişkiler geliştirememesinin en çarpıcı örneğini Türkiye-Suriye ilişkileri oluşturmaktadır.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin yakın geçmişi incelendiğinde; 1998 yılında imzalanan Adana Protokolü ile daha sağlıklı bir zeminde yürütülme imkânı bulan ilişkilerde 2000'li yıllarda iki ülke arasında ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında işbirliğinin artırılması neticesinde gözle görülür bir gelişme sağlandığı gözlenmektedir. Bu gelişme, hem Lübnan Başbakanı Hariri'nin Şubat 2005'te öldürülmesi sonrası oluşan uluslararası izolasyonu aşmaya çalışan Beşar Esad yönetimi tarafından hem de Suriye'yi küresel sistemle bütünleştirerek bölgedeki nüfuzunu artırmayı amaçlayan AKP hükümeti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Hatta Türkiye-Suriye yakınlaşmasından rahatsız olan ABD'nin dahi

---

tüm ihracatın sona erdirilmesi ve Suriye'nin ABD havaalanlarını kullanılmasının engellenmesi kararlaştırılmıştır. Bkz. Jeremy M. Sharp, *Syria: Background and U.S Relations*, CRS Report for Congress, 1 May 2008, ss. 28-32.

[341] Birinci Körfez Savaşı öncesi Türkiye'nin ticari ve ekonomik ilişkilerinin en yoğun olduğu ülkeler arasında yer alan Irak ile bu yöndeki ilişkiler, Kuveyt'in işgali sonrası BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik ambargo kararı ile durma noktasına gelmiş; 2003 yılından itibaren yeniden artış dönemine girmiştir. Buna rağmen 2003 sonrası süreçte Irak'ta güvenlik durumunun elverişli olmaması nedeniyle ekonomik ve ticari ilişkiler sınırlı düzeyde kalmıştır. Bkz. "Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", *T. C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa, (14.04.2014).

Türkiye'nin Suriye üzerindeki etkisinin farkına varıp bu durumu kendi çıkarına kullanmaya çalıştığı ifade edilmektedir.[342]

2007 yılında Serbest Ticaret Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ve "Türkiye ile Suriye Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı" imzalanması sonrasında 16 Eylül 2009 tarihinde de "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması"nın imzalanması sonucu iki ülke arasındaki işbirliği stratejik ortaklık düzeyine çıkarılmıştır.[343] Ortak Bakanlar Kurulu toplantısı, karşılıklı vizelerin kaldırılması ve Ürdün ile Lübnan'ın da dâhil olduğu Şamgen Antlaşması ile söz konusu işbirliği pekiştirilirken, atılan bu adımlar sayesinde ilişkiler adeta "devrimsel bir ivme" kazanmıştır.[344] Bu ivme sonucunda 2000 yılında Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracat 184 milyon dolar seviyesindeyken 2010 yılında 1,6 milyar dolara yükselmiştir.[345] Yaşanan bu gelişmelere rağmen, Arap Baharı çerçevesinde yaşanan olaylar karşısında iki ülke yönetimlerinin birbirine zıt tutumlar takınmaları ve nihayetinde birbirini tehdit eder duruma gelmeleri Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Arap Baharı'nın bölgesel dengeleri değiştirmesi ve Türkiye'nin Suriye'deki dönüşümü uzun zamana yayan ıslahatçı yaklaşımının gerçekliğini yitirmesi sonucu bugün gelinen noktada ilişkiler Adana Mutabakatı öncesine, hatta daha da kötü bir döneme girmiştir.[346]

2002 sonrası Türkiye-Irak ilişkileri incelendiğinde ise bu ilişkilerin, PKK'nın Irak'ta varlığı, Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ve Irak'taki Türkmen nüfusun güvenliği meseleleri etrafında şekillendiği gözlenmektedir. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonraki beş yıllık süreçte terörist eylemlerin azalması ile iki ülke arasında bu konuya ilişkin ortaya çıkan gerginlikler azalmıştır. 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'ye karşı düzenlenen terörist

---

[342] Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, *a.g.m.*, ss. 396-397.
[343] Murat Çemrek, *a.g.m.*, s. 61.
[344] Gös. yer.
[345] Henri J. Barkey, "Turkish Foreign Policy and the Middle East", *CERI Strategy Papers No:10*, 6 Haziran 2011, s. 6.
[346]Murat Çemrek bu durumu şu şekilde özetlemektedir: "*Türkiye, Ortadoğu ülkelerinin demokratikleşmesinde doğrudan bir rol oynamak yerine karşılıklı vize muafiyetiyle bu ülke halklarının Türkiye'deki demokratik dönüşümü yerinde görerek zamanla içselleştirebileceklerini umuyordu. Fakat Arap Baharı evdeki hesabı altüst edercesine çok hızlı bir şekilde diktatörlükleri sel misali önüne katarken Ortadoğu monarşileri petrol gelirleri ve/ya toplumlarındaki hegemonik altyapılarıyla ömürlerini şimdilik biraz daha uzatmış gözükmektedir.*" Bkz. Murat Çemrek, *a.g.m.*, ss. 61-62.

saldırıların yeniden tırmanışa geçmesi ve bu saldırılarda Kuzey Irak topraklarının da yoğun olarak kullanılması ise Türkiye'nin 1990'lı yıllarda sıkça kullandığı bir seçenek olan sınır ötesi operasyonları yeniden gündeme taşımıştır.

Irak Merkezi Hükümeti ve ABD ise bu operasyonlara karşı Ankara ile ilişkilerinin durumuna göre tavır almayı tercih etmiştir.[347] Bu çerçevede, ABD yönetiminin Kuzey Irak'taki PKK hedeflerinin konumu ile ilgili Türkiye ile istihbarat paylaşımına gitmesi ve Irak Merkezi Hükümeti'nin 21 Şubat 2008'de başlatılan ve bir hafta süren "Güneş Harekâtı" kapsamında Kuzey Irak'a yönelik gerçekleştirilen TSK operasyonlarına karşı çıkmaması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik operasyonlarına zaman zaman destek veren Iraklı Kürt gruplar ise 2003 sonrasında bölgesel bir aktör olarak öne çıkmalarıyla birlikte bu müdahaleleri sürekli eleştiren bir tutum içine girmişlerdir.[348]

2008 yılından itibaren Irak politikasında değişikliğe giderek Kürdistan Bölgesel Yönetimi (KBY) ile ilişki kurmaya başlayan Türkiye,[349] Talabani ve KBY'nin Türkiye'de yaşayan Kürtler üzerindeki etkisini kullanmayı amaçlamıştır. Bu noktada Nuri el-Maliki hükümetinin, İran'ın da etkisi altında kalarak –kendisiyle aynı çizgide olmayan Şii politikacılar da dâhil olmak üzere- farklı düşünen siyasi grupların ülkede siyaset yapmasının önüne geçmek istemesi de Türkiye'nin Bağdat hükümetine karşı KBY lideri Barzani ile işbirliği yapmasında etkili olmuştur.[350] ABD'nin 2011 yılında Irak'tan askerlerini çekerek 8 yıllık işgalini sonlandırması ile Irak'taki güç dengeleri daha da karmaşık hale gelmiştir. Türkiye'nin bugün gelinen noktadaki politikası, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve merkezi otoritenin ülkenin tamamında egemen olmasını temel almaktadır.[351] 2003 yılında Irak'ın istikrarına katkı sağlamaya yönelik çabaların eşgüdümünü sağlamak yönelik "Irak'a Komşu Ülkeler Süreci" adlı bir girişimin başlatılması ve 2008 yılında iki ülke arasında "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" kurulması da bu yöndeki çabaların birer somut göstergesi haline gelmiştir.

---

[347] Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", *Ortadoğu'da Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun ve Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 200.
[348] Gös. yer.
[349] Henri J. Barkey, *a.g.m.*
[350] Kemal İnat, *a.g.m.*, s. 205.
[351] Gös. yer.

Türkiye'nin Ortadoğulu komşularına yönelik politikalarının Batı ile uyumu söz konusu olduğunda en çok tartışılan konulardan biri de Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde İran ile yakınlaşma arayışına girmesi olmuştur. Türkiye, İran ile ilişkileri yüzünden eksen kayması suçlamalarına maruz kalmasına rağmen bölgesini AB benzeri bir "barış havzasına" dönüştürme hedefi çerçevesinde, etkili bir bölgesel aktör olarak gördüğü İran ile işbirliğine büyük önem vermektedir.[352] 1990'lı yıllarda İran'ın PKK'ya ve radikal İslamcılara destek vermesi nedeniyle gergin bir zeminde sürdürülen ilişkilerin bu noktaya gelmesi şaşırtıcı olsa da karşılıklı siyasi ve ekonomik çıkarların ilişkilerin dengede tutulması bakımından büyük önem taşıdığı gözlenmektedir. Bu bağlamda; AKP'nin yeni dış politika anlayışına paralel şekilde komşularıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme çabası, İran'ın nükleer çalışmaları çerçevesinde Batı ülkelerinden gelen baskılar ve PKK konusunda iki ülkenin çatışmadan işbirliğine dönüşen yaklaşımı 2000'li yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinin temel belirleyicileri olarak dikkat çekmektedir.[353]

1997 yılında Muhammed Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, Temmuz 2004'te İran'ın PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesi ve Türkiye'nin de buna karşılık İran karşıtı Halkın Mücahitleri Örgütü'nü terör listesine alması ilişkilerin yumuşamasına neden olan başlıca gelişmeler olmuştur.[354] Böylelikle PKK ve PKK'nın İran'da faaliyet gösteren kolu olan PJAK'a (Kürdistan'da Özgür Yaşam Partisi) karşı mücadelede işbirliğine giden iki ülke, ilişkilerin güvenlik boyutuna dair karşılıklı endişeleri gidermeye çalışmışlardır. Söz konusu işbirliğinin gerçekleşmesinde ABD'nin iki ülkeye karşı tutumu önemli rol oynamıştır. ABD'nin PKK'yı ve Irak'ta yerleşmiş bulunan Halkın Mücahitleri Örgütü'nü kendisine karşı kullanabileceğinden endişe duyan İran, Türkiye'nin de ABD etkisiyle benzeri bir

---

[352] Kemal İnat, bu noktada şu şöyle bir benzetmeye başvurmaktadır: *"...Avrupa Birliği'nin oluşturduğu barış ve hukuk alanının devamı için Almanya ve Fransa'nın işbirliğinin devamı ne kadar önemliyse, Ortadoğu sorunlarının çözümü ve bu bölgede benzeri bir barış alanının oluşturulması için de Türkiye ve İran'ın işbirliği o kadar önemlidir.*" Bkz. Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2011", *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Açılım Kitap, İstanbul 2012, s. 11.

[353] Kemal İnat, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", s. 195.

[354] Nilüfer Karacasulu, "Türk Dış Politikasında İran", *Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Derleyen: Osman Bahadır Dinçer-Habibe Özdal-Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara 2010, ss. 206-207.

tavır sergilemesinden çekinmiş; Türkiye ise PKK ile mücadelede Irak yönetimi ve ABD ile sorun yaşadığı bir dönemde İran ile temasa geçmeyi uygun bulmuştur.[355]

İran'ın nükleer programı konusunda Türkiye'nin tutumu ise hem yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini etkileyen önemli bir unsur hem de İran ile ilişkilerinin güvenlik boyutunu oluşturan bir diğer önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2005 yılından sonra İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunların diplomatik yollardan çözümü için tarafları aktif olarak teşvik eden Türkiye, 2008 yılının sonlarında tutum değiştirerek bizzat arabulucu rolüne soyunmuştur.[356] 2009 yılı öncesinde BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve ayrıca AB ile ABD arasında İran'ın nükleer programı ile ilgili görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen 2009 sonrasında bu konuyla ilgili ortak hareket edilmeye başlanması Türkiye'yi daha net bir tavır sergilemeye zorlamıştır.[357] Nihayetinde, İran'ın Mayıs 2010'da ilan edilen Tahran Bildirisi ile uranyum takası anlaşmasını kabul ettiğini duyurmasına rağmen İran'a karşı yeni yaptırımların BM Güvenlik Konseyi gündemine gelmesi, Türkiye ve Brezilya'nın tepkisini Batılı ülkelere yöneltmesine neden olmuştur.[358]

Türkiye'nin Haziran 2010'da BM'de İran'a karşı yapılan yaptırım oylamasında Brezilya ile birlikte hareket ederek "hayır oyu" vermesinde bu durumun yanı sıra terör tehdidinin yarattığı güvenlik kaygılarının ve İran ile kurulan ekonomik bağların da önemli bir rolü vardır. Bunun yanı sıra Türk yetkililer, İran'a karşı sert bir şekilde tavır alınmasının etkili sonuçlar doğurmayacağını ve Batı'dan gelen tehdit algısının devam etmesi durumunda İran'ın nükleer programından vazgeçmeyeceğini savunmuşlardır.[359]

---

[355] Nilüfer Karacasulu, *a.g.m.*, s. 207.

[356] Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutakabatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, ss. 68-69.

[357] Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, s. 574.

[358] Tahran Bildirisi'nin Batı üzerinde beklenen etkiyi yaratmamasının temel sebebi, Batı'da İran'ın uluslararası toplumla işbirliği yapmak yerine BM yaptırımlarını geciktirmeye çalıştığı ve uranyum takası anlaşmasının İran tarafından kabul edilmesinin İran'ın uranyum zenginleştirme çabalarını engellemediğine dair görüşlerin hâkim olmasıdır. Bkz. Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, ss. 73-76.

[359] Bahadır Kaynak, "Dilemmas of Turkish Foreign Policy", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı 32, 2012, s. 91.

Türkiye-İran ilişkilerinde son yıllarda belirleyici olan bir diğer konu da füze kalkanı sorunudur. Bu mesele, Kasım 2010'da Lizbon'da gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde kararlaştırılan "Füze Savunma Sistemi" projesi çerçevesinde Malatya'nın Kürecik ilçesine erken uyarı radar sistemleri konuşlandırılması konusunda anlaşmaya varılması üzerine Türkiye-İran ilişkilerinin gündemine oturmuştur. Kürecik'e kurulan bu tesisin İsrail'i korumaya yönelik bir hamle olduğunu savunan iddiaların ortaya atılması ve ABD'nin İran'ı Füze Savunma Sistemi'nin hedefleri arasında göstermesi bu konuda İran'ı en çok rahatsız eden noktalar olmuştur. Bu noktada, bazı İranlı yetkililerin ABD ya da İsrail tarafından İran'ın nükleer tesislerine yapılacak bir saldırı durumunda kendilerinin de ilk olarak Türkiye'deki radar üssünü hedef alacaklarını açıklamaları ikili ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur.[360] Türk yetkililer ise söz konusu radar sistemlerinin kurulmasını "sadece savunma amaçlı ve hiçbir ülkeyi hedef almayan bir girişim" olduğunu vurgulamışlardır.[361]

4.1.3.2. Büyük Ortadoğu Projesi

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının Batı ile uyumu konusunda dikkat çeken bir diğer nokta da Türkiye'nin BOP kapsamında üstlendiği görev olmuştur. Bu projenin arka planı incelendiğinde, ABD'nin 1990'lı yıllarda bölgeye yönelik uyguladığı politikaların bu noktada belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Siyasal İslam'ın 1990'larda Ortadoğu'da sistem karşıtı bir hareket olarak yükselişe geçmesi, ABD'nin bölgeye yönelik güvenlik odaklı yaklaşımı dolayısıyla demokrasi yerine baskıcı rejimlerin istikrarını ön plana çıkarmasına bağlanmaktadır.[362] Bu yüzden, ABD'nin 11 Eylül öncesi Ortadoğu'ya yönelik bu yaklaşımı, 11 Eylül sonrasında bölgesel dönüşümün ve demokratikleşmenin bu denli önemli hale gelmesi ve dolayısıyla BOP'un ortaya çıkışı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin de BOP'un önemli bir parçası olduğu göz önünde bulundurularak, AKP hükümetlerinin Ortadoğu'ya yönelik yeni yaklaşımının ABD'nin Ortadoğu

---

[360] Söz konusu açıklamalar için bkz. "İran'dan Türkiye'ye Büyük Tehdit", *Hürriyet*, 27 Kasım 2011, http://www.hurriyet.com.tr/planet/19336116.asp, (15.04.2015); "İran'dan İkinci Gözdağı: 'Kürecik'i Kesinlikle Vururuz", *Hürriyet*, 12 Aralık 2011, http://www.hurriyet.com.tr/planet/19442858.asp, (15.04.2015); "İran'dan 'Türkiye'yi Vururuz Tehdidi", *Milliyet*, 3 Haziran 2012, http://www.milliyet.com.tr/iran-dan-turkiye-yi-vururuz-tehdidi/dunya/dunyadetay/03.06.2012/ 1548732/ default.htm, (15.04.2015).

[361] Kemal İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2011", s. 15.

[362] Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, s. 388.

politikasındaki dönüşümden bağımsız olarak ele alınmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Siyasal İslam'ın radikalleşmesinden sorumlu tutulan antidemokratik rejimlerin din kaynaklı terörizme kaynaklık ettiği düşüncesi, BOP'un ortaya çıkmasında ve Türkiye'nin önemli bir model olarak bu projeye dâhil edilmesinde büyük rol oynamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarında öne çıkan "terörizme karşı savaş" vurgusu, uluslararası terörizmi desteklediğine inanılan ülkelerin rejimlerinin değiştirilmesi ve böylece Ortadoğu'da demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi gerektiği inancını ortaya koymuştur. Söz konusu rejimlerin liberal demokrasi ve serbest pazar ekonomisi ile uyumlu olmamasının uluslararası terörizmi tetiklediği düşüncesi ise bölgede nadir görülen demokrasi tecrübesine sahip olan ve İslam ile Batılı değerleri başarılı bir şekilde özümseme iddiasında olan Türkiye'yi ön plana çıkarmıştır.

Bu bağlamda Amerikan yönetimine göre terörizm ve aşırılığa prim vermeyen ılımlı Müslümanların desteklenmesinin uluslararası terörizme karşı gerçekleştiren mücadelede çok önemli olduğu göz önüne alındığında, Türkiye'nin İslam dünyasında laik bir demokratik devlet ve ABD'nin köklü bir müttefiki olarak BOP kapsamında ideal bir ortak konumuna geldiği görülmektedir.[363] Bu çerçevede Türkiye, AKP'nin iktidara gelmesi ile birlikte, Ortadoğu'da yükselişte olan radikal İslam'ın önünü kesmek için uygulanan bu projenin pilot uygulamasına sahne olmuştur.[364] Böylece, Milli Görüş hareketinin ılımlılaştırılması sonucu ortaya çıkan AKP'nin Ortadoğu'da örnek teşkil edeceği düşünülmüştür. Buna ek olarak, AKP'nin Arap dünyasında İslamcı bir parti olarak algılanması da Türkiye'nin BOP kapsamındaki konumunu güçlendirmiştir.

Türkiye'nin BOP çerçevesinde üstlendiği rolün Batı politikaları ile uyumlu olduğu kadar AKP hükümetinin kendi politikaları ile de uyumlu olduğu görülmektedir. Geleneksel İslamcı görüşün aksine; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri tümüyle Batılı değerler olarak görmek yerine onları

---

[363] Hüseyin Bağcı-Bayram Sinkaya, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 23.
[364] İlhan Uzgel, *a.g.m.*, s. 368.

"*oluşumuna bütün medeniyetlerin ve dinlerin katkıda bulunduğu evrensel değerler ve insanlığın ortak malı*"[365] olarak gören AKP hükümetleri; demokrasinin Ortadoğu'da yerleşemeyeceği inancına da karşı çıkarak Ortadoğu'da reformun gerekli olduğunu savunmuştur. Ayrıca söz konusu projeye verilen desteğin Irak krizi sonrası kötüleşen Türk-Amerikan ilişkilerini onarmanın bir yolu olarak görüldüğü de gözden kaçırılmamalıdır.

Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin geçirdiği dönüşüm sürecinin gerisinde kaldığını ifade eden Davutoğlu, bu görüşlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

> *"BOP, geç kalmış bir projedir. Çünkü Ortadoğu, en zengin doğal kaynaklara sahip olduğu halde ekonomik refaha ulaşamamış, kültürel olarak tarihin en derinlerine giden mirasın sahibi olduğu halde Batı'nın karşısına alternatif bir kültür sunamamış ve çok eski, köklü ve ciddi siyasi geleneklere sahip olduğu halde siyasi rejimler açısından da sınıfta kalmıştır."*[366]

Davutoğlu'nun bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Ortadoğu'nun kalkınmasına katkı sağlayacağı savunulan bu projeye desteğini açıkça ortaya koyan AKP hükümetleri, bir yandan da bu projenin Ortadoğu'nun dış güçler tarafından şekillendirilmesi olarak algılanmasını engellemek için bu algıyı kırabilecek bazı noktaları özellikle vurgulamışlardır. Bu noktada değişimin dışarıdan dayatılamayacağı, her ülkenin koşullarının ve farklılıklarının dikkate alınması gerektiği ve bölgedeki hükümetlerle birlikte sivil toplum kuruluşları ve iş çevrelerinin de reform çabasına katılımının önemi[367] üzerinde durulmuştur.

4.1.3.3. İsrail ile İlişkiler

AKP iktidarının ilk yıllarında AKP'nin İslamcılıktan vazgeçtiğine dair iddialarının "test alanı" olarak ifade edilen Türkiye-İsrail ilişkileri, aynı zamanda *"AKP'nin Türkiye'nin ulusal çıkarlarıyla uyumlu, pragmatik bir parti olup*

---

[365] Hüseyin Bağcı-Bayram Sinkaya, *a.g.m.*, s. 28.
[366] Meral Tamer, "Davutoğlu: AB için B planımız yok, BOP geç kalmış bir proje", *Milliyet*, 18 Haziran 2004, http://www.milliyet.com.tr/2004/06/18/yazar/tamer.html, (21.07.2014).
[367] Yasemin Çongar, "Bu ortaklığı küçümsemeyin", *Milliyet*, 14 Haziran 2004, http://www.milliyet.com.tr/2004/06/14/yazar/congar.html, (25.08.2014).

olmadığının anlaşılması için… bakılması gereken en kritik saha" olarak nitelenmiştir.[368] Ayrıca, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri ve BOP çerçevesinde oynadığı rol göz önüne alındığında da İsrail ile iyi ilişkiler kurulmasının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.[369] Bu durumun farkında olan AKP'li yetkililer, Milli Görüş geleneğinden farklı düşündüklerini ve İsrail ile ilişkilerini geliştirmek istediklerini vurgulamışlardır.[370] Başbakan Erdoğan, bu kapsamda, iktidarının ilk yıllarında İsrail'i eleştirmesine rağmen hem İsrail hem de Yahudi lobisi ile yakın ilişkiler kurmaya gayret etmiştir.[371]

Bu çabaların sonucu olarak Ocak 2004'te Amerikan Yahudi Kongresi tarafından Başbakan Erdoğan'a "Cesaret Ödülü" verilmiştir. Ayrıca bu süreçte bölgesel gelişmeler ikili ilişkileri olumsuz etkilese de askeri eğitim ve savunma sanayi alanlarında sürdürülen işbirliği korunmaya çalışılmıştır. Buna rağmen, Türkiye'de devlet kimliğinin kısmen değişmesiyle birlikte Arap ve Müslüman dünyası ile yakınlaşmanın önü açılmış ve daha önce Batılı, demokratik ve laik yapısı bakımından Türkiye'ye benzerliği vurgulanan İsrail ikinci plana itilmiştir.[372] Ayrıca AKP hükümetlerinin Filistin meselesini sahiplenerek bu konuda İsrail'i dizginlemek istemeleri ilişkilerin gergin bir zeminde sürdürülmesine neden olmuştur.

Abdullah Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye teslim edildiği 1999 yılından itibaren Türkiye ile İsrail arasında Davos Krizi'nin yaşandığı 2009 yılına kadar geçen 10 yıllık dönem; krizlerin ardından normalleşmeye yönelik adımların atıldığı, fakat çok geçmeden yeniden krizlerin patlak verdiği bir "kriz-normalleşme-kriz sarmalına" sahne olan bir dönem olarak değerlendirilmektedir.[373] Bu süreçte, Türkiye ve İsrail'in paylaştığı ortak tehditlerin azalmasıyla birlikte iki ülkenin 1990'lı yıllarda yakınlaşmasına neden olan güvenlik odaklı politikaların da önemini yitirdiği

[368] Kadri Gürsel, "Arafat Kompleksi Yük Oluyor", *Milliyet*, 21 Eylül 2003, http://www.milliyet.com.tr/2003/09/21/yazar/gursel.html, (16.04.2015).
[369] Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s. 392.
[370] Gencer Özcan, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005, s. 114.
[371] Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 151.
[372] Umut Uzer, *a.g.m.*, s. 155.
[373] Özlem Tür, "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, ss. 27-28.

gözlenmiştir. Irak Savaşı'nı takip eden dönem ise iki ülke çıkarlarının doğrudan çatışmaya başladığı bir sürecin başlangıcına işaret etmektedir.[374]

2003 sonrasında da istikrarlı bir biçimde sürdürülemeyen ilişkiler inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Örneğin, Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin "taraflarla konuşabilen tek ülke" olarak İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk rolü üstlenmeyi planladığı bir dönemde İsrail'in Filistin'de yaptıklarını "devlet terörü" olarak nitelendirmiş;[375] bu açıklamasından yaklaşık bir yıl sonra da İsrail'i ziyaret ederek Şaron ile aralarında doğrudan telefon hattı kurma kararı aldıklarını açıklamıştır.[376] Bu kez aradan bir yıl dahi geçmeden, Filistin'de Ocak 2006'da düzenlenen seçimleri kazanan Hamas'ın lideri Halid Meşal'in Türkiye ziyareti iki ülke arasında yeni bir krize sebep olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde ise Shimon Peres'in TBMM'de yaptığı konuşmayla "Müslüman bir ülkenin parlamentosunda konuşan ilk İsrail Cumhurbaşkanı" sıfatını kazanması dikkat çekici bir gelişme olmuştur.

Böylelikle tarafların 2009 yılında yaşanan Mavi Marmara olayına kadar ilişkileri bir şekilde dengede tutmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Erdoğan'ın, İsrail'in Aralık 2008'de Gazze'ye karşı başlattığı operasyon sonrasında İsrail'i sert bir dille eleştirmesine rağmen muhalefetin İsrail ile ilişkilerin askıya alınması teklifine "Bakkal dükkânı idare etmiyoruz" diyerek karşı çıkması bu durumu örnekler niteliktedir.[377] Türkiye söz konusu on yıllık süreçte İsrail'e karşı sert çıkışlar yapmaktan geri durmamakla birlikte ciddi bir şekilde ilişkileri tehlikeye atacak hamleler yapmaktan kaçınmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Arap ülkeleri nezdindeki imajı ve İran ile bölgedeki rekabeti göz önüne alındığında, Türkiye'nin söz konusu çıkışlarının –ikili ilişkilerde yapısal bir sorun yaşanmasına yol açmadıkça- ABD ve İsrail tarafından anlayışla karşılandığı yorumlarına sebep olmaktadır.[378]

AKP hükümetlerinin İsrail'e karşı yönelttiği yüksek dozlu eleştiriler, Türkiye'nin din odaklı bir dış politika izlediği izlenimine yol açsa da geçmişte muhafazakâr

---

[374] Özlem Tür, *a.g.m.*, s. 28.

[375] "Erdoğan'dan İsrail ve ABD'ye Kınama", *Hürriyet*, 20 Mayıs 2004, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=227007, (17.04.205).

[376] "Türkiye-İsrail Arasında Kırmızı Telefon Hattı", *Milliyet,* 2 Mayıs 2005, http://www.milliyet.com.tr/2005/05/02/siyaset/axsiy01.html, (17.04.2015).

[377] "Erdoğan: Tarih Sizi Yargılayacak", *Radikal*, 7 Ocak 2009, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_tarih_sizi_yargilayacak-915875, (20.04.2015).

[378] Nuri Yeşilyurt-Atay Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s. 394-395.

eğilime sahip olmayan Türk yöneticilerin de İsrail'e karşı benzeri tutum sergilemiş olmaları bu konudaki endişeleri hafifletmektedir. Örneğin, 4 Nisan 2002'de partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada "*Filistin halkına karşı dünyanın gözleri önünde soykırım uygulanmakta. İsrail yönetimi BM Güvenlik Konseyi kararlarına da meydan okumakta*"[379] diyerek İsrail yönetimini eleştiren Bülent Ecevit, daha sonra her iki tarafın da hedef olduğu şiddetin boyutunu vurgulamak için soykırım ifadesini kullandığını ve yanlış anlaşıldığını belirterek[380] geri adım atsa da Türkiye'nin esasında bu meseleye nasıl yaklaştığını ortaya koymuştur. Erdoğan da İsrail'in Temmuz 2014'te Gazze'ye yönelik başlattığı saldırılar hakkında "*Bunu ilk kez yaşamıyoruz. 1948 yılından bu yana her gün, her ay özellikle de Ramazan aylarında bu sistematik soykırım girişimine şahit oluyoruz*"[381] diyerek benzeri bir tutum sergilemiştir.

Erdoğan, 2004 yılında İsrail'in önde gelen gazetelerinden Haaretz'e verdiği mülakatta Türkiye-İsrail ilişkilerinin Filistin meselesi nedeniyle yaşanan krizleri aşıp aşamayacağı sorusu üzerine, tarafların samimi olması halinde sorunların çözülebileceğine işaret etmiş ve "*Atalarımız tarihteki en güçlü zamanlarında, kalplerini ve evlerini, Engizisyon döneminde İspanya'dan sürülen Yahudilere açmıştı. Yahudiler o zaman mağdurdu, bugün ise mağdur olan Filistinliler ve ne yazık ki İsrailler Filistinlilere kendilerine 500 yıl önce davranıldığı gibi davranıyor*"[382] diyerek bir yandan İsrail'in Filistin'e karşı tutumunu eleştirirken, diğer yandan da Türkiye ve İsrail arasındaki köklü ilişkilere dikkat çekmiştir. Bugün gelinen noktada ise, 2010 yılından itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihin en kötü dönemine girdiği ve "zoraki ittifakın" çöktüğü[383] yönünde yorumlar yapılmasına

---

[379]"İsrail soykırım yapıyor", *Radikal*, 5 Nisan 2002, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=33996, (23.07.2014).

[380]"Ecevit'ten ABD ve Yahudi lobisine 'soykırım' açıklaması", *Hürriyet*, 17 Nisan 2002, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=66054, (23.07.2014).

[381] "Erdoğan: İsrail'in sistematik soykırım girişimine şahit oluyoruz", *CNN Türk*, 17 Temmuz 2014, http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/erdogan-israilin-sistematik-soykirim-girisimine-sahit-oluyoruz, (23.07.2014).

[382] Hanoch Marmari, "Turkish PM: Israel treating Palestinians as they were treated", R. Tayyip Erdoğan ile Mülakat, *Haaretz*, 3 Haziran 2004, http://www.haaretz.com/news/turkish-pm-israel-treating-palestinians-as-they-were-treated-1.124236, (23.07.2014).

[383] Mehmet Şahin, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 33, Eylül 2011, s. 26.

sebep olan olaylar, iki ülke arasındaki gerilimin endişeyle izlenmesine yol açmaktadır.

2008 yılı sonunda İsrail'in Gazze'ye karşı yürüttüğü Dökme Kurşun Operasyonu, Ocak 2009'da patlak veren Davos Krizi (One Minute Olayı), Ocak 2010'da yaşanan Alçak Koltuk Krizi[384] ve Mayıs 2010'da gerçekleşen Mavi Marmara saldırısı art arda gelen ve nihayetinde diplomatik ilişkilerin ikinci kâtip düzeyine düşürülmesine sebep olan olaylar zincirini oluşturmaktadır. Bu olayların en çarpıcı olanı, İsrail'in Hamas kontrolündeki Gazze Şeridi'ne uyguladığı ablukayı delerek Gazze'ye yardım götürmeyi amaçlayan filoda yer alan Mavi Marmara gemisine yapılan saldırıda 9 Türk vatandaşının İsrail komandoları tarafından öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olayın sonucunda, ilk defa iki ülke arasında doğrudan bir çatışma alanı doğmuş ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.[385] Türkiye'nin ilişkilerin iyileşebilmesi için İsrail'den beklediği "özür" şartı ise ancak 2013 yılı Mart ayında Obama'nın İsrail'i ziyareti sırasında İsrail Başbakanı Netenyahu'nun Erdoğan'ı telefonla araması neticesinde yerine getirilmiştir.

4.1.3.4. Arap Baharı

2010 yılı Aralık ayında Tunus'ta başlayan gösterilerin hızla yayılmasıyla[386] ortaya çıkan halk ayaklanmaları "Arap Baharı" adı verilen sürecin başlangıcına işaret ederken; bu süreçte kimi ülkelerde protesto düzeyinde gösterilere tanıklık edilmiş, Libya ve Suriye gibi ülkelerde ise iç huzursuzluklar ve hatta sivil savaş düzeyine varan olaylar yaşanmıştır. Yönetimdeki bozulmalar, insan hakları ihlalleri, işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik ve gıda fiyatlarında artış gibi gelişmeler karşısında oluşan

---

[384] Söz konusu kriz, İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'un, Türkiye'de yayınlanan "Kurtlar Vadisi Pusu" isimli dizide İsrail ajanlarının bebek hırsızı olarak gösterilmesi üzerine Türkiye'nin o dönemki Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u kendisiyle bu konuda görüşmek için İsrail Parlamentosu'na çağırmasıyla başlamıştır. Görüşme öncesi basın mensuplarını da odaya davet eden Ayalon, kameralara dönerek İbranice "*Bizim yüksek, onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada yalnızca İsrail bayrağı bulunduğuna ve bizim gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim*." sözleriyle muhatabını aşağılamaya çalışmış ve bu olay Türkiye tarafından kınanmıştır. Bkz. "İsrail'le 'Alçak Koltuk' Krizi", *Milliyet*, 13 Ocak 2010, http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1185364&Date=13.01.2010&b=Israille+alcak+koltuk+krizi&KategoriID=24, (17.04.2015).

[385] Özlem Tür, *a.g.m.*, s 28.

[386] Tunus'un ardından Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn ve Kuveyt de protesto ve gösterilere sahne olmuştur.

reform taleplerine duyarsız kalan diktatörlük yönetimleri,[387] Ortadoğu ve Kuzey Afrika topraklarında siyasal ve toplumsal dengeleri değiştirecek gelişmelerin yaşanmasına adeta zemin hazırlamışlardır. Yaşanan olaylar ve değişen dengeler karşısında kendisini sağlıklı bir biçimde konumlandırmaya çalışan Türkiye ise Arap Baharı sürecinde en zorlu dış politika sınavlarından biriyle karşı karşıya kalmıştır.

Arap Baharı süresince Türk dış politikasına dair tartışmalar iki ana eksen etrafında şekillenmiştir. Bunlardan ilkini eksen kayması tartışmalarını da tetikleyen unsurlardan olan ve Türkiye'nin Arap devletleri için bir "model" olduğuna dair ortaya atılan iddialar oluştururken; ikincisini de Arap Baharı süresince yapılan dış politika tercihlerinin yeni dönem Türk dış politikasının çöküşüne işaret ettiğine dair eleştiriler[388] oluşturmuştur. Bu noktada altı çizilmesi gereken ilk gelişme, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin demokratikleşmesi için model olma niteliğini ön plana çıkaran ve tarihsel arka planı Arap Baharı'nın çok daha öncesine dayanan tartışmaların Arap Baharı ile yeniden gündeme gelmiş olmasıdır.

Kendisini İslamcı bir hareket olarak değil, Avrupa'daki Hristiyan demokrat partiler örneğinde olduğu gibi sosyal anlamda muhafazakâr ve ekonomik anlamda liberal bir merkez-sağ partisi olarak tanımlayan AKP,[389] geliştirdiği "muhafazakâr-demokrat" siyasi kimliğin diğer bölge ülkelerine örnek teşkil edecek bir ilham kaynağı olduğunu savunmaktadır.[390] Buna karşılık, AKP dönemi ile birlikte Türkiye'nin AB'ye aday ülke haline gelmesi, askerin siyaset üzerindeki etkisinin kırılması ve katı laiklik anlayışının terk edilmesi gibi gelişmeler sonucunda Arap kamuoyunda İslamcı geçmişi olduğu düşünülen bir partinin laiklik ve demokrasi gibi evrensel değerleri içselleştirebileceği algısı uyanmıştır.[391] Arap Baharı sonrası yapılan seçimlerde sırasıyla Fas, Tunus ve Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler, Nahda Hareketi ve Adalet ve Kalkınma Partisi gibi siyasal İslamcı

---

[387] İlhan Sağsen, "Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011, s. 59.

[388] Bkz. Hasan Cemal, "Türk Dış Politikası Çöküşte", 22 Ağustos 2013, http://www.tahahaber.com/haber/3606-hasan-cemal-turk-dis-politikasi-cokuste, (19.09.2014).

[389] Alexander Murinson, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century", *Mideast Security and Policy Studies*, No 97, BESA Center for Strategic Studies, Eylül 2012, s. 16-17.

[390] "AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya", AK Parti, http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_, (22.09.2014), s. 4.

[391] Cenap Çakmak vd., *a.g.e.*, s. 16.

hareketlerin AKP'yi model aldıklarını açıkça ifade etmeleri de bu durumu ispatlar nitelikte olmuştur.[392]

Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası ile uyumlu hareket etme çabası, Arap Baharı sürecinde "*Türk hükümetinin Arap liderlerle olan dostluğu ile demokratik bir yönetime geçilmesi için çaba gösteren Arap kamuoyu arasında sıkıştığı*"[393] şeklinde bir algıya neden olmuştur. Böylelikle Türkiye'nin son zamanlarda yaşanan gelişmelerle birlikte "*Ortadoğu bölgesinde otoriter yönetimlere dayalı bir istikrar ortamının kurulmasının sınırlarını*"[394] gördüğü anlaşılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Irak, İran ve Suriye ile ilişkilerinde uygulamaya çalıştığı "sıfır sorun" politikasının ciddi bir biçimde gözden geçirilmesi gerektiği eleştirilerini ortaya çıkarmıştır.[395]

Bunun da ötesinde, Türkiye'nin demokrasi isteyen muhaliflerden yana tavır alan politikası; Suriye ve Irak'ın toprak bütünlüğü ve dolayısıyla bölgedeki Kürt azınlıkların bağımsız bir Kürt devleti kurma ihtimaline dair endişelerin artmasına yol açmıştır. Böyle bir ihtimalin görmezden gelinmesi, Türkiye'nin güney sınırında kurulacak bağımsız bir Kürt devletinin varlığını engellemek adına sürdürülen ve Irak ile Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasını savunan geleneksel politikaların terk edilmesi anlamına gelmektedir.[396] Bu yüzden, bu durum Arap halklarının demokrasi taleplerini destekleme ve bölgedeki statükoyu koruma politikaları arasında açıkça bir ikilem ortaya çıkarmakta;[397] bunun yanı sıra, bölgedeki siyasi

---

392 Örneğin, Tunus'ta yaşanan halk ayaklanması sonucu 30 0cak 2011'de 20 yıldır sürgünde olduğu İngiltere'den ülkesine dönen muhalif lider Raşid Gannuşi, Zaman gazetesine verdiği röportajda AKP'nin demokrasi ve İslam'ı barıştırdığına vurgu yaparak Türkiye tecrübesini bir model ve örnek olarak gördüklerini ifade etmiştir. Lideri olduğu Nahda hareketinin de AKP gibi "muhafazakâr demokrat" olduğunu savunan Gannuşi, partisinin radikal eğilimlere sahip olduğuna dair iddiaları reddetmiştir. Bkz. "Tunuslu Lider Gannuşi Zaman'a Konuştu", *Zaman*, 23 Şubat 2011, http://www.zaman.com.tr/dunya_tunuslu-lider-gannusi-zamana-konustu_1097480.html, (22.09.2014).

393 İlhan Sağsen, *a.g.m.*, s. 59.

394 Cenap Çakmak vd., *a.g.e.*, s. 15.

395 Tarık Oğuzlu, "Komşularla Sıfır Sorun…", s. 15.

396 Bahadır Kaynak, *a.g.m.*, s. 87-88.

397 Arap Baharı'nın başlangıcından önce benzeri bir ikilemde kalan Türkiye, Batı'nın İran'da 2009 yılında gerçekleşen seçimlerin meşruiyetinden kuşku duyması ve muhaliflere verdiği desteğe rağmen Ahmedinejad'ı tebrik ederek seçim zaferinin meşruiyetini kabul etmiştir. Bu konuya dışarıdan müdahil olmanın doğru olmadığını savunan Türkiye, ideolojik ayrımlardan yola çıkmak yerine bölgede barış ve istikrarın önemi üzerinde durmanın faydalı olacağına işaret etmiştir. Bu konuda bkz. "Interview with Turkish Foreign Minister Ahmet Davutoğlu: Turkey Doesn't Want Chaos in the Middle East", *Spiegel*, 22 June 2009, http://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-turkish-foreign-minister-davutoglu-turkey-doesn-t-want-chaos-in-the-middle-east-a-631848.html, (01.09.2014).

istikrarsızlık ekonomik kalkınmayı geciktirirken Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kurmaya çalıştığı ticari ve ekonomik ilişkileri de zedelemektedir.[398]

Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı Türk dış politika yapıcıları Arap ülkelerinde meydana gelen olaylara ne zaman ve ne şekilde tepki verecekleri konusunda bir takım çekinceler ve kararsızlıklar yaşamışlardır. Tunus'ta gerçekleşen ve devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesiyle sonuçlanan olaylara tepki vermekte geciken Türkiye, Mısır ile arasında her daim var olduğu düşünülen üstü kapalı husumeti ve güçlü ekonomik bağların bulunmayışını da göz önüne alarak[399] Mübarek'e görevi bırakma çağrısı yapmada erken davranmıştır. Libya ve Suriye'de yaşanan olaylar ise Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikasını test eder nitelikte olmuştur. Tunus ve Mısır'daki otoriter rejimlerin görevden ayrılması yönünde söylemler geliştiren Türkiye; Libya ve Suriye yönetimlerinin ilk aşamada müzakere yoluyla reform yapmaya ikna edilebilecekleri düşüncesiyle "tedrici değişim politikası"[400] izlemeyi tercih etmiştir.[401] Buna rağmen ilerleyen süreçte Libya'ya karşı yürütülen uluslararası operasyona lojistik destek sağlanırken, Suriyeli muhaliflerin Türkiye'de örgütlenmesine izin verilerek söz konusu ülkelerin geleceği konusunda daha keskin adımlar atılmıştır.

Böylelikle Libya ve Suriye pazarlarını Türkiye'ye açmak ve AKP dönemi öncesinde sürdürülen kuşkucu politikaları tersine çevirmek adına[402] söz konusu

---

[398] Türkiye'nin Arap Baharı sürecini yaşayan ülkelere yaptığı ihracatın bu süreçten nasıl etkilendiği incelendiğinde Türkiye'nin 2010 yılında Bahreyn, Libya, Mısır, Suriye, Tunus ve Yemen'e yaptığı 7,2 milyar dolarlık toplam ihracatın 2011 yılında 6,3 milyar dolara düştüğü gözlenmiştir. 2010 ve 2011 yıllarına ait ihracat değerleri ülkeler bazında karşılaştırıldığında ise en ciddi düşüşün Libya'da yaşandığı ve bu ülkeye yapılan ihracatın 1,9 milyar dolardan 747,6 milyon dolar seviyelerine düştüğü görülmektedir. 2012 verileri incelendiğinde ise (Suriye hariç) söz konusu ülkelere yapılan ihracatın tekrar yükselişe geçerek 2010 yılı değerlerinin de üzerine çıktığı görülmektedir. Bkz. Davut Buzkıran ve Hüseyin Kutbay, "Arap Baharının Türkiye'ye olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, 2013, s. 154-157.

[399] Joost Lagendjik, "Sıfır Sorunsuz Komşu", *Zaman*, 2 Kasım 2011, http://www.zaman.com.tr/joost-lagendijk/sifir-sorunsuz-komsu_1197528.html, (02.10.2014).

[400] Duran ve Yılmaz Türkiye'nin Libya ve Suriye'de yaşanan olaylara karşı aşamalı olarak değişen tepkisine dikkat çekmek için 'tedrici değişim politikası' ifadesini kullanmış; Çemrek de benzer bir şekilde Türkiye'nin Suriye'ye karşı üslubunun-on yılı aşkın bir süredir geliştirilen ilişkileri bir anda çöpe atmamak adına-ilk 6 ay içerisinde "tedricen" değişerek "nush ile uslandırma" aşamasından "tekdir" noktasına gelindiğini fakat bundan da sonuç alınamadığını belirtmiştir Bkz. Burhanettin Duran-Nuh Yılmaz, *a.g.m.*, s. 52; Çemrek, *a.g.m.*, s. 59.

[401] Burhanettin Duran-Nuh Yılmaz, *a.g.m.*, s.52.

[402] Henri J. Barkey, *a.g.m.*, s. 10.

ülkelerle kurulan ilişkiler,[403] siyasi ve ekonomik dengeleri korumak adına gösterilen hassasiyete rağmen Arap Baharı sürecinde yerini gerginliklere bırakmıştır. Bu durum Türkiye'nin olaylar karşısında tavır almada çeşitli kararsızlık ve çekinceler yaşadığını ortaya koyarken, aynı zamanda yeni dış politika sorunlarıyla yüzleşmesine zemin hazırlamıştır. Libya'da patlak veren olayların ardından ülkede mahsur kalan vatandaşlarını kurtarmaya çalışan Türkiye,[404] Suriye krizinde ise Türkiye sınırına akın eden mültecilerin yarattığı kargaşa ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Libya'da Batı'nın, özellikle de Fransa'nın ülkeyi dışarıdan şekillendirme girişimleri karşısında endişe duyulurken, Suriye'de ise İran'ın etkisi ve Kürt unsurların varlığı tedirginlik yaratmıştır.

Türkiye'nin olaylar karşısında adım atmakta gecikmesi ve tutarlı kararlar alamaması, bir yandan Türkiye'nin potansiyelini zorladığı eleştirilerine yol açarken diğer yandan da Türk dış politikasının değişen şartlara uyum sağlayabilme kabiliyeti ve esnekliğinin ön plana çıkarılmasıyla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu noktada kapasite sorununu ön plana çıkaran yorumlara göre barış ortamında yürüttüğü yoğun diplomasi faaliyetleri ve ekonomik işbirliği çabalarıyla bölgesinde hızla yükselen bir güç olarak öne çıkan Türkiye'nin çatışma ortamında bu konumunu sürdürememesinde ekonomik, askeri ve diplomatik imkânlarının sınırlılığı önemli rol oynamaktadır.[405] Öte yandan, esneklik vurgusu gereği, Türkiye bir dönem savaş sebebi saydığı kimi durumları bugün yeni dış politikasının köşe başı haline getirerek milli çıkarlarını yeniden tanıyabilmiş ya da kaçınılmaz hallere uyum sağlayarak hamle üstünlüğü kazanmıştır.[406] Bu durumun en somut örneği Libya'da yaşanan

[403] 2004 yılında Beşar Esad'ın "Türkiye'ye resmi ziyaret yapan ilk Suriye Devlet Başkanı" olarak Ankara'ya gelmesi sonrası 2004 yılı Aralık ayında Erdoğan'ın, 2005 Nisan'ında ise Cumhurbaşkanı Sezer'in Suriye'ye yaptığı üst düzey ziyaretlerle iki ülke ilişkileri gelişmeye başlamış; Erdoğan ve Esad'ın yakın ikili ilişkileri de 2008 yazında aileleri ile birlikte Bodrum'da tatil yapacak kadar ileri bir seviyeye taşınmıştır. Bkz. "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar", *Al Jaazera Turk*, 6 Ocak 2014, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar, (01.09.2014). Erdoğan'ın 2010 yılında daha önce Nelson Mandela, Fidel Castro, Hugo Chavez ve Daniel Ortega gibi liderlerin aldığı ve 1989 yılından itibaren Kaddafi'nin devrilmesine kadar her yıl verilen "Kaddafi İnsan Hakları Ödülü"nün sonuncusunu almaya hak kazanması ise Mısır lideri ile kurulan yakın ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. Bkz. "Başbakan Erdoğan'a ödül", *Sabah*, 29 Kasım 2010, http://www.sabah.com.tr/gundem/2010/11/29/basbakan_erdogana_odul, (01.09.2014).
[404] "72 saatte 5 bin kişi tahliye edildi", *Zaman*, 24 Şubat 2011, http://www.zaman.com.tr/dunya_72-saatte-5-bin-kisi-tahliye-edildi_1098180.html, (04.09.2014).
[405] Kemal İnat, "Türk Dış Politikasının Kapasite Dönüşümü…", s. 21.
[406] Ali Bayramoğlu, "Yeni Türk Dış Politikasının Üç Temel Taşı", *Aksiyon*, 21 Haziran 2010.

olayların ardından NATO'nun bölgeye müdahale ihtimali ortaya çıktığında yaşanmıştır.

Libya'ya müdahale konusunda 28 Şubat 2011'de "*NATO'nun ne işi var Libya'da? NATO mensubu olan ülkelerden birine herhangi bir müdahale yapılması halinde böyle bir şeyi gündeme getirebilir. Bunun dışında Libya'ya nasıl müdahale edilebilir? Türkiye olarak biz bunun karşısındayız, böyle bir şey konuşulamaz, düşünülemez!*"[407] şeklinde açıklama yapan Erdoğan, daha sonra Libya'ya yönelik müdahalenin başlaması üzerine 21 Mart 2011'de "*Şu anda NATO'nun devreye girmesi söz konusudur. NATO devreye girecekse bizim bazı şartlarımız vardır. NATO, Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir. Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil.*"[408] diyerek -Libya topraklarına yönelik saldırı faaliyetlerine katılmamak koşuluyla- NATO operasyonlarına destek vermek zorunda kalmış, hatta NATO komutasındaki en büyük deniz muhrip gücünü Suriye'ye göndermiştir.[409] Libya'da da değişimin Tunus ve Mısır'daki gibi "kansız ve olaysız bir şekilde" gerçekleşmesi için yoğun diplomasi yürüten Erdoğan hükümeti bu müdahaleye engel olamamıştır.

Arap Baharı boyunca Türk dış politika yapıcılarına en zorlu sınavı yaşatan süreç ise Suriye krizinin patlak vermesiyle başlamıştır. Söz konusu süreçte Türkiye-Suriye ilişkilerinin "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması" imzalanması, ortak sınırın mayından temizlenmesine karar verilmesi ve karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması gibi adımların atılmasının ardından kısa süre zarfında yüksek dozda ve yüksek sesli eleştirilerle birlikte ciddi yaptırımlar uygulama noktasına gelmesi gayet düşündürücüdür.[410] Bu noktada Esad rejimine bağlı ordu ile Özgür Suriye Ordusu arasında 2011 yılından bu yana yaşanan çatışmanın Türkiye'ye sıçraması ve iki ülkeyi karşı karşıya getirme olasılığının Türk yetkililer üzerinde yarattığı tedirginlik büyük pay sahibi olmuştur. 22 Haziran 2012'de bir Türk jetinin Suriye tarafından düşürülmesi, 3 Ekim 2012'de Şanlıurfa'nın Akçakale ilçe merkezine Suriye

---

[407] "NATO'nun Libya'da ne işi var", *Hürriyet*, 1 Mart 2011, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17150261.asp, (24.07.2014).
[408] "Erdoğan: NATO girecekse şartımız var", *Sabah*, 21 Mart 2011, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/21/erdogan_nato_girecekse_sartimiz_var, (24.07.2014).
[409] Murat Çemrek, s. 62.
[410] Mustafa Kibaroğlu, "Arap Baharı ve Türkiye", *ADAM Akademi*, 2011, s. 34.

tarafından atılan top mermisi nedeniyle 5 kişinin hayatını kaybetmesi ve 11 Mayıs 2013'te Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bombalı iki aracın patlaması sonucu 5'i çocuk 52 kişinin hayatını kaybetmesi Suriye'de yaşanan iç savaşın Türkiye'ye etkilerini gözler önüne sermiştir.

Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerinin bozulmasının yanı sıra eleştiri konusu olan bir diğer durum da Türkiye'nin Esad rejiminin bir an önce iktidardan uzaklaştırılmasını öngören politikalarının AB ve ABD tarafından aynı ölçüde benimsenmemesidir. Bu noktada Esad sonrası ortaya çıkacak yönetim yapısı konusunda çekincelere sahip olan Batı, Müslüman Kardeşler'in bu yapıda yer almasının İsrail'in çıkarları açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden endişe etmektedir.[411] Rusya ve Çin ise Esad rejimine karşı zorlayıcı politikalar uygulanmasına karşı olduklarını her fırsatta ortaya koymuştur.

Bunun yanı sıra, Suriye'deki çatışmanın bir mezhep savaşı halini alması, olası bir dış müdahalenin Lübnan, Yemen, Bahreyn ve Kuveyt gibi Şii nüfusa sahip ülkelerde ne gibi sonuçlar doğurabileceği kestirilemediğinden durumu daha da karmaşık hale getirmektedir.[412] Bu nedenle Lübnan'da etkili olan, Hamas ve Hizbullah ile bağlantıları bulunan, İran'ın müttefiki olan ve dolayısıyla İsrail için tehdit oluşturan Suriye'de yaşanacak karışıklıkların bölgedeki dengeleri değiştirebileceği öngörülmektedir.[413] Bu bağlamda ancak Ağustos 2011'de Esad yönetiminin gitmesi gerektiğini dile getiren ABD, 6 Şubat 2012 tarihi itibariyle de diplomatlarını geri çekmiştir. İŞİD ve El-Nusra gibi cihatçı örgütlerin Suriye'deki iç savaşa aktif olarak katılması ve savaşın Irak'a sıçraması ise ABD'yi Esad-cihatçı güçler ikileminde bırakmış, ABD nihayetinde İŞİD'e karşı hava saldırısında bulunma kararı almıştır.[414]

---

[411] Tarık Oğuzlu, "Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharı'nın Etkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, s. 29.
[412] Mehmet Ali Göngen, "Arap Baharı Karşısında ABD'nin Tutumu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Aralık 2014, s. 14.
[413] Henri J. Barkey, *a.g.m.*, s. 11.
[414] Mehmet Ali Göngen, *a.g.m.*, ss. 15-16.

4.2. Türk Dış Politikasında Değişimin Boyutu ve Eksen Kayması Tartışmaları

Türkiye'nin Ortadoğu politikasının mevcut siyasi kadronun ideolojik kimliğine dayalı olarak oluşturulduğu varsayımından hareketle geliştirilen "eksen kayması" gibi kavramlar, son dönemde Türk dış politikasının önceliklerinin değiştiğine dair argümanların çıkış noktası olmuştur.[415] Esasında Türk dış politikasının yönünün sorgulanması işlevini gören "eksen" tartışmaları; Türkiye'nin Batılı ülkeler ve Ortadoğu ile ilişkilerine -ve ikisi arasındaki dengeye- bakarak Türkiye'nin kimliği ve uluslararası politikadaki konumu hakkında çıkarımlar yapmaya dönük bir eğilimi yansıtmaktadır.

Söz konusu tartışmalar, Türk dış politikasında eksen kayması vb. köklü değişimlerin gerçekleşmediğini savunanlar tarafından ortaya atılan karşı argümanlarla geliştirilirken, dış politikada yaşanan değişimin tam anlamıyla Batı'dan kopuşu temsil etmediğini ima eden farklı kavramlar üretilmiştir. Böylelikle değişimin yönünü temel alan tartışmalar aynı zamanda değişimin boyutunu da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu bakımdan Türk dış politikasında bir "eksen kayması" yaşanıp yaşanmadığına dair tartışmalar -dış politika değişimini Doğu-Batı ekseninde ele alan sınırlı bir çerçeve sunmalarına rağmen- dış politika değişiminin ne boyutta gerçekleştiğini farklı bir kavramsallaştırmayla inceleme olanağı vermektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda sözü edilen tartışmalar ışığında, öncelikle Türk dış politikasında yaşanan değişimin mevcut yazında nasıl yer aldığı ele alınacak ve ardından "eksen kayması", "eksen genişmesi", "Ortadoğululaşma" ve "vizyonda revizyon" gibi kavramların bu bağlamda ne ifade ettiği tartışılacaktır. Söz konusu kavramların tartışılmasının Türk dış politikasında yaşanan değişim hakkında önemli ipuçları vereceği düşüncesinden hareketle, son dönem Türk dış politikasına ilişkin yazından bazı örnekler de sunularak konu detaylandırılmaya çalışılacaktır. İkinci olarak da AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişim Hermann'ın değişim tipolojisi çerçevesinde incelenecektir. Böylelikle Türk dış politikasında yaşanan değişim ilk bölümde sunulan teorik çerçeveyle bağdaştırılmaya çalışılacaktır.

---

[415] Şaban Kardaş, *a.g.m.*, s. 21.

4.2.1. Eksen Kayması, Türevleri ve Alternatif Yaklaşımlar

Türk dış politikasının Batı yöneliminin yoğun bir şekilde sorgulanmaya başlaması ve Batı karşıtı eğilimleriyle ön plana çıkan Milli Görüş geleneğinin mirasçısı olan AKP'nin Türkiye'de iktidara gelmesi arasında kurulan bağlantı, hem eksen kayması tartışmalarına hem de bu çalışmaya ilham veren en önemli unsurlardandır. Buna paralel olarak, bu çalışmada yeni bir milenyumun başlangıcına işaret ederek "2000'li yılların Türk dış politikasına" odaklanmak ya da AKP iktidarının ikinci döneminde AB sürecinin zayıflamasına atıfta bulunarak "2007 sonrası dönemi" vurgulamak yerine 2002 yılı sonrasını kapsayan "AKP dönemi Türk dış politikasını" merkeze almak uygun görülmüştür. Bu çerçevede, ilerleyen bölümlerde özellikle AKP'nin ikinci iktidar döneminde yaşanan gelişmelerin eksen tartışmalarını büyük oranda tetiklediği vurgulansa da ilk iktidar döneminin bu tartışmalardan tamamen uzakta şekillenmediğini belirtmek gerekmektedir.

Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, AKP politikalarının AB ve ABD ile uyumlu gözüktüğü ilk iktidar dönemi, Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik açılımı ve Türkiye'nin bağımsız bir bölgesel aktör olarak ön plana çıkmasının tartışma konusu olduğu fakat bu tartışmaların eksen kayması iddiaları etrafında şekillenmediği bir döneme işaret etmektedir.[416] Bu bağlamda altı çizilmelidir ki, AKP'nin komşularla sıfır sorun politikası ve bölgesel arabuluculuk faaliyetleri çerçevesinde Ortadoğu'ya ilgisini artırması, önceleri AB ve ABD tarafından memnuniyetle karşılansa da bu tablo 2009 yılından itibaren değişmeye başlamıştır.[417] Türkiye'de iç çevrelerde özellikle 2007 yılı itibari ile başlayan "dış ilişkilerde eksen kaymasına yol açan uygulamalar içine girildiği" şeklindeki iddialara dış ve özellikle Batı'daki çevreler 2009'dan itibaren katılmaya başlamıştır.[418]

Erdoğan'ın 2009 yılında Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nun Gazze oturumunda İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile tartışarak paneli terk etmesi eksen kayması tartışmalarını tetikleyen olay olarak hafızalara kazınmıştır. Bu

---

416 Bu konuda bkz. Graham E. Fuller, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*, Çeviren: Mustafa Acar, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010; F. Stephen Larrabee, *Turkey as a US Security Partner*, RAND, 2008, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf, (03.05.2015).
417 Svante Cornell, *a.g.m.*, s. 3.
418 Erol Manisalı, *a.g.e.*, s. 11.

olayın ardından, 31 Mayıs 2010'da yaşanan Mavi Marmara baskınında 9 Türk vatandaşının İsrail askerlerince öldürülmesi sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi ve aynı yıl Haziran ayında İran'a yönelik yaptırımlar içeren BM kararına Türkiye'nin hayır oyu kullanarak karşı çıkması da Türk dış politikasının Batı'dan uzaklaştığı yorumlarını pekiştiren gelişmeler olmuştur.

Bu süreçte, Batı dünyasının önde gelen gazete ve dergilerinde Türkiye'nin yönünü Ortadoğu'ya ve Asya'ya çevirdiğine yönelik yorumlar yapılırken; "Batı Türkiye'yi nasıl kaybetti?", "Türkiye: Artık bir müttefik değil", "Türklerin Doğu'ya dönüşü" ve "Avrupa'da hayal kırıklığı: Türkiye Doğu'ya bakıyor" gibi başlıklar taşıyan makale ve köşe yazıları yayınlanmıştır.[419] Söz konusu yazılarda, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki tedrici bozulmanın yanı sıra Batı'nın İran'ı nükleer programından dolayı köşeye sıkıştırmaya çalıştığı bir dönemde Türkiye'nin İran'a yönelik "uzlaşımcı" bir politika izleyerek İran'a yakın bir görüntü sergilemesi Türkiye'nin dış politikada yönünün değiştiği eleştirilerine neden olmuştur.[420]

Bunlara ek olarak, Darfur'da savaş suçu işlemekle itham edilen –ve daha sonra Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) tarafından hakkında tutuklama kararı çıkarılan- Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'in 2008 yılında iki kez Türkiye'ye davet edilmesi ve Sudan'da yaşananların soykırım olmadığının ifade edilmesi[421] AKP'nin dış politikaya ideolojik yaklaştığının bir göstergesi olarak algılanmıştır. Sonuç olarak, eksen kayması tartışmaları, Türkiye'nin dış politikasında giderek Doğu'ya yöneldiği ve dini öne çıkararak İslamlaştığı suçlamalarını yansıtan bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Türk dış politikasında yaşanan değişimi konu alan çalışmalar incelendiğinde, benzer iddiaların eksen kayması dışında farklı kavramlara başvurularak da tartışıldığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan kavramlar ve yeni kavramsallaştırmalar, Türkiye'nin dış politika yöneliminin değiştiğine dair benzer çağrışımlar oluşturmaları dolayısıyla bu bölümde eksen kaymasının türevleri olarak

---

[419] Cengiz Çandar, *a.g.m.*, s. 4.
[420] İran ve İsrail ile ilişkilerin Türkiye'nin bölgesel liderlik hedefi çerçevesinde birbirini nasıl etkilediğine dair bkz. Cengiz Çandar, *a.g.m.*, ss. 6-11.
[421] "Erdoğan: Darfur'da Soykırım Yok", *ntvmsnbc*, 8 Kasım 2009, http://www.ntv.com.tr/arsiv id/25018860/, (02.04.2015).

ele alınacaktır. Bu noktada öne çıkan yaklaşımların "eksen genişlemesi", "Ortadoğululaşma" ya da "Gaulizm" gibi kavramlar çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiştir. Söz konusu kavramlara dayanan analizler, eksen kayması gibi ciddi ve köklü değişimlerin varlığına işaret etmemelerine rağmen Türk dış politikasında kayda değer bir değişim yaşandığı varsayımına dayanmaları bakımından değişimle ilgili yazında önemli yer tutmaktadır.

Eksen kaymasından farklı bir kavramsallaştırma aracılığıyla Türk dış politikasında yaşanan değişimin türü ve boyutunu ele alan yaklaşımların ilki; Türkiye'nin son dönemde yaşadığı sürecin eksen kayması değil, bir tür "eksen genişlemesi" olduğunu tezine dayanmaktadır. Eksen kaymalarının radikal değişimler ve sonrasında oluşan kurumsal yapılarla kendisini gösterdiğine işaret edilirken, Türkiye'nin durumunu açıklamak için eksen genişlemesi kavramı tercih edilmiştir. Bu kapsamda eksen kaymasının gerçek bir tartışmadan çok yapılandırılmış bir süreç olduğunu belirten Cüneyt Gürer, gündelik siyasetin sonuçları itibarıyla ortaya çıkan bu tartışmaların teorik altyapıdan ve güçlü argümanlardan yoksun olduğunu savunmaktadır.[422] Gürer, yeni işbirliği arayışlarının var olan işbirliği mekanizmalarından vazgeçildiği anlamına gelmediğini vurgularken, yeni işbirliği oluşumlarının eksen genişlemesine neden olduğunu ileri sürmektedir.[423] Böylece eksen kavramının tek boyutlu olmadığının altı çizilmekte ve Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve siyasi eksenlerde genişleme içerisine girdiği sonucuna varılmaktadır.

Benzer şekilde Türkiye'nin ekseninin genişlediğine dikkat çeken İhsan Bal ise eksen kayması iddialarını şu sözlerle reddetmektedir:

> "*Doğu'ya ve İslamlaşmaya doğru gittiği iddia edilen bir Türkiye'nin neden halkı Hristiyan olan Gürcistan ile de çok yakın bir işbirliği içerisinde olduğu, Balkanlar'da etnik veya dini bağları olan gruplar haricinde NATO'nun dahi cezalandırdığı Sırbistan ile neredeyse stratejik işbirliği seviyesine yaklaşan anlaşmalar imzaladığı üzerinde dikkatle düşünmek gerekir. Aynı dönemde Türkiye'nin neden Ermenistan ile kronik hale gelmiş sorunlarını çözmeye çalıştığı, Rusya ile geniş*

---

[422] Cüneyt Gürer, *a.g.m.*
[423] Gös. yer.

> *kapsamlı anlaşmalar imzaladığı ve Obama yönetimi ile Türkiye'yi çevreleyen bölgeler konusunda önemli ölçüde aynı vurguların yapıldığı üzerine düşünülmelidir.*"[424]

Böylelikle Türk dış politikasının din ya da ideoloji eksenli oluşturulduğu iddialarına karşı çıkan Bal, Batı dışındaki bölgelerle ilişkilerin geliştirilmesinin de gayet doğal olduğunu ve aksi yöndeki iddiaların iyi niyet taşımadığını ifade etmiştir.

Eksen kayması kavramının bir türevi olarak karşımıza çıkan "Ortadoğululaşma", Türk dış politikasının Batı'dan koparak Ortadoğulu bir kimlik edindiğine dair olumsuz bir çağrışım oluşturmasına rağmen son dönem dış politikasına dair yazın incelendiğinde, ironik bir biçimde, eksen kayması benzeri değişimlerin varlığını reddeden savların çıkış noktası olmuştur. Söz konusu kavram, son dönem Türk dış politikası ile ilgili çalışmalarda makalelerine sıklıkla atıfta bulunulan Tarık Oğuzlu ve Burhanettin Duran tarafından temel referans noktası olarak kullanılmıştır. Türk dış politikasında yaşanan değişimi dış politikanın ağırlık merkezinin değişmesi ve Ortadoğululaşması olarak tanımlayan Duran,[425] Türk dış politikasında "Ortadoğu ve Batı algılamalarında" bir dönüşüm yaşandığını ifade ederken, Ortadoğu'nun Türkiye için "*sadece güvenlik sorunlarının ve tehditlerin yoğunlaştığı bir yer olmaktan çıkmakta olduğu[nu]*" vurgulamaktadır.[426]

Oğuzlu ise Türk dış politikasının Ortadoğululaştığını ifade etmekle birlikte bu durumu Batı'dan bir kopuş olarak nitelendirmemekte fakat Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Ortadoğu'nun giderek daha çok öne çıktığını savunmaktadır.[427] Bu durum, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde daha pragmatik bir yaklaşım benimsemesine ve söz konusu ilişkilerini Batılı kimliğini onaylatmada değil, küreselleşmenin zorluklarıyla baş etme noktasında bir araç olarak görmesine neden olmaktadır.[428] Böylelikle Türkiye'nin Ortadoğu'da Avrupalı bir ülke olarak hareket etmesi aynı zamanda dış politikasının Avrupalılaşmasına neden olmaktadır. "Türk dış politikasının Ortadoğululaşması" ifadesine mesafeli yaklaşanlar da benzeri bir

---

[424] İhsan Bal, "Türkiye Eksen Değiştirmiyor Eksenini Genişletiyor", *USAK*, 10 Kasım 2009, http://www.usak.org.tr/print.php?id=300&z=6, (06.04.2015).
[425] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 385.
[426] Burhanettin Duran, *a.g.m.*, s. 386.
[427] Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization…", s. 3.
[428] Tarık Oğuzlu, *a.g.m.*, s. 17.

noktadan hareketle, Türkiye'nin Rusya Federasyonu ve bazı Kafkas ülkeleriyle kurduğu ikili ilişkilerin yanı sıra Afrika ve Latin Amerika açılımları göz önüne alındığında bu kavramsallaştırmayı kullanmanın abartılı olabileceğini ileri sürmektedir.[429]

Eksen kaymasının türevleri arasında değerlendirilebilecek bir diğer kavram da Ömer Taşpınar tarafından ortaya atılan "Türk Gaulizmi" ifadesidir. Türkiye'nin Batı'ya karşı özgüven kazanması ve bağımsız hareket etme eğilimi göstermesi Türk Gaulizmi'nin temellerini oluştururken, bu kavram ile Türkiye'de yükselen milliyetçilik ve Batı karşıtlığına dikkat çekilmektedir. Taşpınar'a göre bu durum, Türkiye'nin Batı yönelimi bakımından, Ortadoğu politikasının İslamlaşmasından daha büyük bir tehlike oluşturmaktadır.[430] Böylelikle, Türk dış politikasının itici gücünün milliyetçilik ve çıkarlar olduğu düşüncesinden hareketle, Türkiye'nin 1960'larda Charles de Gaulle yönetimindeki Fransa'nın yaptığı gibi nükleer güç sahibi olma arayışına girebileceği ve hatta NATO'nun askeri kanadından ayrılabileceği gibi ihtimaller dile getirilmektedir.[431]

Türk dış politikasının mevcut "ekseninde" bir değişim yaşandığına dair tezlerin doğruluğuna şüpheyle yaklaşarak alternatif bakış açıları sunan çalışmalar incelendiğinde ise Soğuk Savaş sonrası dünya güç dengelerinde meydana gelen değişime ya da uluslararası siyasetteki bölgeselleşme eğilimine atıfta bulunan yaklaşımların öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, meseleye birtakım olayları ya da ikili ilişkileri temel alarak yaklaşmak yerine Türkiye'nin bölgesel rolünün altını çizmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle 2003 Irak işgali sonrası yaşanan istikrarsızlıkla birlikte ABD'nin Ortadoğu'daki etkisinin zayıflaması bölgede bir güç boşluğunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak, sistemik etkiler göz önüne alındığında, "*1918'den sonra ilk kez Ortadoğu'da ekonomik ve politik bir aktör olma şansı elde [eden]'*[432] Türkiye'nin

[429] Ziya Öniş, *"Multiple Faces of…"*, s. 50.
[430] Ömer Taşpınar, "Rise of Turkish Gaullism", *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, s. 10.
[431] Gös. yer.
[432] Veysel Ayhan, *a.g.m.*, s. 33.

sistemdeki değişimlere uygun bir dış politikaya yönelmesinin doğal karşılandığı görülmektedir.

Eksen kayması tartışmalarına benzer bir bakış açısıyla yaklaşan İlhan Uzgel, Bush yönetimi döneminde ABD hegemonyasının gerileyişi ile birlikte orta büyüklükteki ülkelerin öne çıkmaya başladığını, bu durumun da söz konusu ülkelerin daha fazla bölgesel rol üstlenmesine ve daha aktif dış politika izlemesine imkân tanıdığını vurgulamaktadır.[433] Uzgel'e göre, Türkiye bu imkânı küresel sistemi dönüştürmek için kullanmak yerine dış politikada ağırlığını asimetrik bir biçimde Ortadoğu'ya yöneltmiştir. Eksen kayması iddiaları ise bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu'da pivot rolü oynarken rahatsız edici bazı eylemlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır, yoksa Türkiye diğer benzeri pivot ülkelerle kıyaslandığında daha aktif ya da daha özerk olmayı başaramamıştır.

Bu kapsamda örnek olarak sunulabilecek bir diğer isim olan Şaban Kardaş ise AKP dış politikasının tekil bir ideolojik kimlikle açıklanamayacağının altını çizerken, Türkiye'nin Ortadoğu politikası ve dış ilişkilerindeki çeşitlenmeyi bölgeselleşme trendleri çerçevesinde ele almayı tercih etmiştir. Böylelikle bölgeselleşme sürecinin Türk dış politikasında yaşanan değişimde etkili olduğuna dikkat çeken Kardaş -eksen kayması tartışmasının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmekle birlikte- Türkiye'nin aslında -eksen kayması yaşamaktan ziyade- *"dış ilişkilerinin çeşitlendiği ve Batı vurgusunun girilen yeni ilişkilerle giderek dengelendiği bir süreçten geçtiğini"*[434] vurgulamıştır. Cengiz Çandar ise ABD'nin Irak Savaşı sonrası bölgedeki etkisinin azalmasını ve AB'nin bölgeye yönelik politikalarının başarısızlığını Türkiye'nin özerk bir bölgesel güç olarak ortaya çıkışını hazırlayan gerekçeler arasında göstermektedir. Bunun yanı sıra, çok kutuplu bir dünyaya doğru gidildiğini anımsatarak eksen kayması konusunda Müslüman ülkelerle kurulan yeni bağlara değil, "Soğuk Savaş'ın sona ermesinin kaçınılmaz sonucu" ve "yeni binyılın bir olgusu" olarak dünyadaki güç merkezinin değişmesine işaret etmiştir.[435]

---

[433] İlhan Uzgel, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", *Radikal*, 2 Ekim 2011, http://www.radikal.com.tr/radikal2/turk_dis_politikasinin_ozerkligi-1065190, (02.05.2015).
[434] Şaban Kardaş, a.g.m., s. 38.
[435] Cengiz Çandar, *a.g.m.*, s. 11.

Bu çerçevede, AKP dönemine özgü olmayan bölgesel vurgu ve "bölgesel güç" söyleminin, 1990'larda Türkiye'nin özellikle Orta Asya ve Balkanlara yönelik politikalarıyla yakın çevresinde nüfuz alanı yaratmaya dönük girişimlerinin önemli bir unsuru olduğu ifade edilmektedir.[436] Günümüzde ise Amerikan-sonrası bir dünyanın tartışılmaya başlanması ve Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya ve Nijerya ve Endonezya gibi bölgesel güçlerin dünya siyasetinde ön plana çıkması uluslararası sistemde bölgeselleşmeye yönelik bir eğilim olduğunu ortaya koymaktadır.[437] Türkiye de buna paralel olarak AKP döneminde sağlanan siyasi istikrarın da etkisiyle yeniden etkin bir bölgesel politika izleme hedefine yoğunlaşmıştır. Kardaş, Türkiye'nin de bir parçası olduğu bu yeni bölgeselleşme eğiliminin "*söylemsel yönü ağır basan ve Batı karşıtlığı ve global ilişkilerden kopmayı savunan Soğuk Savaş yıllarının üçüncü dünya yaklaşımlarından çok farklı [olduğunu]*"[438] belirtmiştir. Böylelikle Türkiye'nin uluslararası sistemin genelinden kopmadığını ifade ederken Türkiye'nin Batıyla çıkarlarının çatışmasını da normal karşılamaktadır.[439]

Eksen kaymasına argümanlarına karşı geliştirilen alternatif yaklaşımlar incelendiğinde, ikinci olarak, Türk dış politikasında yaşanan değişimi vizyon odaklı olarak ele alan çalışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Ramazan Gözen, 2002 sonrası dönemde Türk dış politikasında yaşanan değişimi "vizyonda revizyon" olarak adlandırmaktadır. Devlet merkezli iç ve dış politikayı sürdürmeye dayalı geleneksel realist vizyonun Soğuk Savaş sonrası dönemde –özü itibarıyla değişmeden- şiddeti ve kapsam alanı bakımından genişlediğini, 2000'li yıllarda ise revizyona uğrayarak askeri olmayan/yumuşak politika ağırlıklı bir dış politika izlenmesine yol açtığını belirtmiştir.[440] Türkiye'de 28 Şubat sürecinde sistem dışına itilen siyasal İslamcı kadroların bir kısmının AKP çatısı altında yeniden iktidara gelmesi ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası benimsediği tek taraflı (*unilateral)* dış politika anlayışı gibi iç ve dış etkenlerin bir sonucu olarak görülen bu değişim,[441] klasik devletçi realist

---

[436] Şaban Kardaş, *a.g.m.*, s. 24-25.
[437] Şaban Kardaş, *a.g.m.*, s. 25.
[438] Şaban Kardaş, *a.g.m.*, s. 38.
[439] Gös. yer.
[440] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, ss. 101-121.
[441] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, s. 111.

vizyondan tamamen uzaklaşılmasa da daha liberal ve yumuşak bir dış politika anlayışını getirmiştir.[442]

Bu kapsamda, Gözen'in aşağıdaki tespitleri, Kasım 2002 ve Temmuz 2007 arasını kapsayan AKP'nin ilk iktidar döneminde izlenen dış politikayı anlayabilmek açısından son derece önemlidir:

> "*28 Şubat sürecinde devletin şiddetli bir darbesine maruz kalmış olan AK Partililer… devletin baskıcı politikalarının önlenmesi gerektiğini fark ettiler. Bu amacı gerçekleştirmek için ise Türkiye'nin AB'ye tam üyelik yönünde reformlar yapmasının yararlı olacağını gördüler. Türkiye'deki İslami kesimlerin varlığının ve etkinliğinin sağlanmasının, ancak Batılılaşma ideali çerçevesinde mümkün olabileceğini düşündüler… AK Parti hükümeti, bu amaca ulaşmak için iç ve özellikle dış politikasının oluşumunda genellikle devletin etkin kuvvetleriyle işbirliği ve dayanışma içinde olmuştur.*"[443]

Böylelikle Türk dış politikasında yaşanan değişim esasında bir "vizyon değişimi" olarak nitelenirken, 1990'larda Avrasyalılaşma yönündeki dış politika sapmalarının sona erdiği ve AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasının ironik bir biçimde "*gerçek anlamda Batı değerlerine uygun bir rotaya girmeye başla[dığı]*" vurgulanmaktadır.[444]

Üçüncü olarak, Türkiye'nin dış politika eğiliminde yaşanan değişimi Batı'ya karşı izlenen stratejinin bir parçası olarak değerlendiren yaklaşımlar eksen kayması iddialarına alternatif olmuştur. Örneğin, Özlem D. Bagdonas, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik tutumunu Batı'ya karşı geleneksel olarak sürdürülen bir pazarlama stratejisinin devamı olarak ele almaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarındaki mantıksal devamlılığın göz ardı edildiğini belirten Bagdonas, Türkiye'nin Avrupa yönelimi ve Avrupa'dan dışlanma korkusunun bu anlamda

---

[442] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, s. 119-120.
[443] Ramazan Gözen, *a.g.e.*, s. 115.
[444] Gözen bu noktada, AKP hükümeti öncülüğünde AB ile tam üyelik müzakerelerinin başlamasının Türkiye'yi Batılılaşma hedefine daha da yaklaştırdığının altını çizerken; Avrasyacılık, Turancılık ve Ümmetçilik girişimlerinden sonra AKP ile birlikte tekrar Batılılaşma noktasına gelinmesinin çok anlamlı olduğunu ifade etmiştir. Ramazan Gözen, *a.g.e.*, s. 119.

büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır.[445] Türkiye, baskın jeopolitik söylemine bağlı olarak jeopolitik konumu, rolü ve kimliği bakımından sahip olduğu biricikliği (*uniqueness*) pazarlayarak Batı karşısındaki ontolojik güvensizlik duygusunu yenmeye çalışmıştır.[446] Avrupa tarafından öteki olarak algılanma tehdidine/olasılığına karşı oluşan bu güvensizlik, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Müslüman ve Ortadoğu kimliğinden kaynaklanan farklılığını bir pazarlık unsuru olarak kullanmasına yol açmıştır. Bagdonas'a göre köprü rolünden merkez ülkeye geçilirken de aynı mantık geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede vurgulanan, Türkiye'nin kararlılıkla sürdürdüğü Avrupa topluluğunun saygın bir üyesi olma hedefi çerçevesinde farklılıklarının ve biricikliğinin altını çizerek Avrupalı devletlere kendini kabul ettirme arayışında olduğudur.

Türk dış politikasında yaşanan değişimi ele alan yazında üzerinde durulan bir diğer nokta da Türkiye'nin son yıllarda Avrasyacı bir yönelim edindiğine dair iddialardır. Söz konusu iddialar, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde yaşanan sorunlara paralel olarak gündeme gelmesine rağmen Avrasyacılığın medeniyetsel boyutu ve Türkiye'nin çok boyutlu dış politika yaklaşımı göz önüne alındığında daha ciddi bir şekilde tartışılmaya başlamıştır. Başbakan Erdoğan'ın Ocak 2013'te katıldığı bir TV programında Türkiye'nin tıkanan AB üyelik sürecinden yakınarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ)[447] alınması yönündeki isteğini ilettiğini açıklaması[448] Avrasyacılık tartışmalarını yeniden gündeme getirmiştir. Erdoğan'ın bu sözlerinin hem tepkisel hem de pratik boyutları bulunduğu ifade edilmektedir. AB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı çifte standarda tepki olarak Batı karşıtı medeniyetsel duruşu olan Avrasyacılık yöneliminin gündeme

---

[445] Özlem Demirtaş Bagdonas, *a.g.m.*

[446] Özlem Demirtaş Bagdonas, *a.g.m.*, s. 113.

[447] 1996 yılında Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Kırgizistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından kurulan örgüt, 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla Şanghay İşbirliği Teşkilatı adını almıştır. Moğolistan, İran, Hindistan ve Pakistan'ın gözlemci statüsüne sahip olduğu örgütte Belarus, Sri Lanka ve Türkiye "Diyalog Ortağı Ülkeler" olarak yer almaktadır. Örgütün temel amacı; terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilikten kaynaklanan tehditlerle işbirliği içerisinde mücadele etmektir.

[448] "Şangay Beşlisi'ne Alın, AB'yi Unutalım", Hürriyet, 26 Ocak 2013, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22448548.asp, (09.04.2015). Erdoğan, bu açıklamasının ardından Kasım 2013'te Rusya'da gerçekleştirilen Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi toplantısı sonrası basın karşısında Putin'e Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Teşkilatı'na alınması yönündeki çağrısını tekrarlamıştır. "Şanghay'a Alın, AB'den Kurtarın", *Hürriyet*, 23 Kasım 2013, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25186657.asp, (09.04.2015).

getirilmesi tepkisel boyutu oluştururken, AB'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın Türkiye'yi farklı arayışlara itmesi de bu açıklamanın pragmatik boyutu olarak ele alınmaktadır.[449]

ŞİÖ'nün kuruluş ve gelişim amaçları bakımından NATO ile karşılaştırılması gereken bir örgüt olmasına rağmen[450] AB'nin bir alternatifi olarak yansıtılması, AB üyelik sürecini Türkiye'nin dış politika yönelimini etkileyen temel değişken olarak ele alan farklı değerlendirmelerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, AKP döneminin dış politika davranışları bakımından kendi içinde homojen olmadığını öne süren Ziya Öniş ve Şuhnaz Yılmaz, AKP'nin ilk yıllarında Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan dış politika aktivizminin yeni bir dalgayla devam ettiğini ve bu dönemde güçlü bir Avrupalılaşma vurgusunun hâkim olduğunu belirtmektedir.[451] Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemin üçüncü aktivizm dalgasını temsil eden 2005 sonrası dönemde ise Avrupalılaşma yerini yumuşak Avrasyacılık (*soft Euro-Asianism*) olarak adlandırılan safhaya bırakmıştır.[452] Böylece AKP döneminde dış politika aktivizmi ve çok boyutlu yaklaşımın benimsenmesi bakımından bir devamlılık söz konusu olmasına rağmen AB'ye katılım müzakerelerinin başlangıcından itibaren belirgin bir kırılma yaşandığı gözlenmiştir. Bu kırılmayla birlikte derin Avrupalılaşmaya (*deep Europeanization*) olan bağlılığın yerini Türkiye'nin dış ilişkilerinde AB'nin merkeze alınmadığı daha gevşek bir Avrupalılaşma anlayışı (*loose Europeanization*) almıştır.

4.2.2. Hermann'ın Değişim Kuramı Çerçevesinde Türk Dış Politikasında Değişimin Boyutu

Türk dış politikasında yaşanan değişimin hangi kavramlar aracılığıyla ve nasıl ele alındığına dair mevcut yazının incelenmesinin ardından, çalışmanın bu bölümü, söz konusu değişimin Hermann'ın değişim kuramı çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Teorik çerçeveyi ele alan bölümde de değinildiği üzere, Hermann'ın değişim kuramı, (dış politika çıktıları

---

[449] Emre Erşen, *a.g.m.*, s. 22.
[450] Emre Erşen, *a.g.m.*, s. 20.
[451] Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreing Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, ss. 7-8.
[452] Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, *a.g.m.*, ss. 13-16.

bakımından) dış politika değişiminin türü ile ilgili dört aşamalı bir tipoloji ortaya koymaktadır. Türk dış politikasının yaşadığı iddia edilen eksen kaymasına benzer bir değişim, bu sınıflandırmaya göre en kapsamlı değişimi öngören "uluslararası yönelim değişikliği" olarak ifade edilmektedir. Dış politika değişiminin en uç formu olarak nitelendirilen bu aşamada, dış politikası incelenen aktörün uluslararası meselelere karşı yöneliminin tümden değişmesi söz konusu olmaktadır.[453] Ayrıca, bu aşamada değişimin tek bir olaya ya da meseleye indirgenemeyecek düzeyde olduğu ve sadece belirli aktörlere karşı geçerli olamayacağı vurgulanmaktadır.[454] Böylelikle değişime uğrayan şeyin tek bir dış politika davranışı değil tüm politika olduğunun altı çizilmektedir.

Hermann'ın çalışmasında, Vietnam Savaşı'nın ardından ABD'nin ekonomik gücündeki düşüşe bağlı olarak güç kullanma noktasındaki istekliliğinde ve "hegemon lider" rolünde düşüş yaşadığı ve dolayısıyla bu değişimin uluslararası yönelim değişikliği kategorisinde değerlendirilebileceğinden bahsedilmektedir. Fakat bununla birlikte, söz konusu makalede böyle bir değerlendirmenin tartışılabilir nitelikte olduğunun da altı çizilmektedir.[455] Benzeri bir durumun AKP dönemi Türk dış politikası örneğinde geçerli olup olmadığını tartışan Meliha B. Altunışık ve Lenore G. Martin ise AKP'nin Ortadoğu politikalarının Batı ile büyük oranda örtüşmesi nedeniyle Türkiye için böyle bir "yönelim" değişikliğinden söz etmenin zor olduğunu ifade etmektedir.[456]

Ayrıca yazarlar, Hermann'ın kavramsallaştırmasına göre dış politika değişiminde bir alt düzeyi temsil eden "amaç/problem" değişikliğinden de doğrudan doğruya söz edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu noktada ise Türkiye'nin 1990'lı yıllardan farklı olarak bölgesel liderlik amacıyla hareket etmesine rağmen Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, İran'ın bölgedeki nüfuzunun dengelenmesi, bölgesel istikrarın ve refahın sağlanması ve Filistin meselesinin çözülmesi gibi hedefler doğrultusunda politika üretmeye devam ettiği vurgulanmaktadır.[457] Böylece Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki devamlılık unsurlarının Türkiye'nin dış

---

[453] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 5.
[454] Gös.yer.
[455] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 6.
[456] Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, *a.g.m.*, s. 572.
[457] Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, *a.g.m.*, s. 571.

politika hedeflerinin değiştiğine dair bir değerlendirmeyi mümkün kılmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda örnek olarak sunulan iddialardan da anlaşılacağı üzere, eksen kayması tartışmaları Hermann'ın dört aşamalı değişim tipolojisi çerçevesinde ele alındığında, bu konuda asıl belirleyici unsurun Türkiye'nin dış politika yönelimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu yönelimde herhangi bir değişim yaşanıp yaşanmadığını daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının yanı sıra uluslararası konumu ve Batı ile ilişkilerinin genel gidişatı da göz önünde bulundurulmalıdır. Zira AKP iktidarı ile birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişim, Ortadoğu politikaları özelinde bir değerlendirmeye tabi tutulabileceği gibi Türkiye'nin uluslararası politikadaki konumuna odaklanan daha geniş bir çerçevede de ele alınabilir.

Bu noktada öncelikle Türkiye'nin bir "Batı müttefiki" olduğu hatırlanmalıdır. Böylelikle, Türkiye'nin Batı yöneliminden ve dolayısıyla AB hedefinden ve NATO üyeliğinden vazgeçerek yeni bir ittifak ya da tamamen farklı bir rol/kimlik ekseninde dış politikasını şekillendirmeye başladığında "yönelim" değişikliği için sıralanan kriterlerin Türk dış politikası için de geçerli olacağı ortaya çıkacaktır. Hâlbuki Türkiye'nin halen bir Batı müttefiki olduğu bu duruma karşı çıkanlar tarafından dahi kabul görmektedir. Örneğin, Ali Bulaç, Türkiye'nin bu durumunu şu sözlerle özetlemektedir:

> "*Fransa'nın NATO askerî kanadına dönüşünde, Rasmussen'in NATO Genel Sekreteri seçilmesinde, İsrail'in OECD'ye kabul edilmesinde ve en son NATO füze kalkanı sistemine bağlı radarların Malatya'da konuşlandırılmasında açık biçimde müşahede ettik ki Türkiye, Batılıların verdiği kararlara uyuyor, Batı'nın dediğini yapıyor. Dürüst ve tutarlı olmakta zaruret var: Temel tercihi NATO ittifak üyeliği, ABD ile model ortaklık ve AB üyelik süreci olduğundan esasında başka ne beklenebilirdi ki!*"[458]

Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası yöneliminin değiştiği, başka bir deyişle eksen kaymasına uğradığı iddia edilecekse, geleneksel "Avrupa devletler topluluğunun

[458]Ali Bulaç, "Kritiğe Muhtaç Dış Politika", *Zaman*, 6 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/kritige-muhtac-dis-politika_1187311.html, (26.04.2015).

saygın bir üyesi olma" hedefinin yerini alacak yeni bir itici güce dayanarak hareket etmesi ve uluslararası sistemdeki rolünün de değişmesi beklenmelidir. Benzer bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Ersel Aydınlı da kimlik konusunda ciddi kırılmalar yaşanmadıkça Türk dış politikasında bir sapma olmasının oldukça güç olduğunu ifade ederken, Türkiye'nin zaman zaman Doğu'ya yönelmesini Batı nezdinde Türkiye'nin öneminin anlaşılması amacını taşıyan reel politika çerçevesinde Doğu'ya yönelik açılımlar olarak değerlendirmektedir.[459]

Öte yandan, Türkiye'nin ekonomik gücündeki artışa bağlı olarak "bölgesel lider" hatta "küresel güç" rolüne soyunması eksen kayması iddialarını güçlendirmekte, fakat Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin hedefleri ile kapasitesi arasında bir uyuşmazlık olduğunun ortaya çıkması ise aksi yöndeki iddiaların geçerliliğini korumasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye'nin Arap Baharı süreci ve sonrasında Libya, Mısır ve Suriye'de beklediği etkiyi oluşturamaması sonucu söz konusu ülkelerle ilişkilerinin kötüye gitmesi böyle bir rolün daha çok sorgulanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ortaya atılan "değerli yalnızlık" iddiaları bir yandan komşularla sıfır sorun politikasının sonuna gelindiğini ima ederken diğer yandan da Türkiye'nin artık muhatapları tarafından yeterince önemsenmediği ve yalnızlaştırıldığı yönündeki eleştirileri açığa çıkarmıştır.[460]

Hermann'ın ortaya koyduğu dört aşamalı değişim süreci sondan başa doğru ele alındığında, eldeki veriler ışığında Türk dış politikasının 2002 sonrasında bir program değişikliğine tabi tutulduğunu iddia etmek mümkündür.[461] Esas amaç aynı kalmak koşuluyla yapılan eylemin kendisinin ya da yapılış biçiminin değişime uğramasını ifade eden program değişikliği, yeni dış politika aygıtlarının devreye

---

[459] Ersel Aydınlı, "Türkiye'nin NATO'nun Dönüşümüne Katkıda Bulunması Gerekir", *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Derleyen: Habibe Özdal-Osman Bahadır Dinçer-Mehmet Yegin, 2. Baskı, USAK Yayınları, Ankara 2010, ss. 141-142.

[460] Söz konusu eleştiriler için bkz. Bülent Şener, "Dış Politikada Değerli Yalnızlık ya da Yanlış Hesabın Şam'dan Dönmesi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 24 Eylül 2013, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/09/24/7226/dis-politikada-degerli-yalnizlik-ya-da-yanlis-hesabin-samdan-donmesi, (30.04.2013). Ayrıca "değerli yalnızlık" kavramının ortaya çıkışı için bkz. Zeynep Gürcanlı, "Dış politikada Değerli Yalnızlık Dönemi", Hürriyet, 21 Ağustos 2013, http://www.hurriyet.com.tr/planet/24553602.asp, (30.04.2015).

[461] Hermann'ın değişim kuramını çerçevesinde AKP dönemi dış politikası ile ilgili benzer sonuçlara ulaşan diğer çalışmalar için bkz. Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, *a.g.m.*, s. 571; Mesut Özcan-Ali Resul Usul, *a.g.m.*, s. 161.

sokularak farklı yöntemler denendiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[462] Bu bağlamda, 1990'larda askeri ilişkilerin, bu ilişkileri temel alarak oluşturulan ittifakların ve askeri müdahalelerin Türkiye'nin dış politika gündeminde önemli bir yer işgal ettiği düşünüldüğünde; Türk dış politikasının 2000'li yıllarda bir "program" değişikliği yaşadığını savunmak kaçınılmaz hale gelmektedir. Zira son yıllarda aktif ve çok boyutlu dış politikanın, yumuşak gücün, ekonomik karşılıklı bağımlılığın, arabuluculuk rolünün ve diplomatik müzakerelerin en önemli dış politika araçları olarak öne çıkarılması bu noktada ciddi bir farklılaşmaya sebep olmuştur.

Bu bağlamda ilk olarak, AKP iktidarı ile birlikte önceki dönemlere göre daha aktif ve çok boyutlu bir dış politika izlenmesi ve bu politikanın bir gereği olarak Ortadoğu ile ilişkilere özel önem verilmesi son dönemde yaşanan program değişikliği çerçevesinde ele alınmalıdır. Erken Cumhuriyet döneminde çoğunlukla Avrupa'nın himayesinde varlığını sürdüren bölge ülkeleri ile ilişki kurmanın zorluğu ve daha sonra Soğuk Savaş şartlarının getirdiği sınırlılıklar göz önüne alındığında, "Ortadoğu'dan uzak durma" politikasının Türk dış politikasının ideolojik temelli bir eğilimi olmaktan ziyade faydacı bir dış politika anlayışının sonucu olduğu gözlenmektedir.[463] Ayrıca aktif ve çok yönlü dış politika girişimlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde Özal tarafından gündeme getirilmiş olması, bu değişimin temellerinin 1990'lı yıllarda atıldığını göstermektedir. Bu noktada AKP dönemini farklı kılan, Ortadoğu ülkeleri ile kurulan ilişkilerin -Özal döneminde olduğu gibi ABD ile bağları sağlamlaştırmanın bir aracı olmak yerine- zaman zaman ABD ile ilişkileri tehlikeye atacak biçimde gelişmesidir.[464] Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının 1990'lı yıllardaki değişiminin çoğunlukla Kürt meselesi etrafında şekillenmesi, yakın komşularla sınırlı olması ve güvenlik ilişkilerine odaklanılması bakımından 2000'li yılların bölgeye yayılan ve güvenlik ilişkilerinin ötesine geçerek çok daha çeşitli dış politika konularına öncelik veren dış politika aktivizminin gerisinde kaldığının altı çizilmektedir.[465]

---

[462] Charles F. Hermann, *a.g.m.*, s. 5.
[463] Bu konuda bkz. Nicholas Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 85-88.
[464] Nicholas Danforth, *a.g.m.*, s. 91.
[465] Meliha B. Altunışık-Lenore G. Martin, *a.g.m.*, s. 570.

Çok boyutlu ilişkileri bir dış politika aracı olarak kullanmaya çalışan AKP yönetimi, Türkiye'nin çok yönlü kimlik ve değerlerini de bu noktada araçsallaştırmayı başarabilmiştir. Cüneyt Yenigün bu durumu AKP dönemini önceki dönemlerden ayıran en büyük farklardan biri olduğunu belirtirken şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"2002 yılına dek Türk dış politikasında genel olarak bir 'Türk karakteri ve kimliği' kullanılmıştı. AK Parti'nin iktidarından sonra Türk dış politikasının milli, dini, Batılı ve global değerlerin ilişkide bulunulan devletlere bağlı olarak farklı şekillerde hareket ettiği görülmektedir. Örneğin Kosova, Bosna Hersek, Filistin, Malezya ve Fas gibi ülkelerle olan ilişkilerde dini; Türk Cumhuriyetleriyle ve Avrupa'daki Türk azınlıklarla olan ilişkilerde milli; Almanya, Fransa ve Avusturya ile ilişkilerinde Batılı, ABD, Rusya ve İngiltere gibi ülkelerle ilişkilerinde global kimlik ve değerlerin öne çıktığı ve bunun bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir."*[466]

Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliği böylece çok boyutlu ve çok kimlikli bir dış politika anlayışı kapsamında ele alındığında akıllara neden Balkanlar, Orta Asya ya da Kafkasya'da bu denli etkili olunamadığı sorusu gelmektedir. Zira Orta Asya ve Kafkaslarla ilişkilerin Rusya ile yakınlaşma ve komşularla sıfır sorun politikası lehine geri plana alınırken[467] Balkanlarda da yeteri kadar etkin olunamaması bu durumun bir göstergesi durumundadır.

Çok boyutlu dış politika anlayışının ve bu yöndeki çabaların dış politika değişimi açısından ifade ettiği anlam, bu çalışmanın temel tezini desteklemesi dolayısıyla AKP dönemi Türk dış politikası için de büyük bir öneme sahiptir. Bu noktada öncelikle; bir ülkenin aynı anda farklı ülkelerle birbirine zıt gibi görünen ilişkiler kurmasının, söz konusu ülkenin dış politikadaki temel yöneliminde bir değişikliğe gitmesini gerekli kılmadığı vurgulanmalıdır. Bu doğrultuda, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye'nin dış politika yönelimi konusunda asıl odaklanılması gereken noktanın Batı ile süregelen ittifak ilişkisi olduğunun altı çizilmelidir. Davutoğlu'nun da belirttiği gibi; Türk dış politikasının ekseni hala NATO, AB ve Transatlantik

---

[466] Cüneyt Yenigün, "Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün-Ertan Efegil, Nobel Yayınevi, Ankara 2010, s. 77.
[467] Cenk Aygül, *a.g.m.*, s. 62.

sürecine yönelik olarak belirlenmektedir.[468] Bu yüzden, geçmiş yılların pasif ve tek boyutlu dış politikasına karşı bir eleştiri niteliği taşıyan aktif ve çok boyutlu dış politika anlayışı Türk dış politikasında yaşanan değişimin odağında yer almaktadır. Böylelikle değişimin yöntemsel ve araçsal unsurlarının Türk dış politikasında ağır bastığı anlaşılırken; bu değişimin analizinde eksen kayması kavramı yerine "eksen genişlemesi" vb. alternatif kavramsallaştırmalara ya da bu -kavramın aslında bir uluslararası yönelim değişikliğini ifade ettiği düşüncesinden hareketle- DPA'da öne çıkan yaklaşımlara da yer verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Türk dış politikasında yaşanan program değişikliği çerçevesinde ikinci olarak, AKP yönetiminde ekonominin önemli bir dış politika aracı haline gelmesi belirleyici bir unsur olmuştur. Son dönemde Türkiye'nin bir yumuşak güç olarak bölgesinde etkili olduğunu savunan tezlerin çıkış noktalarından birini oluşturan ekonomi unsuru, komşularla sıfır sorun politikasını "ekonomik karşılıklı bağımlılık" üretmek üzere kurgulayan AKP açısından önemli bir araç olarak öne çıkmıştır. Öyle ki, Türkiye'nin bu sayede bir "ticaret devleti" haline geldiği dahi savunulur olmuştur. Türk dış politikasının son dönemdeki dönüşümünü ele almak için Richard Rosecrance tarafından üretilen ticaret devleti kavramını kullanan Kemal Kirişçi, 2009 yılında yayımlanan makalesinde, Türkiye'nin yükselen dış ticaretiyle bir ticaret devletine dönüşme sürecinde olduğunu fakat bu süreçte iç ve dış kaynaklı birtakım zorluklarla karşılaşıldığını ifade etmiştir.[469] Bu bağlamda, 1990'lı yıllarda bölgesinin "zorlayıcı gücü" durumunda olan Türkiye'nin dış politikasında karşılıklı ekonomik bağımlılığı öne çıkarmasıyla birlikte yumuşak güç haline geldiği ve ticaret devletine dönüşmeye başladığı savunulmaktadır.[470]

---

[468] "Davutoğlu Rules Out Shift From Transatlantic Axis", 23 Mart 2009, *Today's Zaman*, http://www.todayszaman.com/diplomacy_davutoglu-rules-out-shift-from-transatlantic-axis_170388.html, (11.05.2015).

[469] Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy", *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, ss. 33-34.

[470] Kemal Kirişçi, *a.g.m.*, ss. 52-53.

5. SONUÇ

Türk dış politikası ile ilgili mevcut yazın incelendiğinde, AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'nin dış politikasında gözle görülür bir değişim yaşandığına dair genel bir kabul olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu değişimin özellikle Ortadoğu politikalarında dikkat çekici bir biçimde farklılık yarattığı vurgulanmakta ve Türkiye'nin aktif hatta iddialı bir dış politika anlayışına yöneldiği tartışılmaktadır. Türkiye'nin yumuşak gücünü artırma gayretleri kapsamında komşuları ve bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini iyileştirmesinin yanı sıra dış politika aktivizmine ve arabulucu rolüne özellikle önem vermesi bu politikaları şekillendiren en önemli unsurlar olarak görülmektedir. AKP'nin ikinci iktidar dönemi ile birlikte dış politikada yaşanan değişimin ise Türkiye'yi eksen kaymasına varan bir noktaya taşıdığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin yüzünü Batı'dan çevirerek Doğu'ya döndüğü gerekçesini temel alan bu iddialar, aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri ile daha yakın ilişkiler kurarken AB ve İsrail ile ilişkileri belirgin bir biçimde kötüye giden Türkiye'nin dış politikasına getirilen bir eleştiri niteliği kazanmıştır. Böylece eksen kayması kavramı, AKP döneminde gerçekleşen değişimi açıklamak ve bu değişimi eleştirmek için kullanılan bir kavram olarak öne çıkmaya başlamıştır.

Eksen kayması tartışmaları çerçevesinde Türkiye'nin dış politika yöneliminin sorgulanması, son yıllarda Türk dış politikası ile ilgili yapılan birçok çalışma için ilham kaynağı olduğu gibi bu tezin de en önemli çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna rağmen, eksen kayması kavramının son dönem Türk dış politikasının objektif bir analizini yapmak için tek başına yeterli bir çerçeve sunamadığı göz önünde bulundurularak "değişim" kavramına odaklanılmıştır. Böylelikle Türk dış politikasında tam olarak neyin değiştiğini ve bu değişimin DPA çalışmaları açısından ne ifade ettiğini ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, tezin üçüncü bölümünde Türk dış politikasının temel ilkelerinin ve temel belirleyicilerinin ele alınmasıyla birlikte Atatürk döneminin de tartışmaya dâhil edilmesi, bu çalışmada bütüncül bir yaklaşımın tercih edildiğinin vurgulanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira temel yönelimi konusundaki hassasiyetler dolayısıyla kuruluşundan bu yana iç ve dış politikası mercek altında tutulan ve bu yüzden söz konusu yönelimini en önemli varlık sebeplerinden biri olarak korumaya çalışan Türkiye'nin dönüşümünü

yalnızca 10-15 yıllık bir değişime indirgemek yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda Türk dış politikasının 2000'li yıllara gelinceye kadar tarafsızlıktan aktivizme doğru evirilen bir süreci yaşamakta olduğu göz önünde bulundurulacak olursa AKP döneminde "proaktivizmin" öne çıkarılmasının şaşırtıcı değildir.

AKP iktidarının ilk döneminde AB üyeliği hedefi doğrultusunda bir dış politika yürütülerek AB reformlarının gerçekleştirilmesine öncelik verildiği, daha sonra bu sürecin yavaşladığı ve 2011'den itibaren Arap Baharı'nın Türk dış politikası üzerinde önemli sınırlılıklar oluşturduğu göz önüne alındığında AKP döneminin kendi içinde de dönemlere ayrılarak incelenebileceği göze çarpmaktadır. Buna rağmen, bu çalışmada söz konusu süreçlerin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu düşünülerek AKP dönemi de bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Burada altı çizilmek istenen nokta; AKP'nin 2002 yılından beri ülke ekonomisinin büyümesine paralel olarak Türkiye'yi bölgesel ve küresel anlamda daha etkin bir konuma getirmeyi hedeflediği, ancak bu hedefin tam olarak gerçekleştirilmesi durumunda Türkiye'nin farklı bir uluslararası rol edinebileceği ya da dış politikasını farklı bir hedef çerçevesinde yönlendirebileceğidir. Bir başka deyişle, Türkiye dış politikasında radikal bir değişim için ihtiyacı olan özerkliği ve gücü henüz elde edememiştir. Bu yüzden, Türkiye'nin AKP yönetiminde Ortadoğu siyasetine bağımsız olarak yön verme çabaları ve bölgesel bir lider olarak öne çıkma girişimleri inkâr edilmese de bu çabaların istenen sonuçları vermediğinin gözlenmesi Türk dış politikasında radikal bir değişim yaşandığını iddia etmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Türk dış politikasında yaşanan değişimin mevcut yazında eksen kayması tartışmaları çerçevesinde nasıl ele alındığına değinildikten sonra buna karşı geliştirilen alternatif yaklaşımlar sunulmuş ve son aşamada da Hermann'a ait değişim tipolojisi kullanılarak AKP iktidarı ile birlikte gelen değişimin bir "program değişikliğini" yansıttığı tartışılmıştır. Böylelikle söz konusu değişimin boyutu hakkında daha net bir çerçeve sunulduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin uluslararası yöneliminin ve temel dış politika hedeflerinin değişmediği sonucuna varılırken, asıl değişimin dış politikada yeni araçların ve yöntemlerin kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıktığı savunulmaktadır. Önceki dönemlere göre daha faal bir dış

politika anlayışının benimsenmesi, çok boyutlu ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı bağımlılığın artırılması amacıyla ticaretin öne çıkarılması ve yumuşak gücün artırılmasına önem verilmesi bu noktada yaşanan değişimi ispatlar niteliktedir.

Bu tartışma çerçevesinde öncelikle Türkiye'nin son dönemde dış politikada yaşadığı değişimin -eksen kayması kavramıyla örtüştüğü düşünülen- "uluslararası yönelim değişimi" boyutuna ulaşmadığı savunulmuştur. Bu noktada ilk olarak Türkiye'nin halen bir Batı müttefiki olduğu ve dolayısıyla bir NATO üyesi ve AB aday ülkesi olarak "Batılı devletler topluluğunun saygın bir üyesi olma hedefini" sürdüğüne dikkat çekilmiştir. İkinci olarak da Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolü ve dış politikadaki kapasitesine bağlı olarak henüz bir bölgesel güç ya da küresel güç olma imkânını elde edememesi, uluslararası yöneliminin değişmediğinin bir göstergesi olarak ortaya konmuştur. Bu nedenle, ancak Türkiye'nin uluslararası sistemdeki ya da uluslararası ittifaklardaki rolünün/yerinin değişmesi sonucunda bu boyutta bir değişimin ortaya çıkabileceği öngörülmektedir.

Türk dış politikasının uluslararası yöneliminde son dönemde bir değişiklik yaşanmadığı ifade edildikten sonra, ikinci olarak, Türkiye'nin bölgesinde lider rolü oynamayı amaçlamasına rağmen bölgedeki temel önceliklerinin ve bölgesel gelişmeler karşısındaki tutumunun değişmediği göz önüne alınarak dış politikada bir "amaç/problem değişikliği" yaşamadığı öne sürülmüştür. Böylelikle Hermann'ın değişim tipolojisine göre dış politikanın yöneldiği sorunların değişmesi ya da ortadan kalkması sonucu dış politikanın temel hedeflerinin radikal değişime uğramasını ifade eden bu değişim türünün Türkiye örneğinde geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Zira Türkiye Ortadoğu'ya farklı bir vizyonla yaklaşmayı denese de Irak'ın toprak bütünlüğü, İran'ın dengelenmesi, Filistin meselesinin çözümü ve bölgesel istikrar konularında önceki yıllara benzer bir tutum sergilemektedir. Ayrıca Türkiye'nin tutumundan bağımsız olarak, bölgesel meselelerdeki belirsizliği giderebilecek ve sorunların çözümüne katkı sağlayacak ciddi gelişmelerin yaşanmamış olması da Türk dış politikasının yöneldiği sorunların değişmesi ya da ortadan kalkmasını engelleyerek "amaç/problem değişikliği" boyutunda bir değişim yaşanmasının önüne geçmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde dış politikasının sınırlılıkları ile yüzleşen

Türkiye, bu boyutta bir değişimden bir adım daha uzaklaşırken, bu yüzden Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiaları da ciddi eleştirilerin hedefi olmuştur.

Hermann'ın değişim tipolojisinde yer alan aşamalar sondan başa doğru ele alındığında, ikinci aşamayı ifade eden program değişikliğinin Türkiye'nin dış politikadaki durumu için en uygun aşamayı temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu aşama, dış politikanın esas amacı aynı kalmak koşuluyla yapılan eylemin kendisinin ya da yapılış biçiminin değişime uğramasına işaret etmesi dolayısıyla Türkiye'nin yumuşak güç kullanmayı önceleyen yeni dış politika anlayışıyla örtüşmektedir. 1990'lı yıllar boyunca dış politikada askeri ilişkilerin temel alınması sonrası 2000'li yıllarda çok yönlü dış politika anlayışına, karşılıklı ekonomik bağımlılığa, arabuluculuk rolüne ve diplomatik müzakerelere özellikle önem verilmeye başlanması; yeni dış politika aygıtlarının devreye girdiğinin ve farklı yöntemler denendiğinin bir işareti olarak görülmektedir. Bu yüzden Türk dış politikasında yaşanan değişimin araçsal ve yöntemsel niteliği ön plana çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

Adler, Emanuel, *Communitarian International Relations*, Routledge, New York, 2005.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Aka, H. Burç, "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Değişen Paradigmaları", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013.

Aksu, Muharrem, "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, 2012, ss. 441-465.

Altınkaş, Evren, "Tarih Boyunca ABD-Suriye İlişkileri", *Arap Baharı ve Suriye*, Derleyen: Barış Adıbelli, IQ Yayıncılık, 2012, s. 137-151.

Altunışık, Meliha B. ve Martin, Lenore G., "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP", *Turkish Studies*, Cilt 12, Sayı 4, Aralık 2011, ss. 569-587.

Altunışık, Meliha B., "Worldviews and Turkish Foreign Policy in the Middle East", *New Perspectives On Turkey*, No. 40, 2009, ss. 171-194.

Aras, Bülent, "The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy", *Insight Turkey*, Cilt 11, Sayı 3, 2009, ss. 127-142.

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa 2013.

Ataman, Muhittin, "Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış", *Bilgi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2003, ss. 49-64.

Ateş, Davut, *Türk Dış Politikasına Giriş: Yeni Muhafazakârlık ve Doğu-Batı Ekseninde Yapısal Değişim*, Dora Yayınları, Bursa 2014.

Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, ss. 71-114.

Aydın, Mustafa, “Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 35, Sayı 4, 1999, ss. 152-186.

Aydınlı, Ersel, “Türkiye’nin NATO’nun Dönüşümüne Katkıda Bulunması Gerekir”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, Derleyen: Habibe Özdal-Osman Bahadır Dinçer-Mehmet Yegin, 2. Baskı, USAK Yayınları, Ankara 2010, ss. 139-151.

Aygül, Cenk, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Dış Politikası”, *Türkiye’nin Son 10 Yılı*, Derleyen: Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, ss. 45-72.

Ayhan, Veysel, “Eksen Kayması mı? Sistemik Etkiler mi? : Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010, ss. 25-34.

Aykan, Mahmut Bali, “Türkiye’nin Dış Politika Anlayışı”, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, ss. 31-38.

Bağcı, Hüseyin ve Sinkaya, Bayram, “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti’nin Perspektifi”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 1, Sayı 1, 2006, ss. 21-37.

Bagdonas, Özlem Demirtaş, “A Shift of Axis in Turkish Foreign Policy or A Marketing Strategy? Turkey’s Uses of Its ‘Uniqueness’ vis-à-vis the West/Europe”, *Turkish Journal of Politics*, Cilt 3, Sayı 2, Kış 2012, ss. 111-132.

Bal, İdris, “Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Nobel Yayınları, Ankara 2010.

Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

Barkey, Henri J., “Turkish Foreign Policy and the Middle East”, *CERI Strategy Papers No:10*, 6 Haziran 2011.

Bayramoğlu, Ali, “Yeni Türk Dış Politikasının Üç Temel Taşı”, *Aksiyon*, 21 Haziran 2010.

Buzkıran, Davut ve Kutbay, Hüseyin, “Arap Baharının Türkiye’ye olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, 2013.

Carlsnaes, Walter, “On Analyzing the Dynamics of Foreign Policy Change: A Critique and Reconceptualization”, *Cooperation and Conflict*, Cilt 28, Sayı 1, 1993, ss. 5-30.

Carlsnaes, Walter, “The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis”, *International Studies Quarterly*, Cilt 36, Sayı 3, Eylül 1992, ss. 245-270.

Cohen, Bernard C. ve Harris, Scott A. , “Foreign Policy”, *Handbook of Political Science*, Derleyen: Fred I. Greenstein ve Nelson W. Polsby, Addison-Wesley, Reading 1975.

Cornell, Svante, “Axis Shift”, *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, ss. 3-6.

Criss, Nur Bilge, “Parameters of Turkish Foreign Policy Under the AKP Governments”, *UNISCI Discussion Papers No 23*, Mayıs 2010, ss. 9-22.

Çakmak, Cenap; Yetim, Mustafa ve Çolak, F. Gözde, *Ortadoğu’da Devrimler ve Türkiye*, Bilgesam Yayınları, Rapor No 31, İstanbul, Nisan 2011.

Çakmak, Haydar, “Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Uygulama Yöntemleri, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, ss. 39-43.

Çalış, Şaban H., “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, Derleyen: Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara 2001, ss. 3-34.

Çandar, Cengiz, “Türk Dış Politikasında ‘Eksen’ Tartışmaları: Çok Kutuplu Dünya İçin Yeni Bir Vizyon”, *SETA Analiz*, Sayı 16, Ocak 2010.

Çavuş, Tuba, “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2012, ss. 23-36.

Çemrek, Murat, “Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş”, *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*, Derleyen: Birol Akgün, SDE Analiz, ss. 59-65.

Çiftçi, Sabri ve Ertugay, Fatih, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Araştırması", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı 28, 2011, ss. 1-26.

Danforth, Nicholas, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 7, Sayı 3, 2008, ss. 83-95.

Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 44. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

Davutoğlu, Ahmet, "Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007", *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, ss. 77-96.

Demirtaş, Birgül, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 27, Güz 2010, ss. 51-86.

Duman, Doğan, "1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Ulusal Ekonomiyi Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 5, Bahar 2013, ss. 211-224.

Duran, Burhanettin, "Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor mu?", *Ortadoğu Yıllığı 2008*, Derleyen: Kemal İnat-Muhittin Ataman-Burhanettin Duran, Küre Yayınları, İstanbul 2009, ss. 385-402.

Duran, Burhanettin ve Yılmaz, Nuh, "Ortadoğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharından Sonra Yeni Güç Dengeleri", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Derleyen: Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul, SETA Yayınları XVIII, Kasım 2012.

Efegil, Ertan ve Kalaycı, Rıdvan, "Giriş", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi Cilt 1*, Derleyen: Ertan Efegil ve Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara 2012, ss. 1-5.

Eidenfalk, Joakim, *A Window of Opportunity? Australian Foreign Policy Change towards East Timor 1998-99 and Solomon Islands 2003*, (University of Wollongong, Faculty of Arts, School of History and Politics, Doktora Tezi), 2009.

Erhan, Çağrı, *Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunları*, İmaj Yayınları, Ankara 2010.

Erhan, Çağrı ve Embel, Ersin, “Türk Dış Politikasında Karar Vericileri Yönlendiren Yapısal Faktörler”, *bilig*, Sayı 72, Kış 2015, ss. 145-170.

Erol, Mehmet Seyfettin ve Ozan, Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, ss. 13-38.

Erşen, Emre, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, Nisan 2013, ss. 14-23.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *Cilt II: 1980-2001*, Derleyen: Baskın Oran, 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 124-149.

Flanagan, Stephen J. ve Brannen, Samuel J., “Turkey’s Shifting Dynamics: Implications for U.S-Turkey Relations”, *CSIS Reports*, Haziran 2008.

Fuller, Graham E., *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*, Çeviren: Mustafa Acar, 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Goldmann, Kjell, “Change and Stability in Foreign Policy: Detente as a Problem of Stabilization”, *World Politics*, Cilt 34, Sayı 2, Ocak 1982, ss. 230-266.

Göngen, Mehmet Ali, “Arap Baharı Karşısında ABD’nin Tutumu”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Aralık 2014, ss. 1-18.

Gönlübol, Mehmet, “1983-1990 Dönemi: Türkiye’nin 1980’li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss. 609-632.

Gözen, Ramazan, *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe: Türkiye’nin Dış Politikası*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009.

Gözen, Ramazan, “Türk Dış Politikasında Değişim Var Mı?”, *Türkiye’nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, Nobel Yayınları, Ankara 2010.

Grigoriadis, Ionnnis N., “The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, ELIAMEP Working Papers No. 8, Nisan 2010.

Gustavsson, Jakob, “How Should We Study Foreign Policy Change?” , *Cooperation and Conflict*, Cilt 34, Sayı 1, 1999, ss. 73-95.

Güder, Süleyman ve Mercan, M. Hüseyin, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 3, 2012, ss. 57-92.

Gülboy, Pınar Erkem ve Aytaç, Gizem Bilgin, “Marksizm ve Uluslararası Politik Teoride Dönüşümler”, *Marksizm Bilime Yabancı mı?*, Derleyen: Alper Dizdar, Yazılama, İstanbul 2014, ss. 160-179.

Gümüş, Burak, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, Haziran 2013, ss. 75-99.

Gürbey, Gülistan, *Arızalı Demokrasilerde Dış Politika: 1983-1983 Özal Döneminde Türkiye’de Toplumsal Talepler ve Karar Süreçleri*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2010.

Hale, William, “Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar”, *Türkiye’nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Derleyen: Alan Makovsky-Sabri Sayarı, Alfa Yayınları, İstanbul 2002.

Hanioğlu, M. Şükrü, “Stratejik Derinlik ve Komşularla Sıfır Sorun”, *Sabah*, 8 Temmuz 2012.

Hermann, Charles F., “Changing Course: When Governments Choose to Redirect Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, Cilt 34, Sayı 1, Mart 1990, ss. 3-21.

Hill, Christopher, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003.

Holsti, Kalevi J. “Introduction”, *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World*, Derleyen: K. J. Holsti, Allen and Unwin, Londra 1982.

Holsti, Kalevi J., *The Problem of Change in International Relations Theory*, Working Paper No. 26, Institute of International Relations, The University of British Columbia, Aralık 1998, s. 2.

Holsti, Kalevi J., "Restructuring Foreign Policy: A Neglected Phenomenon in Foreign Policy Theory", *Why Nations Realign: Foreign Policy Restructuring in the Postwar World,* Derleyen: Kalevi J. Holsti, Allen and Unwin, Londra 1982.

Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Penguin Books, Londra 1997.

Huxsoll, David B., *Regimes, Institutions and Foreign Policy Change*, (The Graduate Faculty of the Louisiana State University, The Department of Political Science, Doktora Tezi), Baton Rouge 2003.

Hülagü, Funda, "Marksizm ve Eleştirel Teoriler", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss.175-202.

İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

İnat, Kemal, "Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 1-24.

İnat, Kemal, "Türkiye'nin İran Politikası 2011", *Ortadoğu Yıllığı 2011*, Açılım Kitap, İstanbul 2012, ss. 9-30.

İnat, Kemal, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", *Ortadoğu'da Siyaset*, Derleyen: Davut Dursun ve Tayyar Arı, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, 188-226.

İşyar, Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, 2. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa 2013.

Johnston, Alastair Ian, *Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History*, Princeton University Press, Princeton 1995.

Jung, Dietrich, "Turkey and the Arab World: Historical Narratives and New Political Realities", *Mediterranean Politics*, Cilt 10, Sayı 1, 2007, s. 1-17.

Karacasulu, Nilüfer, "Dış Politika Nedir?", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınevi, Ankara 2008, ss. 11-22.

Karacasulu, Nilüfer, "Türk Dış Politikasında İran", *Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyum Tebliğleri: Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Derleyen:

Osman Bahadır Dinçer-Habibe Özdal- Hacali Necefoğlu, USAK Yayınları, Ankara 2010.

Kardaş, Şaban, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011, ss. 19-42.

Kardaş, Tuncay ve Yeşiltaş, Murat, "The New Turkish Foreign Policy: Towards an Understanding", *Bilgi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2011, ss. 1-8.

Karpat, Kemal H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Kaynak, Bahadır, "Dilemmas of Turkish Foreign Policy", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 8, Sayı 32, 2012, s. 77-96.

Keyman, Fuat, "Atatürk ve Dış Politika Vizyonu", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, Derleyen: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2008, ss. 155-162.

Keyman, Fuat, "Türk Dış Politikasında Eksen Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm", *SETA Analiz*, Sayı 15, Ocak 2010.

Kibaroğlu, Mustafa, "Arap Baharı ve Türkiye", *ADAM Akademi*, 2011.

Kirişçi, Kemal, "The Transformation of Turkish Foreign Policy", *New Perspectives on Turkey*, Sayı 40, 2009, ss. 29-57.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

Köse, Talha, "Türk Dış Politikasının Ortadoğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Seta Yayınları, Ankara 2011, ss. 621-662.

Kösebalaban, Hasan, *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*, Çeviren: Hüsamettin İnaç, BigBang Yayınları, Ankara 2014.

Kut, Şule, "1990'larda Türk Dış Politikasının Anahatları", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Derleyen: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, ss. 7-18.

Kutlay, Mustafa, "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: Eleştirel Bir Yaklaşım", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 35, Güz 2012, ss 101-127.

Küçük, Mustafa, "Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 2, 2009, ss. 771-795.

Larrabee, Stephen F.-Lesser, Ian O., *Türk Dış Politikası Belirsizlik Döneminde*, Çeviren: Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

Lutmar, Carmela, "Detente", *Reader's Guide to the Social Sciences*, Derleyen: Jonathan Michie, Routledge, New York 2013.

Manisalı, Erol, *Eksen Kayması*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2011.

Meral, Ziya-Paris, Jonathan, "Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity", *The Washington Quarterly*, Ekim 2010, Cilt 33, Sayı 4, ss. 75-86.

Modelski, George, *A Theory of Foreign Policy*, Praeger, New York 1962.

Moravcsik, Andrew, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organisation*, Cilt 51, Sayı 4, Eylül 1997, ss. 513-553.

Murinson, Alexander, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, Cilt 42, Sayı 6, Kasım 2006, ss. 945-964.

Murinson, Alexander, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century", *Mideast Security and Policy Studies*, No 97, BESA Center for Strategic Studies, Eylül 2012.

Neack, Laura*, The New Foreign Policy: U.S and Comparative Foreign Policy in the 21st Century*, Rowman and Littlefield, Oxford 2003.

Neack, Laura; Hey, Jeanne A. K. ve Haney, Patrick J., "Generational Change in Foreign Policy Analysis", *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in its Second Generation*, Derleyen: Laura Neack, Jeanne A. K. Hey ve Patrick J. Haney, Prentice-Hall, New Jersey 1995.

Noi, Aylin Ünver, "Arap Baharı ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", *OrtadoğuAnaliz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012.

Nye, Joseph S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Soft Power*, Basic Books, New York 1990.

Nye, Joseph S., *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, New York, 2004.

Oğuzlu, Tarık, "Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 42, Haziran 2012, ss. 8-17.

Oğuzlu, Tarık, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Derleyen: Şaban Kardaş ve Ali Balcı, Küre Yayınları, 2014, ss. 97-109.

Oğuzlu, Tarık, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Cilt 9, Sayı 1, 2008, ss. 3-20.

Oğuzlu, Tarık, "Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Arap Baharı'nın Etkisi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 4, Sayı 48, Aralık 2012, ss. 20-29.

Okutan, Cevat ve Ereker, Fulya, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Rejim Unsuru", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Güz 2005/2, ss. 189-204.

Oran, Baskın, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, Ankara 1996, ss. 353-370.

Oran, Baskın, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 655-680.

Oran, Baskın, "TDP'nin Kuramsal Çerçevesi", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, Derleyen: Baskın Oran, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 20-53.

Oran, Baskın, "Uluslararası Ortam ve Dinamikler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, *Cilt III: 2001-2012*, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, ss. 14-50.

Öniş, Ziya, "Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique", *Insight Turkey*, Cilt 13, Sayı 1, 2011, ss. 47-65.

Öniş, Ziya, “Turkey-EU Relations: Beyond the Current Stalemate”, *Insight Turkey*, Cilt 10, Sayı 4, 2008, ss. 35-50.

Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şuhnaz, “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreing Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, Turkish Studies, Cilt 10, Sayı 1, Mart 2009, ss. 7-24.

Özcan, Gencer, “Dış Politika Analizi”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 323-349.

Özcan, Gencer, “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı”, *Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası*, Derleyen: Barry Rubin-Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002, ss. 19-62.

Özcan, Gencer, *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV Yayınları, İstanbul 2005.

Özcan, Mesut ve Usul, Ali Resul, “Understanding the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Changes within Continuity, Is Turkey Departing from the West?”, *USAK Yearbook of International Politics and Law*, Cilt 4, 2011, ss. 159-185.

Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

Robins, Philip, *Takım Elbiseliler ve Üniformalılar*, Çeviren: Şirin Yener, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.

Rosati, Jerel A., Sampson III, Martin W. ve Hagan, Joe H., “The Study of Change in Foreign Policy”, *Foreign Policy Restructuring: How Governments Respond to Global Change*, Derleyen: Jerel A. Rosati, Joe D. Hagan ve Martin W. Sampson III, University of South Carolina Press, Columbia 1994, ss. 3-21.

Rumelili, Bahar, “İnşacılık/Konstrüktivizm”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Derleyen: Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss. 151-173.

Sağsen, İlhan, “Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”, *OrtadoğuAnaliz*, Cilt 3, Sayı 31-32, Temmuz-Ağustos 2011.

Sambur, Bilal, "Türkiye'nin Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık: Mit mi? Gerçek mi?", *Türkiye'nin Dış Politikası: Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*, Derleyen: İdris Demir, Dora Yayınları, Bursa 2014, ss. 77-93.

Sander, Oral, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3, Ankara 1982, 105-124.

Sandıklı, Atilla, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi: Hedefler ve Prensipler*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2014.

Schneider, Jonas, *The Change toward Cooperation in the George W. Bush Administration's Nuclear Nonproliferation Policy toward North Korea*, European University Studies Vol. 584, Peterlang, Frankfurt 2010.

Sharp, Jeremy M., "Syria: Background and U.S Relations", *CRS Report for Congress*, 1 May 2008.

Sinkaya, Bayram, "İran'ın Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutakabatı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, ss. 66-78.

Skidmore, David, *Reversing Course: Carter's Foreign Policy, Domestic Politics, and the Failure of Reform*, Vanderbilt University Press, Nashville, Tennessee 1996.

Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011.

Sözen, Ahmet, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, Cilt 11, Sayı 1, 2010, ss. 103-123.

Svistunova, İrina, "Irak Faktörünün Türkiye'nin Dış Politikasına Etkisi", *OrtadoğuAnaliz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos 2010.

Şahin, Mehmet, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 33, Eylül 2011, ss. 22-29.

Şahin, Mehmet, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik ORTADOĞU*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, ss. 9-21.

Şöhret, Mesut, "AKP Dönemi Türk Dış Politikası", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: İki Kutuplu Sistem Sonrası Türk Dış Politikası*, Derleyen: Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta Yayınları, İstanbul 2013, ss. 79-128.

Taşpınar, Ömer, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism", *Carnegie Papers No. 10*, Carnegie Middle East Center, Eylül 2008.

Taşpınar, Ömer, "Rise of Turkish Gaullism", *Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington*, Derleyen: Soner Çağaptay, The Washington Institute for Near East Policy, Number 3, Ocak 2011, ss. 10-12.

Tayfur, M. Fatih, "Dış Politika", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İkinci Baskı, Derleyen: Atila Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 73-106.

Tür, Özlem, "İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 54, Haziran 2013, ss. 26-34.

Ulaş, Bülent, *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*, Başlık Yayınları, İstanbul 2011.

Uslu, Nasuh, *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkânlar ve Yeni Arayışlar*, Anka Yayınları, İstanbul, 2006.

Uslu, Nasuh, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", *Bilig*, Sayı 52, 2010, ss. 147-180.

Uzer, Umut, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, ss. 137-168.

Uzgel, İlhan, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Tablosu (2002-2009)*, Derleyen: İlhan Uzgel-Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ekim 2013, ss. 357-380.

Uzgel, İlhan, "Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 30, Sayı 252, 2009, ss. 69-84.

Uzgel, İlhan, *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

Ürer, Levent, "Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası", *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Hazırlayan: Murat Metinsoy-Mustafa Eroğlu, 3. Baskı, Donkişot Yayınları, İstanbul 2004.

Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V., *International Relations Theory: Realism, Pluralism and Globalism*, İkinci Basım, Allyn and Bacon, Boston 1993.

Walker, Joshua W., "Learning Strategic Depth: Implications of Turkey's New Foreign Policy Doctrine*", Insight Turkey*, Cilt 9, Sayı 3, 2007, ss. 32-47.

Walker, Joshua W., "Introduction: The Sources of Turkish Grand Strategy- 'Strategic Depth' and 'Zero-Problems' in Context", *Turkey's Global Strategy*, IDEAS Reports SR007, Derleyen: Nicholas Kitchen, LSE IDEAS London School of Economics and Political Science, Londra 2011, ss. 6-12.

Welch, David A., *Painful Choices: A Theory of Foreign Policy Change*, Princeton University Press, Princeton 2005.

Yaramış, Volkan ve Kolasi, Klevis, "Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, Kripto Yayınları, Ankara 2014.

Yavuz, M. Hakan, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*, Derleyen: Şaban H. Çalış-İhsan D. Dağı-Ramazan Gözen, Liberte Yayınları, Ankara 2001, ss. 35-63.

Yenigün, Cüneyt, "Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga", *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Derleyen: Cüneyt Yenigün-Ertan Efegil, Nobel Yayınevi, Ankara 2010, ss. 63-86.

Yeşiltaş, Murat, "Stratejik Derinlik'in Jeopolitik Tahayyülü", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 25-56.

Yeşiltaş, Murat ve Balcı, Ali, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi Dergisi*, Sayı 23, Kış 2011, ss. 9-34.

Yeşilyurt, Nuri, "Medeniyetler Çatışması Tezi ve Medeniyetler İttifakı Girişimi Kutusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler,*

Yorumlar, *Cilt III: 2001-2012*, Derleyen: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Yeşilyurt, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay, "AKP Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (2002-2009)*, Derleyen: İlhan Uzgel-Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2013, ss. 381-409.

Yıldırım, Bilal, "Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu'da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2014, ss. 57-79.

Yılmaz, Nuh, "2000'li Yıllarda Elitlerin Dönüşümü: Devlet, Siyaset ve Batı", *2000'li Yıllar: Türkiye'de Toplum*, Derleyen: Ahmet Demirhan, Meydan Yayıncılık, İstanbul 2011.

Zarakol, Ayşe, *Yenilgiden Sonra: Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

İnternet Kaynakları

"AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu: Siyaset, Toplum, Dünya", *AK Parti*, http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon#bolum_, (22.09.2014).

Aydıntaşbaş, Aslı, "Davutoğlu: Bir Gün Mescid-i Aksa'da Namaz Kılacağız", *Hürriyet*, 10 Temmuz 2010, http://www.milliyet.com.tr/davutoglu-bir-gun-mescid-i-aksa-da-namaz-kilacagiz-/asli-aydintasbas/siyaset/siyasetyazardetay/14.06.2010/1250500/default.htm, (14.04.2015).

Aydıntaşbaş, Aslı, "Kırmızı Kitap'ta Köklü Değişim", *Milliyet*, 28 Haziran 2010, http://www.milliyet.com.tr/kirmizi-kitap-ta-koklu%20degisim/asliaydintasbas/siyaset/yazardetayarsiv/28.06.2010/1256142/default.htm, (15.02.2015).

Bal, İhsan, "Türkiye Eksen Değiştirmiyor Eksenini Genişletiyor", *USAK*, 10 Kasım 2009, http://www.usak.org.tr/print.php?id=300&z=6, (06.04.2015).

"Başbakan Erdoğan'a ödül", Sabah, 29 Kasım 2010, http://www.sabah.com.tr/gundem/2010/11/29/basbakan_erdogana_odul, (01.09.2014).

Batur, Nur, "Yeni Osmanlılar sözü iyi niyetli değil", Ahmet Davutoğlu ile Röportaj, *Sabah*, 4 Aralık 2009, http://www.sabah.com.tr/Siyaset/2009/12/04/davutoglunun_ritmik_diplomasisi, (24.07.2014).

Bulaç, Ali, "Kritiğe Muhtaç Dış Politika", *Zaman*, 6 Ekim 2011, http://www.zaman.com.tr/ali-bulac/kritige-muhtac-dis-politika_1187311.html, (26.04.2015).

Cemal, Hasan, "Türk Dış Politikası Çöküşte", 22 Ağustos 2013, http://www.tahahaber.com/haber/3606-hasan-cemal-turk-dis-politikasi-cokuste, (19.09.2014).

Çağaptay, Soner, "A Turkish Rapprochement With Middle East Rogue States?", *The Washington Institute*, PolicyWatch 825, 9 Ocak 2004, http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/a-turkish-rapprochement-with-middle-east-rogue-states, (21.07.2014).

Çınar, Yusuf, "Bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Fizibilitesi", *USBED*, 18 Eylül 2013, http://www.usbed.org/turk-dis-politikasi/news-bir-bolgesel-guc-olarak-turkiyenin-fizibilitesi.html, (25.02.2015).

Çongar, Yasemin, "Bu ortaklığı küçümsemeyin", *Milliyet*, 14 Haziran 2004, http://www.milliyet.com.tr/2004/06/14/yazar/congar.html, (25.08.2014).

Davutoğlu, Ahmet, "Türkiye Merkez Ülke Olmalı", *Radikal*, 26 Şubat 2004, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581, (01.07.2014).

Davutoğlu, Ahmet, "Zero-Problems in a New Era", *Foreign Policy Magazine*, 21 Mart 2013, http://www.foreignpolicy.com/articles/2013/03/21/zero_problems_in_a_new_era_turkey, (13.07.2014).

"Davutoğlu Rules Out Shift From Transatlantic Axis", 23 Mart 2009, *Today's Zaman*, http://www.todayszaman.com/diplomacy_davutoglu-rules-out-shift-from-transatlantic-axis_170388.html, (11.05.2015).

"Davutoğlu: Saraybosna'yı Şam'a Bağlayacağız", *ntvmsnbc*, 3 Mart 2013, http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25426262/, (20.03.2015).

"Davutoğlu: Türkiye ideolojik değil, rasyonel davranıyor", *Zaman*, 10 Ağustos 2009, http://www.zaman.com.tr/dunya_davutoglu-turkiye-ideolojik-degil-rasyonel-davraniyor_878859.html, (13.07.2014).

Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun 3. Büyükelçiler Konferansı'nın Açılışında Yaptığı Konuşma, 03 Ocak 2011", http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-3_-buyukelciler-konferansi_nin-acilisinda-yaptigi-konusma_-03-ocak-2011.tr.mfa, (30.06.2014).

"Dünyada En Çok Temsil Edilen 9. Ülkeyiz", *İHA*, 4 Mayıs 2013, http://www.iha.com.tr/haber-dunyada-en-cok-temsil-edilen-9-ulkeyiz-275272/, (16.02.2015).

"Ecevit'ten ABD ve Yahudi lobisine 'soykırım' açıklaması", *Hürriyet*, 17 Nisan 2002, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=66054, (23.07.2014).

"Erdoğan'dan İsrail ve ABD'ye Kınama", *Hürriyet*, 20 Mayıs 2004, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/ goster/haber.aspx?id=227007, (17.04.205).

"Erdoğan: Darfur'da Soykırım Yok", *ntvmsnbc*, 8 Kasım 2009, http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25018860/, (02.04.2015).

"Erdoğan: İsrail'in sistematik soykırım girişimine şahit oluyoruz", *CNN Türk*, 17 Temmuz 2014, http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/erdogan-israilin-sistematik-soykirim-girisimine-sahit-oluyoruz, (23.07.2014).

"Erdoğan: NATO girecekse şartımız var", *Sabah*, 21 Mart 2011, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/03/21/erdogan_nato_girecekse_sartimiz_var, (24.07.2014).

"Erdoğan: Tarih Sizi Yargılayacak", *Radikal*, 7 Ocak 2009, http://www.radikal.com.tr/politika/ erdogan_tarih_sizi_yargilayacak-915875, (20.04.2015).

"GAP'ta Son Durum", *GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*, http://www.gap.gov.tr/site-icerik/gap_ta_son_durum.aspx, (18.03.2015).

Gürcanlı, Zeynep, "Dış politikada Değerli Yalnızlık Dönemi", Hürriyet, 21 Ağustos 2013, http://www.hurriyet.com.tr/planet/24553602.asp, (30.04.2015).

Gürer, Cüneyt, "Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu", *USAK*, 21 Haziran 2010, http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=7&cat=365365631#.VSI8_NKsUa8, (06.04.2015).

Hounsell, Blake, "Mr. Zero Problems", Ahmet Davutoğlu ile Mülakat, *Foreign Policy Magazine*, 29 Kasım 2010, http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/11/29/mr_zero_problems, (12.07.2014).

Hür, Ayşe, "Türkiye'nin Cezayir Konusunda Alnı Ak mı?", *Taraf*, 29 Ocak 2012, http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/turkiye-nin-cezayir-konusunda-alni-ak-mi/19713/, (15.02.2015).

Inbar, Efraim, "Türk Dış Politikası İslamileşiyor", *Radikal*, 5 Kasım 2009, http://www.radikal.com.tr/dunya/turk_dis_politikasi_islamilesiyor-962827, (09.04.2015).

"Interview with Turkish Foreign Minister Ahmet Davutoğlu: Turkey Doesn't Want Chaos in the Middle East", *Spiegel*, 22 June 2009, http://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-turkish-foreign-minister-davutoglu-turkey-doesn-t-want-chaos-in-the-middle-east-a-631848.html, (01.09.2014).

"İran'dan İkinci Gözdağı: 'Kürecik'i Kesinlikle Vururuz", *Hürriyet*, 12 Aralık 2011, http://www.hurriyet.com.tr/planet/19442858.asp, (15.04.2015).

"İran'dan Türkiye'ye Büyük Tehdit", *Hürriyet*, 27 Kasım 2011, http://www.hurriyet.com.tr/planet/19336116.asp, (15.04.2015).

"İran'dan 'Türkiye'yi Vururuz Tehdidi", *Milliyet*, 3 Haziran 2012, http://www.milliyet.com.tr/iran-dan-turkiye-yi-vururuz-tehdidi/dunya/dunyadetay/03.06.2012/ 1548732/ default.htm, (15.04.2015).

"İsrail'le 'Alçak Koltuk' Krizi", *Milliyet*, 13 Ocak 2010, http://www.milliyet.com.tr/Guncel/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1185364&Date=13.01.2010&b=Israille+alcak+koltuk+krizi&KategoriID=24, (17.04.2015).

"İsrail soykırım yapıyor", *Radikal*, 5 Nisan 2002, http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=33996, (23.07.2014).

Kalın, İbrahim, "Türkiye'nin İnce Gücü", *SETA*, 26 Şubat 2006, http://setav.org/tr/turkiyenin-ince-gucu/yorum/289, (15.09.2014).

Kınıklıoğlu, Suat, "The Return of Ottomanism", *Today's Zaman*, 20 Mart 2007, http://www.todayszaman.com/columnist/suat-kiniklioglu/the-return-of-ottomanism_105869.html, (08.04.2015).

Kiper, Çınar, "Sultan Erdogan: Turkey's Rebrading into the New, Old Ottoman Empire", *The Atlantic*, 5 Nisan 2013, http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/04/sultan-erdogan-turkeys-rebranding-into-the-new-old-ottoman-empire/274724/, (19.03.2015).

"Komşularla Sıfır Sorun Politikamız", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa (07.07.2014).

Kurubaş, Erol, "Türk Dış Politikasının Siyasi İlkeleri", 28 Ağustos 2013, www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-erol-kurubas/turk-dis-politikasinin-siyasi-ilkeleri/, (24.05.2014).

Lagendjik, Joost, "Sıfır Sorunsuz Komşu", *Zaman*, 2 Kasım 2011, http://www.zaman.com.tr/joost-lagendijk/sifir-sorunsuz-komsu_1197528.html, (02.10.2014).

Larrabee, Stephen F., *Turkey as a US Security Partner*, RAND, 2008, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2008/RAND_MG694.pdf, (03.05.2015).

Makovksy, Alan, "The New Activism in Turkish Foreign Policy", *The Washington İnstitute*, (SAIS Review, Winter/Spring 1999), http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-new-activism-in-turkish-foreign-policy, (31.01.2015).

Marmari, Hanoch, "Turkish PM: Israel treating Palestinians as they were treated", R. Tayyip Erdoğan ile Mülakat, *Haaretz*, 3 Haziran 2004, http://www.haaretz.com/news/turkish-pm-israel-treating-palestinians-as-they-were-treated-1.124236, (23.07.2014).

"NATO'nun Libya'da ne işi var", *Hurriyet,* 1 Mart 2011, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17150261.asp, (24.07.2014).

Numanoğlu, Hüseyin, "AKP Hükümetinin Ortadoğu'da Takip Ettiği Kimlik Merkezli Türk Dış Politikasına Eleştirel Bir Bakış ve Çözüm Önerileri", *Ortadoğu*, 4 Şubat 2014, http://www.ortadogugazetesi.net/makale.php?makale=dr-huseyin-numanoglu&id=15667, (28.08.2014).

Oran, Baskın, "Türkiye Kabuk Değiştirirken AKP'nin Dış Politikası", *Birikim Dergisi*, Sayı 184-185, Ağustos-Eylül 2004, http://www.birikimdergisi.com/sayi/184-185/turkiye-kabuk-degistirirken-akpnin-dis-politikasi, (26.02.2015).

Oran, Baskın, "Seksen Yıllık Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği", 17 Mayıs 2007, arsiv.karakutu.com/modules.php?name=News&file=article&sid=3223, (24.05.2014).

Öniş, Ziya ve Şenses, Fikret, "Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri", http://www.metu.edu.tr/~fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf, (04.03.2014).

Özkan, Behlül, "Panİslamcı dış politikanın çöküşü", *Radikal*, 15 Haziran 2014, http://www.radikal.com.tr/radikal2/panislamci_dis_politikanin_cokusu-1197025, (04.07.2014).

"Portre: Ahmet Davutoğlu", *Al Jazeera Turk*, http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ahmet-davutoglu, (30.06.2014).

"Spain Denies Shelving Alliance of Civilizations Initiative", *Today's Zaman*, 19 Ocak 2015, http://www.todayszaman.com/anasayfa_spain-denies-shelving-alliance-of-civilizations-initiative_370281.html, (13.04.2015).

Şafak, Erdal, En Uzun Ayın Perde Arkası, *Sabah*, 21 Ocak 2009, http://arsiv.sabah.com.tr/2009/01/21/haber,C025A71466EE43DFA95520C56C217660.html, (23.03.2015).

"Şangay Beşlisi'ne Alın, AB'yi Unutalım", Hürriyet, 26 Ocak 2013, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22448548.asp, (09.04.2015).

Şanghay'a Alın, AB'den Kurtarın", *Hürriyet*, 23 Kasım 2013, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25186657.asp, (09.04.2015).

Şener, Bülent, "Dış Politikada Değerli Yalnızlık ya da Yanlış Hesabın Şam'dan Dönmesi", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 24 Eylül 2013, http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2013/09/24/7226/dis-politikada-degerli-yalnizlik-ya-da-yanlis-hesabin-samdan-donmesi, (30.04.2013).

Tamer, Meral, "Davutoğlu: AB için B planımız yok, BOP geç kalmış bir proje", Milliyet, 18 Haziran 2004, http://www.milliyet.com.tr/2004/06/18/yazar/tamer.html, (21.07.2014).

"Tarihçe", TRT, http://www.trt.net.tr/Kurumsal/s.aspx?id=tarihce, (03.08.2014).

"TRT Avaz, Arnavutça ve Boşnakça yayına başladı", *Zaman Makedonya*, http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=17D3968673DE75ED56A7B789209AC657.node1?category=194&dt=2010&newsId=4578&columnistId=0, (03.08.2014).

"Tunuslu Lider Gannuşi Zaman'a Konuştu", *Zaman*, 23 Şubat 2011, http://www.zaman.com.tr/dunya_tunuslu-lider-gannusi-zamana-konustu_1097480.html, (22.09.2014).

"Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri", *T. C. Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa, (14.04.2014).

"Türkiye-İsrail Arasında Kırmızı Telefon Hattı", *Milliyet,* 2 Mayıs 2005, http://www.milliyet.com.tr/2005/05/02/siyaset/axsiy01.html, (17.04.2015).

"Türkiye-İsrail İlişkileri", Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Analiz, Ekim 2011, http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf, (07.07.2014).

"Türkiye Osmanlı'nın Rolünü Üstlenmeli", *NTV,* 29 Temmuz 2010, http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25118792, (24.02.2015).

"Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar", *Al Jaazera Turk*, 6 Ocak 2014, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar, (01.09.2014).

Uzgel, İlhan, "Türk Dış Politikasının Özerkliği", *Radikal*, 2 Ekim 2011, http://www.radikal.com.tr/ radikal2/turk_dis_politikasinin_ozerkligi-1065190, (02.05.2015).

Ülsever, Cüneyt, "Bir Ahmet Davutoğlu Analizi", *Yurt Gazetesi*, 26 Temmuz 2012, http://www.yurtgazetesi.com.tr/bir-ahmet-davutoglu-analizi-makale,1514.html, (12.02.2015).

Yunus Emre Enstitüsü, http://www.yee.org.tr/turkiye/tr/kurumsal, (13.04.2015).

"72 saatte 5 bin kişi tahliye edildi", *Zaman*, 24 Şubat 2011, http://www.zaman.com.tr/dunya_72-saatte-5-bin-kisi-tahliye-edildi_1098180.html, (04.09.2014).